

FIGYELŐ

MAGYAR TÁRSADALOMKUTATÁS

AZ EMBER évezredekben át élt a különböző társadalmi formákon belül és mindvégig tökéletes nemtörődomséggel viseltetett velük szemben.

Ám a XIX. században hirtelen feltámadó érdeklődéssel szögezte feléjük a kíváncsi miért? kérdését. A természettudományokon kívül aligha találunk még egy tudományágat, amely olyan gyorsan futotta volna be pályáját, olyan rövid idő alatt született, fejlődött és virágzott volna, mint épp a szociológia.

A XIX. század nagy klasszikusai jóformán egy emberöltő alatt megalkották a társadalomtudományt és sorukban az utolsó, Dürkheim Emil már az új tudomány feladai közé osztotta be a társadalmi morfológiát, tehát a társadalom felszíni jelenségeinek leírását is. Ezek a felszíni jelenségek minden egyén számára közvetlenül adva vannak, kézenfekvők, szemmel láthatók, könnyen felfoghatók; de rendszeres feltáráruk — éppen a nagy közelség miatt — mégis komoly nehézségbe ütközik és annál nagyobb ez a nehézség, mennél tudományosabb igényekkel lép fel a kutató velük szemben. Az igazságok örök szemérmessége itt mutatkozik meg talán a legerősebben: felszínes társadalmi riportázst könnyű írni, de a minket körülvevő közösség mélyébe behatolni, igazi összefüggéseit feltárni nagyon nehéz feladat.

A társadalom ugyanis egyedi jelenségek halmazából áll; ahány tagot, elemet, viszonylatot különböztetünk meg benne, annyi fajta jelenséggel van dolgunk. Ebben a sokrétűségben csak a társadalmi tipizálás segítségével sikerül rendet teremteni és a társadalmi típusok felállításának a szabályait ugyancsak Dürkheim foglalta össze alapvető módszertani tanulmányában (*Les Régies de la Methode Sociologique*) és ő alkalmazta sikerrel, talán elsőnek, az öngyilkosságról szóló magyarázó munkájában.

A társadalom felszíni életmegnyilvánulásait már régebben figyelemmel kísérte egy másik tudomány, a statisztika, de ezt könnyű elkülöníteni a társadalomleírástól. A statisztika hivatalos intézmények által, az egész államra kiterjedő, kérdőíves adatgyűjtés alapján, a nagy számok törvényének segítségével állapítja meg tételeit; a társadalomkutatás viszont mindig csak egy kisebb, de típusos csoport (falu, vidék, osztály) feldolgozására vállalkozik, tehát reprezentatív jellegű. Ennek következtében a társadalomleírás mélyebben hatolhat az emberi életbe, mint a pozitív formákhoz kötött statisztika s olyan összefüggéseket tárhat föl, aminőktől a mindig számadatokhoz kötött statisztika idegen marad. A lelki élet s a kulturális kérdések vizsgálata kívül rekedt az államérdekű statisztika körén, természetes tehát, hogy efelé fordult a sajátlagos társadalomkutatás.¹ A totális államokban, ahol a statisztika tárgyköre szinte tetszőlegesen kibővül és adatfelvétele elé elvi akadály aligha tornyosul, a társadalomleírás is feleslegessé válik és éppen ezért megszűnik.

Másfelől azonban a statisztika sem nélkülözheti a társadalomleírás módszerét és eredményeit. A számadatok értékelése, magyarázata, megokolása, sőt a statisztikai felvételek előkészítése is olyan előismereteket

¹ Így tárgykítűzés szempontjából is mintaszerű az a társadalomleírás, amely egy amerikai kisváros életét tárja föl: Lynd, Robert S. & Helen Merrel: *Middletown. A Study in American Culture*. London, 1929 és *Middletown in Transition. A Study in Cultural Conflicts*. London, 1937.

kíván, amely kívül esik a számadatok területén és amelyet egyéni tapasztalatokból, típusos jelenségek általánosításából mond ki a statisztikus, így pl. a számadatok összehasonlítása, tehát a tiszta statisztika módszer mutatja, hogy a budapesti iparostanoncok iskolai végzettsége átlagosan magasabb, mint az össznépeségé és jóval magasabb, mint az idősebb iparosnemzedéké. A statisztikus nem késik ezt megmagyarázni, mondván, hogy a kifinomodott ipari termelés, a gazdasági élet fejlődése fokozott követelmények elé állítja az iparosokat és további tanulásra sarkalja őket, mint régen. Ez a tétel, ami magyarázatképpen bizonyára elfogadható, már személyes tapasztalatból vagy egyéni kikérdezésből, tehát a társadalomkutatás módszereiből jött létre.

A társadalomleírás vagy rossz idegen szóval: szociográfia nem autonóm tudomány és a személyes tapasztalattal, a mindennapi étellel sokkal közelebbi kapcsolatban áll, hogysen annak veszélyei ne kísértenék minden lépésében. Különösen a politika fenyegeti tudományos tisztaságát; ámbár kétségtelen, hogy bizonyos politikai álláspont elengedhetlenül szükséges hozzá, mert a teljes konzervativizmus, az adott helyzettel való főtítlen megelégedettség sosem vezetett volna el a társadalomkutatáshoz. A tiszta tudomány és a személyes járulékok helyes keveredésétől függ a társadalomleírás sikere.

Erősen politikai irányzatossággal terhelt az a társadalomkutatási munkásság is, amit 1910 körül a Huszadik Század írói csoportja indított. A magyar közönség akkor még oly kevésbé érdeklődött a társadalmi kérdések iránt, hogy tanulmányaiknak ez a része alig keltett visszhangot és még Farkas Geizának minden elfogultsága mellett is sok igazat feltáró könyvei sem terjedtek el. A Huszadik Század körének társadalomkutatói munkássága azonban oly kevésbé ismert maradt, hogy az az írói nemzedék, amelyik 1934 körül lépett fel társadalomleíró munkásságával, azt hitte, feltöretlen utat, tabula rasa-t talál maga előtt ezen a téren.

Erre az utóbbi csoportra — egyéni befolyásokon kívül — elsősorban Szeffü Gyula volt hatással, aki elsőnek ágyazta be a magyar történetet a maga természetes társadalmi keretébe és a történeti folyamat mellé mindig részletesen felrajzolta a szociális hátteret. Ez a szintézis, egy tudós egyéniségnek személyes, jóformán minden előzmény nélküli alkotása, nem tévesztette el hatását egy olvasónál sem és különösen 1930 körül nem, amikor a Magyar Történet kötetei megjelentek s amikor a gazdasági válság következtében Magyarország minden szociális nyavalyája egyszerre, szinte kóros hirtelenséggel tört elő a mélyből a felszínre.

Bizonyos, hogy a mozgalom elindításában Szeffü Gyuláé volt a döntő hatás, de az ifjú szociográfus nemzedék — mert ennek nevezte magát — rajta túlmenőleg alig mélyedt el tudományában. Legfőképp Dürkheim alapvetéséről nem vett tudomást és a módszer meg a rendszer hiányai, a típusbeli tájékozódás bizonytalansága mindvégig sajnálatosan érződött meg munkásságában.¹ Legfeljebb egy német munkát forgatott olykor (Die Arbeitslosen von Marienthal, Leipzig, 1933) és Gusti tanár romániai módszerét csodálta.

Az esetleges tudományos hiányokat viszont más, megnyerő tulajdonságokkal pótolta. Ilyen volt mindenekelőtt az az irodalmi igény, ami mindnyájukat jellemezte; hiszen jórésük szépíróként kezdte pályáját. Írásukat a meleg magyar érzés és a külső csín jellemezte, minden művük könnyen olvasható, élvezetes volt, a tudományos nehézkesség, de gyakran az elmélyedés híjával. És — ami hatásukat még nagyobbra fokozta a magyar közönség előtt — mindnyájukat magával ragadta az a parasztromantika, amelynek

¹ A magyar tipológia hiányaira ezen sorok írója már rámutatott A szellem szektái c. tanulmányában a Jelenkor 1941. évi 16. számában.

Szabó Dezsőn és másokon keresztül már kétségtelenül meg volt a maga lelkesítő előzménye a magyar szellemvilágban. A szociális elégedetlenség, az irodalmi megjelenési forma és a parasztromantika magyarázza gyors sikerüket, tüneményes népszerűségüket. Közülük két név a tudományos világ őszinte elismerését is megnyerte: Darvas Józsefnél a természetes ész tájékozódó képességét csodálták, amelynek a segítségével a társadalom bonyolult szövevényén s az egyéni sors befolyásoló hatásán át a helyes látásig eljutott; Erdei Ferencnél pedig a szociológiai tudás gazdag egyéni tapasztalatokkal társult, hogy együttesen vázolják fel a társadalmi képet.

Ezé a csoporté volt a népszerűség és politikai mozgalmát, a Márciusi Frontot egy időben jóformán az egész magyar fiatalság magáévá tette. Írásaik minden sora visszhangot keltett és közvéleményünk az ő munkásságukból alkotta meg véleményét az egész társadalomkutatásról. Pedig az ő népszerű alkotásaik mögött a mélyben egy szigorúan tudományos társadalomkutató munkásság is folyt, tudományos lassúsággal lépésről-lépésre haladva a társadalmi helyzet feltárásában. De ezekről a művekről — így a Bodor Antal módszere szerint készült sorozatról vagy Heller Andrásnak igen alapos, a földmunkásság életét föltáró tanulmányairól — a nagyközönség alig vett tudomást, jóllehet sok megszívlelésre méltó megállapítást tartalmaztak. Csak az a szűk kör értékelte őket, amely a magyar tudományosság minden előhaladását lelkes figyelmével ajándékozza meg.

A nagyközönség szemében az egész társadalomkutató mozgalom alig volt több holmi divatnál; az a tömeg, amely a szociográfusok műveit olvasta, elsősorban a szociális haladásért, azután a parasztromantikáért, végül pedig az irodalmi külsőért lelkesedett. Ez a tény magyarázza, hogy a legnagyobb társadalomkutató láz idején sem gondolt senki pl. az ipari munkásság helyzetének leírására és amikor hosszú idő múltán két ilyenirányú munka is megjelent (Reitzer Béla—Rostás Ilona: Ezer munkás a szabadidejéről és a Rézler Gyula szerkesztette Magyar gyári munkásság), a nagy érdeklődés már ellankadt és egyik tanulmány sem érte el azt a figyelmet, amit tudományos értékénél fogva megérdemelt volna.

A szociográfus csoport munkáival szemben a tudományos bírálat egy s más kifogást emelhetett s ezt olykor talán indokolatlan kíméletlenséggel tette. Mindamellet kétségtelen, hogy ők hozták a háború utáni magyarság egyik legjelentősebb szellemi mozgalmát s épp olyan időben, amidőn a magyar szellemet már a kiszáradás, a megmerevedés fenyegette. De bármilyen széles körre terjedt is hatásuk, a termelés igen hamar elapadt. 1938 után már alig jelentek meg szociográfiai művek s ha megjelentek is, a közönség már alig figyelt rájuk. A régi vonzóerő elveszett s a növekvő részvétlenséggel egyre reménytelenebbül harcolt a tudomány.

A szociográfia leghatásosabb tárgya a paraszti nyomor ábrázolása volt, a nagy társadalmi változásnak, mely a munkapiac javulásával következett be, tehát szükségképpen el kellett vezetnie a szociográfia lehanyaglásához. Művelői szétszakadtak, munkakedvüket más irányba fordították, vagy — éppen napjainkban — heves személyi vitákba bonyolódtak. De nem lett volna egyik legjelentősebb szellemi mozgalmunk, ha hatását nem hagyta volna ránk életén és halálán túl és ez a hatás még most is látszik szellemvilágunkon. Megmaradt belőle a parasztromantika, amely széles rétegekben elterjedve ma is a parasztságtól várja a magyarok forradalomszerű, általános megváltását s ezzel a nézetével csak még jobban gyengíti amúgyis satnya középosztályunk szerény önértétét; maradt belőle egy bizonyos szociális érdeklődés is, amit azonban gyakran — egy talán durva, de találó kifejezéssel — szociális halandzsának kell neveznünk. Vezércikkeink és pohárköszöntőink hemzsegnek a „szociális Magyarország“- és a „Rerum Novarum alapelvei“-szerű kifejezésektől, de ezeket a fogalmakat akárhányszor nemhogy tárgyi tudás, de még valamilyen tárgyi elképzelés sem támogatja. Társadalmunk-

nak egy nem éppen jelentéktelen része légüres térben foglalkozik a szociális kérdéssel és manapság elég egy politikusnak a „szociális“ szót kiejteni, akár egykor a kiegyezés korában Kossuth apánkra hivatkozni, hogy tapsot arasson.

Ilyen körülmények között sokat váró örömmel fogadtuk egy hivatalos tudományos szervnek a kiadványát, amely szemelláthatólag a régi szociográfiát kívánja hanyatlásából felemelni (A Magyar Szociográfiai Intézet Közleményei, I. évf., 1. sz., 1941 augusztus). Hogy vállalkozása megbirkózik-e a közönség egyre vastagodó közönyével, azt majd a jövő fogja eldönteni; itt csupán tudományos alkatát vizsgálhatjuk. S rögtön előljáróban meg kell állapítani, hogy arra a régi, népszerű szociográfiára kevésbé hasonlít s kár volt a velük azonosított és egyébként is korcs, félig latin, félig görög szociográfia szót átvenniük. A politikai magatartás, a parasztromantika, az irodalmi külsőség egyaránt hiányzik itt, mindennek a helyét programmszerű, öncélú tudományosság foglalja el.

A legfeltűnőbb azonban az, hogy a tíz íves kötetnek alig egy részét, nem is egy harmadát foglalja el a szociográfia, míg a többi emberföldrajz, történelem és bibliográfia tölti ki. Jóllehet mind a három szükséges és hasznos előtanulmány minden társadalomkutatás számára — mégis tudománybeli imperializmus lenne, ha ezeket a szociográfia gyűjtőfogalma alá akamók rendelni. A magyar tájegységek kérdésével földrajztudományunk foglalkozik; történéseink kellő figyelemmel kísérik a szakukba vágó, újabban megjelent műveket és egész tudóscsoport foglalkozik a magyar bibliográfia összeállításával. Hozzá kell tennünk, hogy a jelen kötetben közzétett, de különnyomatban is megjelent Magyar Nemzeti Bibliográfia számos hibával terhes, amiknek az aprólékos részletezése nem tartozik e hasábkora, de amik használhatóságát és megbízhatóságát nagymértékben csökkentik.

A kötetnek ezt a nagyobbik részét hibáival és erényeivel együtt ki kell rekesztenünk a szociográfia tudományából; a fennmaradó szűk rész így is több értékes tárggyal jutalmaz. Krisztics Sándor bevezető tanulmánya, igen helyesen, a munka megkezdése előtt a szociográfia tudományelméletét kívánja nyújtani s e nemben bizonyára a legfigyelemreméltóbb tanulmány, amit magyar nyelven olvashattunk. Álláspontja azonban vitatható. Krisztics ugyanis Magyarország valamennyi községének adatfelvételét kívánja, hogy ezzel a nemzeti társadalom részletes megismerésig eljuthassunk. De ha egy adatfelvétel az ország minden községére kiterjed, az statisztika lesz és nem szociográfia, mert ez utóbbinak elengedhetetlen kelléke a reprezentatív jelleg. Éppen ezért nem lehet egy merev szkéma szerint eljárni a társadalomkutatásban: itt is, akár a történelemben, jóformán ugyanannyi fajta eljárás szükséges, mint ahány kutatást folytatunk. Ugyanazt a szkémát nem lehet ráhúzni az ország minden községére, mert hiszen mindnek más az életproblémája és mind más-más szempontból nyújt érdekeset.

A jelen Közlemény is bizonyítja ezt, amely Villány község szociográfiai adattárát közli. A felvétel bizonyára az országos szkéma szerint végeztetett el ez esetben is, ami igen hasonlít a Bodor Antal-féle módszerre. Előírt rend szerint közölnek sok és jórészt érdekes adatot a községről; csak hogy Villány nemzetiségi település és így mindenkit elsősorban a nemzetiségi viszonyokkal kapcsolatban érdekel. Márpedig ezt a szempontot jóformán teljességgel elhanyagolja az adattár és még arról sem világosít fel, hogy miként alakult az iskolai, egyházi stb. nyelvhasználat, vagy hogy az egyes nemzetiségek között politikai, vagyoni stb. különbözőzés észrevehető-e?

Másfelől elfeledkeznek arról a Közlemény írói, hogy a társadalomkutatás csupán a társadalom felszíni életjelenségeivel foglalkozhatik; de másokra kell hagynia azt, ami a társadalom mélyében, közvetlen tapasztalataink elől

elzárva folyik. Így pl. cikket olvashatunk benne „az erdélyi szászok nemzeti öntudatra ébredéséről“ a XVI. században.¹ Eltekintve attól, hogy a XVIII. század előtti időben nemzeti, nemzetiségi öntudatra ébredésről csak bizonyos fenntartással lehet beszélni, meg kell állapítani, hogy a közösségi öntudatokkal a szociológiának egy másik, szellemi ága van hivatva foglalkozni, amely egyenesen a közösségi tudattartalmakat kívánja vizsgálat alá venni s így ez a kérdés semmiképpen sem tartozhatik a szociográfiához.

Nem szabad elítélnünk, ha munkakezdetkor valamilyen tudományos publikációnál némi keresgélés, bizonytalanság mutatkozik, hiszen a társadalomkutatás magyar földön még távolról sem haladhat könnyű, kikövezett úton. Nagyobbfokú határozatlanságnak kell azonban azt minősítenünk, hogy a Közlemény pl. az amerikai közvéleménykutatásról, erről az időszerű és érdeklődésre számot tartó kérdéstről, egy német disszertáció alapján számol be. Hiszen elsősorban egy ilyen szaktudományos, szűk körnek szóló vállalkozástól követelhetjük meg, hogy az eredeti forrásokig visszanyúljon és ha egyszer Amerikáról szól, ami egyébként is a társadalomtudományi kutatások legfőbb középpontja, úgy az ottani irodalmat szólaltassa meg. Ilyenformán az a benyomásunk az egész kötettről, hogy — amint az oly gyakran megesezt — a népszerű tárgy még egy tudós kört is megmozgatott s ez a kör még a tudományából is áldozatot hozott érte, de, sajnos, már akkor, amikor az a tudomány a népszerűségét elvesztette.

Ha vannak is hibák, a Szociográfiai Intézet érdekes és hasznos kezdeményezést indított útnak. Nem szabad azonban elfeledni, hogy az Intézet lehet igen értékes közigazgatási dokumentációs szerv, de a tudományos kutatóintézetnek ettől igen távol álló s egészen mástermészetű feladatot kell betölteni. A két hivatás nem feltétlenül azonos, de nem is összeegyeztethetetlen. A társadalomkutatás pedig még a nagyközönség előtt is csak ideiglenesen játszotta el szerepét. A magyar társadalom esetleg bekövetkező alkati változásával, a konjunktúra végével, a szociális kérdések újult előtérbe törésével a népszerűség ismét a szociográfiához társul s az ismét a közviták középpontjába kerül. Addig is jó lesz erre az időpontra tudományosan és lelkiismeretesen felkészülni s ez egyúttal fontos előkészület lesz a magyar társadalmi kérdések megoldása felé. Az érdeklődést a társadalomtudományok iránt a divattól és közhangulattól függetlenül is fenn kell tartani Magyarországon, mert hiszen ez lesz mindenkor a helyes szociális rend legbiztosabb záloga.

KÓSA JÁNOS

¹ Megemlíthetjük még, hogy a cikk szerzője az erdélyi helyneveket a magyar szövegben következetesen németül írja, tehát pl. Herrmannstadot (helyesen: Hermannstadt) ír Nagyszeben, Schässburgot Segesvár helyett stb. stb. Ügyszintén helytelenek tartjuk, hogy a Közlemények a Temesközt, amit az ott rövid időn át fennállott s a magyar alkotmánytól idegen báni intézményről Bánságnak is szoktak nevezni, következetesen Bánátnak nevezi, ami latinos-németes korcs szó s a magyarban semmi keresnivalója nincs.

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Az orosz harciér a tavasz küszöbén — Új földközítengeri küzdelem — A Szovjet a Közelveleten — Az indiai kérdés és Cripps küldetése — A francia fordulat — Törökország

KÜLPOLITIKA JELENSÉGEIN továbbra is a harcterek eseményei uralkodnak. Az európai harctereken azonban a tavasz és a tél közti átmeneti időszakban nem történt lényegesebb változás. Áll ez elsősorban arra az orosz frontra, melyet a nyugati hatalmak továbbra is főhadszíntérnek tartanak. Az orosz politika egyes képviselői, mint például a volt népbiztos Litvinov, az amerikai orosz nagykövet ugyan nyíltan követelik egy új, nyugati arcvonal megnyitását, azonban a harc terhét továbbra is nagyrészt Oroszországnak kell viselnie. De az időjárás hatása nemcsak a német, hanem az orosz erőkre is érvényes. A német jelentések ugyanis kiemelik, hogy a nagy tavaszi olvadások miatt az orosz hadsereg sem fejthet ki eredményes akciókat és hogy a mozgó frontokat, még mostani összebonyolódottságukban is, mennyire megbénítja a kezdődő orosz tavasz roppant sártengere. Ennek a tényezőnek tulajdonítható, hogy szünet állott be az orosz ellenoffenzívában, melyről a német jelentések azt is megjegyzik, hogy nincs konkrét eredménye, mivel az oroszok nem szereztek meg egyetlen hadifontosságú célpontot sem és nem vettek vissza egyetlen lényeges elfoglalt orosz várost és területet. Ugyanekkor az oroszok azt a mehetséget találták ki, hogy ez nem is céljuk; igazi szándékuk a német haderők állandó foglalkoztatása. A tavasz révén délen máris megindultak a komolyabb hadműveletek s a krimi félsziget újabb orosz támadó, illetve német ellátó tevékenység színhelye volt. A német erők hivatalos magyarázatok szerint ugyanis most elsősorban elhárítással foglalkoznak s várják a nagy tavaszi ellentámadás megindulását, mely a hivatalos magyarázatok szerint majd teljesen friss emberanyaggal és felszereléssel, valamint még érintetlen készletek és egészen új fegyverek, harcieszközök latbavetésével történik. A déli front aránylagos élénksége mellett a tavaszi sártenger a középső szakaszt viszonylagos tétlenségre kárhoztatja, bár e középső szakasz északi részén, Leningrád felé ismét nagy erővel tombol a küzdelem, ami annak tulajdonítható, hogy ott még az oroszok által kihasznált téli időjárás uralkodik. Az északi orosz katonai élénkségnek megfelel a németek nagyarányú elhárító tevékenysége is. A német hadvezetés rendkívüli súlyt tulajdonít a finn frontnak és általában az északi helyzetnek. A német tengeralattjárók és repülőgépek mindjobban ügyelnek a Murmanszk felé igyekvő angol szállítmányokra s a német hadvezetés, esetleges északi angol-amerikai akciókkal számolván, mindent megtesz, hogy Norvégiát óriási erődövezettel lássa el. Közben Svédország problémája tovább foglalkoztatja az óvatos német külpolitikát, amely a hadvezetéssel együtt számol azzal a sokat hangoztatott angol szándékkal, hogy a nagy nyugati akciónak északon, a skandináv félszigeten kell kezdődnie: innét kísérelnék meg az angolszászok, hogy a norvég-német-finn arcvonal felgöngyölítése után az oroszokkal egyesüljenek. Az angol katonai tevékenység nyilván fontolóra veszi Észak-Európa jelentőségét s e politikai számítgatások között egyre kényesebbé válik Svédország helyzete. A svéd politika a jelek szerint a finnek felé való különleges közeledéssel próbál változtatni a helyzeten, melyet legutóbb például az is kiélezett, hogy a svéd kikötőkbe annak idején visszahúzódtott norvég hajók egy része onnét megszökhett Anglia felé. Az észteurópai tevékenység megélnkülésére vall különben az is, hogy az angol légierők újabb berepülésekkel zavarják Észak-Németország nyugalmát. Nyilván így tesznek eleget az orosz követelésnek, hogy nyugatról is foglalkoztassák a németeket. Így pusztult el egy ilyen légitámadás során Lübeck régi városnegyede.

Hitler vezér és kancellár, valamint Mussolini új nagy tavaszi beszédei a tengelyhatalmak további elszántságát és előkészületeit hangoztatják. A tavasz egyébként megeléknítette a katonai tevékenységet a Földközi-tengeren és Afrikában is. A nehéz harcikocsikkal és repülőgépekkel felszerelt németek Afrikában új rohamra készülnek az angol állások ellen, az olasz és német légierők pedig állandóan bombázzák Máltát. A Málta felé irányuló fokozott légitvevényesség azért olyan lényeges, mert nyilvánvalóan a tengelyhatalmak és Japán közös hadi eljárásának részlete. A tengelyhatalmak légierői arra törekszenek, hogy teljesen megszüntessék Málta uralkodó helyzetét a Földközi-tengeren és hogy ilymódon is késleltessék a Közelkelet és India felé vonuló angol hajókaravánokat. Máltával együtt újra felvetődött Gibraltár problémája is s mivel nem tartják kizártnak, hogy a spanyol vezérkari főnökök német találkozásain erről is beszéltek, az angolok bizonyos aggodalommal tekintenek Gibraltár sorsa elé, miközben a japán hadvezetés már azt hangoztatja, hogy rövidesen Szuez is a japán hadviselés érdekkörébe kerül.

Ezt a nagy japán előretörést Kína és az ázsiai szárazföld felől akarják késleltetni az angolszász hatalmak. Azonban egyelőre úgy tetszik, hogy Londonban és Washingtonban még mindig a tanácskozásoknál és az előkészületeknél tartanak. Az amerikai ipar hadi teljesítőképessége még korántsem tart ott, hogy teljesen elláthatná és kiegészíthetné egyfelől Kínát, másfelől Oroszországot. Azonfelül Japán hadvezetése még mindig ura a kezdeményezésnek. Az utóbbi hetekben megeléknült a küzdelem a Fülöpszigeteken is és Corregidor szikla- és szigeterőd védőinek sorsa válságosra fordult, a fülöpszigeti amerikai erők ellenállása pedig fokról-fokra felmorzsolódott. A japánok ellenállhatatlanul tovább tevékenykedhettek Új-Guineán, Ausztrália közvetlen partjai előtt s további kisebb csendes-óceáni szigeteken is sikerült támaszpontokat szerezniük. Ausztráliában ezalatt a Fülöpszigetekről eltávozott MacArthur tábornok vette át a védelem szervezését s ez a közös amerikai-ausztráliai védelem arra számít, hogy Ausztráliát hatalmas japánellenes bázissá építheti ki. A japánok indiai óceáni tevékenységét és burmai expedícióját használnák fel ilyen időnyerésül. A japán hadviselés ugyanis most mintha elfordult volna Ausztráliától s miközben megszerezte az újguineai támaszpontokat, inkább az Indiai-óceánon tevékenykedik.

Anglia Kínával közösen védelmezi Burmát, melyet a japán csapatok fokozatosan megszállanak. A visszaszoruló angoloknak rövidesen már Kalkuttát is féltetniök kell, hiszen bármely hegylanc és dzsungel válassza is el India legnagyobb városát a közeli burmai határoktól, mégis már hetek óta ott van a japán légierők tevékenységének keresztútjében, annál is inkább, mert az Andaman és Nikobár-szigetcsoporthoz megszállása után a japánok új támaszpontokhoz jutottak Ceylon áttelében, az angol légierő pedig nyilvánvalóan nem elegendő a japán légitámadások elhárítására. A japánok burmai előrehaladását angol panaszok szerint a bennszülöttek napvilágra lépett politikai szervezetei is támogatják. A burmai japán támadás elhárítása tehát nem sikerült. Holott főleg Burma védelme és Japán foglalkoztatása miatt lett volna főképpen szükség arra, hogy a kínai katonaságot harcbaravessék. Azonban Csungking elégtelenül felszerelt seregei az angolokkal együtt hátrálnak a nagy technikai fölényben lévő japánok elől s miközben Csangkajsek marsall indiai kezdeményezéseinek sem volt meg az indiai vezetők között a kívánt sikere, a japán légi és tengeri erők kellemetlen helyzetbe hozták az Indiai-óceánon lévő angol hajókat is és heves légitámadásokat hajtottak végre India területe, főképp pedig a nyilván első japán indiai bázisul kiszemelt Ceylon ellen is.

A közelmúlt időszak tehát elsősorban az indiai kérdéssel foglalkozott. Japán most arra törekszik, hogy kívülről-belülről megrendítse az angolok indiai uralmának alapjait és Indiában támaszpontokat szerezvén, esetleg az indiai angolelles erőket a maga részére vonván, kiterjessze hadműveleteinek tengeri és légi sugarát egészen Szuezig. Ez az új nagy mongol előretörés természetszerűleg nemcsak a birtokos angolokat, hanem a szintén árja hindukat is közéről érinti, ha nem hiányzanak is emigráns köreikben, sőt nyilván otthon is olyan hangok és sürgetések, melyek a japánokkal való együttműködést szorgalmazzák. Ami a hindu nacionalizmus legnagyobb szervezetét, az ú. n. kongresszusi pártot illeti, ez a párt a maga módján szintén aggodalommal fordul a japán gazdasági és katonai térfoglalás felé, azonban ugyanekkor a válságos helyzetben lévő angol politikával szemben a lehető legnagyobb eredményt iparkodik elérni. Álláspontja erősen pacifista és így bizonyos közönnyel és ellenszenvvel nézte eddig az angolok védelmi előkészületeit, illetve az angol-indiai tárgyalások során a védelemben való részvételért fontos politikai ellenértékeket követelt. Az indiai védelem kérdése még mindig nyílt kérdés: csak a japánok közvetlen támadása mutatja majd meg, mennyire sikerült az angoloknak India védelmét eddig megszervezniök.

Az angol kormány Sir Stafford Crippset küldötte Indiába, hogy az indiai vezetők és tömegek előtt is ismert pacifista és baloldali személyiség segítsen az indiai kérdés megoldásában. A tárgyalásokba már előzőleg bevonták Csangkajsek marsallt, aki nagy tiszteletnek örvend az indiai vezetők körében, utóbb pedig Amerika és a Szovjet unió megbízottjait. Ez utóbbi hatalom úgy lép fel most Indiában és a Közelkeleten, mint Anglia szövetségese, sőt az angol politika fedezője és garánsa. A Szovjet uniót arra készíti a közkeleti helyzet, hogy kiszélesítse tevékenységi körét; miközben Angliát teljesen leköti az indiai kérdés, az oroszok azok, akik az iráni helyzetet fenntartják s az orosz csapatok egyre nagyobb teret és jelentőséget nyernek Iránban, mintegy védelmi övezetet vonván egészen addig a Perzs-öböl, mely felé annyira törekedett a régi orosz politika. Ily módon a Szovjet unió sorompója zárja le Indiát a Közelkelet felől, ami azért fontos, mert hiszen ez az orosz térhódítás nem közömbös sem Szuez helyzetére, sem pedig Törökországra nézve, mely utóbbi iránt mostanában orosz és bolgár szempontok miatt annyi figyelmet tanúsított a német külpolitika. A Szovjetuniónak az indiai kérdés iránti érdeklődése Anglia oldalán már azért is figyelemreméltó, mert hiszen a régi Oroszország már Nagy Péter, vagy még inkább I. Sándor óta állandóan figyelt Indiára és szívesen terelte volna India gazdaságát és politikáját önmaga felé; a Szovjetunió pedig Indiát igen jelentős felvonulási területnek tartotta a világ kapitalizmusa ellenében. Most a Szovjetunió úgy jelentkezik az indiai kérdésben, mint Anglia barátja és támogatója.

Sir Stafford Cripps indiai tanácskozásai azonban eredménytelenek maradtak. Az angol megbízott nemcsak hogy dominiumi rangot ajánlott Indiának, hanem részletes tervekkel lépett fel az indiai függetlenség és belső kormányzat berendezését illetőleg, melyek talán Egyiptomnál is függetlenebb helyzetbe hozhatták volna a belső és külső tekintetben egyformán önállóan tervezett indiai szövetséget. A hindu nacionalisták mégis elutasították többszöri javaslatait, mert úgy találták, hogy ezek továbbra is fenntartják India széttagoltságát. A kongresszusi párt ugyanis most úgy lépett fel, mint India demokratikus egységének képviselője és a hindu nacionalizmus megszemélyesítője, miközben korlátlan uralmat követelt egész India fölött. Az angol javaslat ellenben számolt ennek a „szubkontinensnek“ roppant változatosságával és tagoltságával, mikor különbséget tett a külön-

fele hindu területek, angol gyarmatok és fejedelmi államok között. A hindu kongresszusi párt „demokratikus“ szervezet; nacionalizmusa nemcsak az angolok ellen irányul, akiknek civilizatórikus szerepét India haladása szempontjából igen értékeli, hanem sokkal inkább a fejedelmek ellen is, akik az angolok szövetségében állnak és India társadalmi reakciójának, stabilitásának, gazdasági viszonyainak, széttagoltságának óriási tehetetlenségi nyomatókai. Az angolok javaslata a hindu nacionalizmus belső feszültségeinek, India széttagoltságának és változatokkal teli ellentéteinek áthidalására a szovjetországi alkotmányt vette mintegy mintául, miközben az egyes területeknek, rajonoknak belső önkormányzatot és külön-külön szervezetet javasolt és számolt a korántsem egységes hindu nemzeti és vallási viszonyokkal. Tekintetbe vette azt, hogy a hindukkal szemben igen jelentős kisebbség a mohamedán elem Észak-Indiában és ezek számára is fenn akarta tartani a szabad választás és külön fejlődés lehetőségeit, mivel hinduk és mohamedánok között a viszály állandó. A mohamedánok szívesen is fogadták Cripps terveit, azonban keveselték benne a kisebbségek védelmét és ezek külön életének biztosítását, a hindu kongresszusi párt pedig magának, illetve a hindosztáni elemnek követelte a teljes uralmat és központosítást India fölött. A mohamedánok ily módon veszélyeztetve érezték nemzeti és vallási egzisztenciájukat, mivel a kongresszusi párt központi kormányzásától nem sok jót várnak. Ugyanekkor az angol javaslat a tervezett indiai únióba való bennmaradásra és kilépésre szabad lehetőséget adott az összes államoknak és fejedelmeknek. Vagyis ezzel már eleve belülről meggyöngítette volna az új államiség kohézióját. A kongresszusi párt úgy érzi, hogy egyedül ő hivatalos és hiteles képviselője Indiának s miközben az angolokkal szemben hevesen hangoztatja India politikai, társadalmi és gazdasági követelményeit, befelé teljesen a maga formájára akarja alakítani India viszonyait, amit természetesen nem láthattak szívesen sem a mohamedánok, sem pedig a többi társadalmi és faji kisebbségek, még kevésbé a nép fejlődését gátló fejedelmek. A kongresszusi párt tehát nemcsak a nacionalizmus, de valószínűleg a nemzetállami gondolat és a politikai centralizáció igényeivel is fellépett s teljesen magának követelte India uralmát az angoloktól. Az angol politika hajlandó is lett volna ezekre az engedményekre s akár rögtön is átadta volna a közigazgatási kormányzat kérdését az új alkotmány alapján a hinduknak. Azonban nem fogadhatta el a kongresszusi párt egységesítő javaslatait s a más népelemek, vallási és faji kisebbségek védelme, az indiai únióból való kilépési jog kodifikálása révén olyan hatalmat és befolyást gyakorolhatott volna továbbra is Indiában, melyet a nacionalista és nemzetállami igényekkel fellépő kongresszusi párt el nem viselhetett.

A párt azt hangoztatta, hogy az angolokat a válságos pillanatokban is állandó bizalmatlanság vezeti a hinduk irányában és hogy taktikájuk megosztja India erőit e válságos kor küszöbén. Ez a bizalmatlanság tulajdonképpen már a kisebbségi státúum és indiai únió szervezetének terveinél is látszott szerintük, világosan megnyilatkozott azonban a hadviselés kérdésében. Az angolok azt kívánták a hindu vezetéstől, vállaljon részt és felelősséget India védelméből. A hindu vezetők álláspontja Japán irányában tartózkodó. Azonban a háborúban való aktív részvételért cserébe azt kívánták, hogy teljes joggal intézkedhessenek a hadvezetés kérdéseiben is. Ez az a bázis, melyet Anglia nem akart kezéből kiadni és semmiképpen sem akart átszolgáltatni a hinduknak. A tárgyalások ezen a ponton borultak fel, bár közben Nehru, a kongresszusi párt vezére változatlanul állandó érintkezésben állott Cripps mellett Wavell angol főparancsnokkal is. A jelek azt mutatják, hogy India kérdésében újabb lépések történnek s hogy a japán térhódítás korántsem érinti közömbösen a hindu vezetőket.

Amerikának az indiai kérdésben elfoglalt közvetítői szerepét úgy kommentálják német részről, hogy az nem más, mint bizonyos hatások, nyomások, sőt fenyegetések keretében való beavatkozás a hinduk belügyeibe. Az indiai kérdés eddig nagy érdeklődésnek örvendett Amerikában, most azonban, nyilván a háborús politika következtében, a megegyezés megíhúsulásáért a hindukra hártják a felelősséget. Ami pedig a Szovjetunió részvételét illeti, ez nyilván Cripps személye mellett, annak az állandó érdeklődésnek is köszönhető, amit Oroszország fejt ki India irányában. A Szovjetunió szeme előtt ezeknek az ázsiai tárgyalásoknak során egy olyan nép- és államszövetség képe lebegett, amely közös világpolitikai és rokon világnézeti célok érdekében összefoglalja India, Kína és a Szovjetunió demokratikus nemzeteit, a fasiszta-japán terjeszkedés ellenében. Az a tény pedig, hogy Cripps a hindu nemzetiségi és állami kérdés megoldásáról készített tervezetében mintegy a Szovjetunió atomizált szocialisztikus nemzetiségi alkotmányát vette mintául, Oroszországnak Anglia irányában való növekvő befolyására mutat.

Angliában kellemetlenül vették tudomásul a tárgyalások megíhúsultát. Az angol belpolitikai életben ezalatt nagy erjedés megy végbe; a társadalmi és politikai irány változatlanul bal felé mutat. Az angol társadalom egyre jobban és jobban átszövődik német jelentések szerint szovjet kapcsolatokkal s az angolok maguk sem titkolják az oroszok iránti figyelmet és megértést. Az angol közvéleményben és politikában egyre többen sürgetik — főleg balról — az aktívabb hadviselést. E követelésnek lehetett eredménye nemcsak az északnémetországi légi akciók sora, de a saint-nazaire-i partraszállási próba is, melyet precedensnek tekintenek. Ugyanekkor Churchill mintha visszahajlanék régi konzervatív elvarátaival felé; ám ezalatt a széles néprétegekben az osztály nélküli társadalom eszméje hódít és a független munkáspártnak s egyéb baloldali pártonkívüli ellenzékieknek egyre nagyobb súlyuk és jelentőségük lesz a jövő társadalmi programok és világpolitikai tervek kidolgozásában. Német részről nagy érdeklődéssel figyelik ezt a társadalmi folyamatot, mely Angliában a baloldali progressziót juttatja uralomra. A megfigyelők ezalatt úgy találják, hogy az angolszások hagyományos szolid konzervatív politikai szemlélete inkább Amerikába tolódik át, amely óriási erőfeszítéseket tesz, hogy tengelyellenes irányba terelje az egész nyugati kontinens politikáját és társadalomszemléletét. Külön értékelést követel itt a német értelmezések szerint Amerika kapitalista szellemű tartózkodása a bolsevizmussal szemben, mely ellentétben áll az angolok szovjet lelkesedésével. A délamerikai és középamerikai államokban az USA befolyása alatt álló kormányok egyre erősebb és kíméletlenebb intézkedéseket tesznek a tengelyhatalmak állampolgárai ellen.

Az orosz és az indiai kérdés mellett a francia probléma kötött le a közelmúltban minden érdeklődést. Németországban egyre növekvőbb aggodalommal látták, hogy az USA mekkora befolyást gyakorol a francia politikára, úgy hogy Vichy némely olyan megállapodásokat is kötött amerikai szigetbirtokait illetőleg Washingtonnal, melyek határozottan tengelyelleneseknek mondhatók. Emellett a megnevezett területen nyílt, vagy burkoltabb formában egyre nagyobb szerephez jutottak a németellenes tényezők, melyeknek Pétain környezetében gyakorolt hatása mind érezhetőbbé vált. Párizs környékén meg fokozódtak a kommunista cselekmények.

A vichy-i politika türelmi politika volt és a fejlemények eldőltségéig várakozással akarta szemlélni az európai helyzetet. Németországban az is figyelmet keltett, hogy a híres riomi pör nem arról beszélt, amit német részről elsősorban szerettek volna, t. i. a háborús bűnösség kérdéséről, hanem ellenkezőleg azt kutatta, miért és kinek hibájából vesztette el Franciaország

a háborút. A pör menete különben elég kellemetlen volt Vichynek is, mert a vádlottak a francia hadsereg ma is számító és vezető tényezőit, köztük magát Pétain államfőt is bevonták a háborúvesztés felelősségébe. Laval és De Brinon ismételten figyelmeztette Vichyt a pör veszedelmes tendenciáira és kellemetlen eredményeire, a németek rosszálásának pedig maga Hider vezér és kancellár is kifejezést adott nagy tavaszi beszédében. Német részről különben hangoztatták a Franciaország iránti kíméletet és megértést, ugyanakkor azonban a francia politikában uralkodó különféle befolyásokkal szemben határozottan utaltak arra, hogy végeredményben Franciaország vesztes fél és vállalnia kell a háború következményeit, a kettős várakozó politikának pedig nincs helye. Legrosszabb néven azt vették, hogy Franciaország nem csáuiakozik ahhoz az új európai elgondoláshoz, melyet Németország teremtett. A montoire-i megállapodások mellett kitartó Pétain-féle politika mintegy tartózkodással viseltetett az európai egység szelleme iránt. Laval és De Brinon sürgetései Vichyben azt akarták elérni, hogy a francia kormány helyezkedjék az új Európa alapjaira és változtassa meg a németekkel szembeni állásfoglalását. A párizsi németbarát francia tényezők ismételten figyelmeztették Pétain kormányát, hogy Vichy tartózkodó és különleges politikája veszedelmeket rejt magában a francia népre és államra nézve. Így került sor Pétain és Laval találkozására, melynek április közepére az lett az eredménye, hogy Pétain visszavonult a kormánypolitika aktív vezetésétől és csak az államfői méltóságot tartotta meg, a kormányfői tisztséget pedig Laval vállalta, aki saját híveiből alakított kormányt. Az új Franciaországtól sokan azt várják, hogy Laval ismert szelleméhez híven csatlakozik az új Európához és tevékenyen vesz részt a bolsevizmus elleni küzdelemben.

Adjunk még röviden számot Európa egyéb eseményeiről. Ankarában nagy érdeklődés mellett tárgyalják a Papén ellen tervezett merénylet tettesinek pörét, melyet a Szovjetunió élénken figyel, mivel a gyanúsítottak között orosz állampolgárok is vannak. Németország felé kétségtelenül lojális gesztus a Papen-féle ügy tárgyalása s német részről több ízben megjegyzi, hogy a Szovjetunió éles fenyegetésekkel fordult nem egyszer a török bíróság felé. Jegyezzük meg e tárgyalás hátteréhez, hogy német részről igen féltik Törökországot a Szovjetunió beavatkozásától s a török politika is számol az iráni helyzettel, ahol tág tere nyílt az orosz politikának. Német repülőgépek ismételten megközelítették a Kaukázust s nem kétséges, hogy a Kaukázus a közeljövőben figyelemreméltó német akciók célpontja lesz, ami nem hagyhatja közömbösen Ankarát.

A Balkán problémái közé tartozik Bulgária helyzete is. A bolgár csapatokra jelentős feladatok hárulnak a jövőben a volt Jugoszlávia területének pacifikálásában. A török-bolgár feszültség enyhülni látszik s a két állam kölcsönösen visszavonta a határról csapatait. Ez arra vall, hogy most nem kell különösebb balkáni akcióval számolnunk, mely természetesen Németországot is érdekelné. A török diplomácia kizárja ennek a fordulatnak lehetőségét. Közben Boris király Hider vezér és kancellár meglátogatására a főhadiszállásra utazott. Ez a látogatás nyilván érdekes politikai következményekkel járhat s feltétlenül Bulgária mai jelentős balkáni szerepére és német érdekltségére mutat. Nem sokkal a bolgár király német látogatása után kormányválság következett Bulgáriában és a kormányból kiváltak Popov külügyminiszter, Daszkalov hadügyminiszter és a gazdasági minisztériumok eddigi vezetői. Ez Filov miniszterelnök teljesen német irányú politikájának megnövekedésére mutat s kizárja azt a szlavofil orientációt, mely eddig áthatotta a kormányzat némely tagját. Bulgária eddig éppen a szláv kérdés miatt nem vett részt az orosz akcióban; sokan ma már

feltételezik, hogy Filov tengelybarát politikája odáig vezet, hogy a bolgárok bekapcsolódnak valamely formában az oroszországi eseményekbe.

A Balkán híreihez tartozik még, hogy a horvát állam nagy ünnepségekkel, a tengelyhatalmak és Magyarország képviselőinek részvételével ünnepelte a Poglavnik egyéves kormányzatát. A Poglavnik az ünnepi megnyilatkozások során erélyesen szembeszállt minden szláv, jugoszláv és pánszláv kísérlettel és orientációval s a német-horvát együttérzést hangoztatta. Az ünnepségek alkalmával Horvátországban fokozott katonai előkészületeket tettek s azóta is erősítik az usztasa és a hadsereg befolyását a társadalomra. Az új horvát állam fegyveres jellegű és ma is erős harcot folytat az elharapódzott délszláv-kommunista tevékenység ellen.

GOGOLÁK LAJOS

EGY IMPRESSZIONISTA REGÉNYÍRÓNŐ

— Virginia Woolf —

GONDOLKODÁSUNK gazdaságossága gyakran vezet fogalmakhoz, skémákhoz, ítéletekhez, amelyek nem igazságélményünknek, hanem rejtett biztonságélményünknek következményei s amelyek csak arra vannak rendelve, hogy általuk a jelenségek zavaros világa rendezettebbnek és egyszerűbbnek lássék. Ilyen ítéletcsoporthoz tartoznak azok a jellemképek is, amelyeket egy-egy népről évszázadok folyamán kifejlesztett a közösségi konvenció. Tudományos gondolkodásunk természetesen tisztában van azzal, mennyire emberfölötti feladat megrajzolni a kollektív jellemet, amelyben egy-egy népnek legalább is minden típusa részesedhetik, de a gyakorlati ész is megleti ezen a téren a meghökkentő ellentmondásokat. Az angolról, a világe kereskedő népéről már évszázadok óta úgy szokás beszélni, mint a hasznossági elv megtestesítőjéről. Pedig a kalmár és hivatalnok szellem mellett, a világrészek könyörtelen politikájának s a tengereken uralkodó Britanniának szellemén túl, él Angliában egy más lélek is, amelyen — a költészet merész-ségével — látni véljük a kelta bélyeget s amely nem aranyrudakban, nem gyarmatokban és bruttóregisztertornákban gondolkodik, hanem úgy nézi a világ látszatának párás és felvillanó fényű burkát, mintha minden árnyék mélyén a halál leselkednék reá. „Mi valamennyien csak egy falevél alá bújunk, amely nyomban lehull.“ És ez a szellem úgy védekezik a halál ellen, hogy emberi mértékkel teszi örökkévalóvá a lepergő élet szépségét és szorongását.

Szépség és szorongás, ez a két szó jut eszünkbe, mert elsősorban Virginia Woolfra, a regényírónőre gondolunk, akinek halálhíre néhány hónapja szállt felénk az ostromlott Angliából. Szépség és szorongás, ez minden impresszionista írásműnek jellemző jegye, amely nemcsak stílusformájában, hanem világnézeti gyökerében is az. Az impresszionista művészet sokak szerint a hitetlen ember művészete, aki előtt zárva van a szubsztanciák és ideák világa, akinek szemében az emberiség élete nem értelmileg megragadható, célszerű kibontakozást, nem immanens akaratszülte fejlődést és változást jelent, hanem csak esetlegességek láncolatát, amelyekből a látó szem legfeljebb csak pillanatok villódzásait tudja megragadni és megtartani. De ha az egyetlen elérhető realitás csak a pillanat realitása, ha a világ elérhető képe csak az impresszióban, a benyomásban rejlik, nem is lehet a lényeg költészetéről beszélni, a költészet és természetesen a regényírás is, más feladatot nem is ismerhet, mint a kifejezés erejével rögzíteni a benyomás-

nak, illetve az ennek megfelelő tudattartalomnak pillanatnyi szépségét és hangulatát. Innen származik az impresszionista írásmód stílusgondja, hasonlat, kép és jelzőtisztelete, mert számára a szép szó mintegy metafizikai beteljesülést jelent, a megfogott, a megtartott valóságot, az idő legyőzését. A látszat mögött azonban a lényeg világa továbbra is kísérti az impresszionista művészt. S mert megismerhetetlenek, mert elrejtettek tartja, annál félelmesebbnek tetszik neki az a végtelen csönd, amely a kis emberi erők elbékülését kíséri, annál félelmetesebb az elmúlás, a halál. Az impresszionista művészet az élet ujjongó színei ellenére is sajátosan a halál művészete. Minden emberi alkotás voltaképpen harc a fennmaradásért, küzdelem az idővel, de az impresszionista művészet — éppen azért, mert a kifejezésen, a hangulat megfogásán kívül minden állandóról, minden változatlanról eleve lemond — hatványozott és tragikus mértékben az.

Az impresszionista szorongás hátterében bölcséletileg tekintve az agnoszticizmusnak érdekes válfaját találjuk, a szép abszolútumához menekülő agnoszticizmust, amely a lélek bölcséleti megmozdulásának első lépésénél, a csodálatnál és megborzadásnál rögzítődött. E rögzítődés nem teljesen tudatos állásfoglalás eredménye. Az impresszionista művészetnek sajátos alkat felel meg, egy impresszionista én, amelyre — a lélekelemzés műszavával — a gyermekkor vagy legfeljebb a serdülőkor élményeinek és magatartásának fixációja jellemző. Ez az alkat magyarázza Virginia Woolf teremtő élményeinél is a szintézis hiányát, ez zárja ki regényeiből — s nem pusztán az alkathoz fabrikált elmélet — a cselekményt és a jellemet, a realista regény e két főpillérét s ez ad valami álomszerűséget, révetegséget, passzív elámulást Woolf szereplőinek is, akik nem élik, hanem eltűrik, elviselik az életet. Irodalomtörténet és esztétika néhány évtizede csak, hogy arra a gondolatra jutott, hogy stílus változások mélyén a kollektív szellem mélyen rejlő tulajdonságainak megváltozását kell keresnie, mi sem kézenfekvőbb, ha ezt a gondolatot magukra a teremtő alanyokra alkalmazzuk s megkérdezzük, vajjon az irodalom és művészet meghökkenítő új útjai sok esetben nem inkább egy sorvadt, beteges, anormális vagy legalább is alkotásával nem adekvát tehetség látásmódjának, mintsem a szellemi erők spekulatív levezetett játékanak következménye-e. Ismerjük jól azokat a védőbeszégeket, amelyek irodalomban és művészetben a betegesnek, az anormálisnak szerepéről elhangzottak. A kérdés nem is értékproblémát feszeget, csupán az eredetre szeretne világot vetni. S ez a kérdés Virginia Woolffal kapcsolatban így fogalmazható: Vajjon a regényírás új útjának helyességét és szükségességét, a realista regény csődjét bizonyíthatja-e az az író, akit impresszionista alkata már eleve alkalmatlanná tesz a realista regény jellem- és cselekmény problémáinak megoldására? Vajjon nem pusztán szubjektív szükségszerűséggel ábrázolja-e szétforgácsolódónak az életet, asszociációs automatizmusnak a lélek folyamatait, réveteg tűnődőnek a tette született embert az az író, aki maga is szétmorzsolódó világérzéklést, túlfinomodott reagálási készséget és cselekvéstől húzódozó magatartást mutat? Amikor Woolfnak egyik legszebb, legmélyebbre ható regényében, az Években Sara megkéri unokanővérét, a hetvenéves Eleanort, hogy az életéről beszéljen, az öreg hölgy válasz helyett így kezd töprengeni: „Az én életem, gondolta magában. Különös volt, ezen az estén már másodszor teszi valaki szóvá az életét. Pedig nem is volt életem, gondolta. Az életnek, ha már az ember túl van a hetvenen, valami kezelhető, mutogatható dolognak kellene lennie. Neki egyebe sincs, csak a jelen pillanat, gondolta. Most él, most, amikor a foxtrotot hallgatja. Aztán körülnézett. Itt van Morris; Rose; Edward hátravetett fejjel egy ismeretlennel beszél. Én vagyok az egyetlen ember, gondolta, aki emlékszik rá, hogy az ágyam szélén ült egyszer és sírt azon az éjszakán, amikor kihírdették Kitty eljegy-

zését. Igen, a dolgok visszatérnek bennem. Hosszú életszakasz van a hátam mögött. Edward sír; Levyné fecseg; hull a hó, egy repedezett kőnapraforgó, a sárga omnibusz végigkocog a Bays water Roadon. És én azt gondoltam, én vagyok a legfiatalabb az omnibuszon; most én vagyok a legöregebb ... Millió emlék özönlött benne, szétszórt atomok kóvályogtak és csoportosultak. Hogy lesz ebből az, amit az emberek életnek neveznek?.. . egyik dolog a másikat követi, egyik jelenet elmosza a másikat.“ A jelen, s a jelen körül a hangulatokra széttördelt idő, kóválygó atomokra hullt évek, mindig új meg új szubjektív kapcsolatban, elmosódottság: íme a valóság, az ábrázolható valóság nemcsak Eleanor agyában, hanem az íróé egész művészetében is.

Ahogy a francia irodalomban beigazolódott, hogy Proust műve a regényírás szélső értékét jelenti csupán s a műfaj fejlődését döntően nem képes befolyásolni, úgy az angol irodalomban is a pszichopata James Joyce-nak, Aldous Huxley-nek és Virginia Woolfnak új formát kereső törekvései csak többé-kevésbé bravúros egyéni teljesítmények, amelyekből a regényírás új útjaira nézve messzemenő következtetéseket levonni aligha lehet. Érdekes, hogy a modern regényforma vizsgálóit mennyire befolyásolta Proust regénycíme, amely az eltűnt idő kereséséről beszél. E szerint a modern regény középonti problémája az idő kérdése volna. Nyomban hozzátehetjük, hogy a megállapítás ilyen fogalmazásban semmi újat sem jelent. Már bizonyára néhány évszázaddal Lessing előtt tudatában volt annak az alkotó gyakorlat, hogy bármely cselekmény vagy folyamat irodalmi ábrázolásánál az idő kategóriáját kizárni képtelenség. Az sem áll, mintha a Bergson előtti irodalom hagyományos időszemlélete az elbeszélés szempontjából mindig visszafordíthatatlannak tekintette az időt. Madách Ádámja az időkezelés formális szempontjából van olyan érdekes mint Woolf Orlandoja, aki tudvalevőleg mesés változások közt, az öregedés minden jele nélkül él évszázadokon át. S ha például Woolf másik két regénye, Mrs. Dalloway vagy a Világítótoronyhoz egy nap, illetve néhány óra történetét öleli fel, az idősűritésnek ezt a tényét a drámairodalom szintén jó ideje ismeri.

Miben rejlik hát a különbség a Proust óta kezdeményezett regényírás időformája és a hagyományos időforma közt? Abban, hogy Proust és követői, akik közé Woolf is számítható, a regényírást az emlékezés műveletével azonosították s elbeszélésükben az objektív idő helyébe ültették a képzetkapcsolatokkal és skémákkal dolgozó alanyi emlékezetet. Az író nem a tárgyias valóság illúzióját keltve igyekszik elbeszélni a lepergett eseményeket, hanem arról ad beszámolót, miként helyezkedtek el ezek az események az átélő tudattartalmában. Ez az elhelyezkedés értékbeli és főként időbeli eltolódásokat eredményez. Élmények kerülnek egymás mellé évtizedeket átugorva s a pillanatnyi tudattartalom mögött a legtarkább kronológiai sorrendben sorakoznak fel a leélt múlt élő elemei. Az idő problémája azonban a modern regényben inkább csak részprobléma, amely nem is annyira a bergsoni filozófiából fakadt, inkább csak egy síkba került vele. Sokkal jelentősebbnek érezzük a tudat ábrázolásának kérdését, amelyből az előbbi probléma is származik. Igaz, a Bergson-követők a tudat és idő problémáját csaknem azonosnak látják, de az irodalom számára ez az azonosság nem áll fenn. A lélektani időnek regényírói alkalmazása még nem dönti el, mit és mennyit ábrázoljon az író önmagának vagy hőseinek tudattartalmából.

A modern regényirodalom új formatörekvéseiben döntőbb fontosságúnak látszik az elemző regénynek a naturalizmussal való kereszteződése. Így állt elő az az irány, amelyet naturalista lélekelemzésnek nevezhetünk. Mit akart az elemző regény? Felfedni a cselekvés rúgóit, megkeresni az ösztön és nevelés, szenvedély és ész, akarat és determináltság fogódzópontjait, megmutatni a lélek vizének vibráló és titkos játékát, amely meglepőbb, mint

egy keleti kaland. De mindezt tisztán körvonalazott, cselekménybe fogott élet keretén belül. A naturalista regény viszont éppen ezt a keretet tagadta. Nem mesét kívánt, cselekménybe állított, megnyesett mozzanatokot, hanem a hétköznap ábrázolásának hűségét, hogy szinte rostjaival együtt érezzük azt az életet, amelyből könyve számára kimetszette hősét az ábrázoló író keze. És mit tanít most e két akarat kereszteződéséből támadt új irány? A dolgok és emberek életét a magam életével együtt folyamatosan csak saját tudatomban tapasztalhatom. A világ mindig csak pillanatnyi benyomásokat, töredékeket ad, amelyek egészé és folyamattá csak a tudatban válnak. Ha tehát hű képet, naturális képet akarok alkotni róla, nem úgynevezett naturális életmetszeteket kell keresnem, hanem naturális tudatmetszeteket. A tudat ábrázolását kell naturalistává tennem még pedig úgy, hogy úgynevezett lelki folyamataimat megszabadítom minden célirányított mozgástól, szabaddá teszem s magam passzív megfigyelőként őszintén és hűen jegyzem fel mindazt, ami a felszabadított tudatban a legtávolabbi mezőig végbemegy. Így nemcsak a jelen pillanatban ismerhetem meg magamat s mindazt, amit nékem a világ jelent, hanem a múltat is, az egész életet feltárhatom a bergsoni dinamikus szkémák nyomán, amelyek szerint élményeim eleven erőkké rendeződnek. És csak itt, ebben a felidőzésben játszik szerepet a szubjektív idő. Egyetlen író akadt eddig, aki a naturalista lélekábrázolás e feladatát teljesen megvalósította s az James Joyce volt, Ulyssesében.

Woolf is ezen az úton indult el, nyilván Joyce volt a mestere. Csakhogy a mester tételes szigorúságát, például azt, hogy Joyce egy meglehetősen ostoba és otromba lelkű fickót vetett ilyen tudatfényképezésnek alá, Virginia Woolf, mondjuk, impresszionista természetének nőies könnyedségével jelentősen megenyhítette. Mr. Dalloway, aki mellé az író nő egy napra lélekfelvevő masinájával mellészegődik, már nem nélkülözi a mondain érdekességet, — maga Woolf is angol előkelőség, a szellemi elit tenyésztett példánya — s egy költő lelkületével éljük végig vele London tavaszi reggelét, a Városnak azóta talán már szilánkokká pattant ragyogását, részt veszünk egy estély előkészítésében s mire Mrs. Dalloway a szobájába tér pihenni, képzettársításai nyomán megismerjük egész életét. Hasonló technikával és hasonló társadalmi rétegből lépnek elénk a Világítótoronyhoz című regény szereplői. Woolf írói eljárás módja itt már objektíváltabb, a cselekmény azonban itt is semmisség, eseménytelen angol délután, egy kirándulásterv és időjóslat, amely egyszerre feltámasztja a Ramsay családnak az apa iránt érzett gyűlöletét. És ugyancsak a lélek erőinek e felszabaduló áradásában sorordják felénk a Hullámok egy család hat tagjának hat egymásbakapcsolódó monológban ábrázolt életét.

Kérdés már most csak az, hogy az efajta lélekszemlélés mennyiben hozta közelebb a regényt a pszichológiai valósághoz s elérte-e azt a célját, hogy általa a regény lelki képe őszintébb lett, hűebb és igazabb? Hála a naturalizmus előkészítő, sokszor úgy érezzük, ízlésromboló munkájának, őszinteségből Proust, Joyce és Huxley műveiben nincsen hiány és sokszor igazat kell adnunk némely moralizálóbb hajlamú kritikuskak, akik az emberi gyarlóságok és bűnök e gyónásszerű kibuggyanásában szinte már öntetszelgő elaljasulást véltek felfedezni. Woolfot talán nőies illendőségérzete fogta mérsékleltre, impresszionista szépségszeretete, amely kerülte a zavaróan ható megbotránkoztatást. Hűség és igazság dolgában azonban komoly kifogásokat emelhetünk a naturalista lelki kép ellen. Az első ilyen kifogás a lelki élet megvilágításának tényét illeti. Mihelyt az író a tudat egészét akarja bemutatni s fényképező leírásával egészen a perifériális mezőig hatol, ezzel a kiemelő és tudatosító munkával megbontja a lélek fény és árnyék viszonyát, amely bizonyos lelki jelenségek tenyésztésére jellemzőbb és fontosabb, mint némely

mélyvízi állat számára a több ezer méter vastag hullámok övezete. Kifogásolnunk kell továbbá az ábrázolt lélek ernyedtségét, az abuliás állapotot, amelyben a fényképezett tudat leledzik. A valóságos lelki élet ugyanis, amely semmiféle súlyosan kóros elváltozást nem mutat, éppen a cselekvéshez szükséges rugalmasság miatt és egy jelentős ökonómiai elv alapján a felesleges asszociációkat nem ismeri, vagy legalább is nem teríti szét, nem részletezi, hanem leszorítva tartja. A naturalista lélekábrázoló viszont éppen ezeket az asszociációs folyamatokat teremti meg (megteremti és nem megtalálja); kibontja és tisztán irodalmi célzatú beavatkozással mértéktelenül megnöveli a folyamatcsírákat, mert irodalmi célja az, hogy a tudat bemutatása nyomán mindent elbeszéljen, amit hőisével kapcsolatban az olvasóval közölni szándékozik. Az abuliás lelki alkat tehát számára irodalmi szükségesség. Az is igaz, hogy az idő rétegei, az élményrétegek új szubjektív rendben helyeződnek el a dinamikus szkémák mögött s hogy az egészséges tudattartalomban jelen van potentialiter az egész múlt. Csakhogy a szkémák mögött rejlő tartalmi képek sokszor éveken, évtizedeken át sem lépnek valóságos állapotba, nem részleteződnek, nem válnak emlékezéssé. Van-e hát önkényesebb eljárás, mint ha az író ezeket a szkémákat néhány óra leforgása alatt a legidegebb ürgyekkel sorra felbontja csak azért, hogy a szűkre szabott idő gyér cselekményébe beleolvashassa hősének egész életét. Az ilyen lelki képet éppen úgy érheti a mesterkélttség vádja, amellyel a naturalista lélekelemzés az elődök ábrázolását illeti. A valóságos lelki élet úgy viszonylik az ilyen lelki képhez, mint a vödört emelő kar a boncoló késsel szétfejtett bőr-, izom-, ideg- és csontköteghez.

Mégis ha Virginia Woolf elemző típusú regényeiben nem érezzük is sem Proust fejtegetéseinek sokszor fárasztó túltengését, sem azt a sivárságot, amely Joyce művéből árad, ha ezek a regények életszerűbben hatnak, annak oka nemcsak a költőibb lelkű írónő impresszionista művészetében, a szép szó állandó keringésében kereshető, hanem a mű formai megoldásában, a szerkezetben. Igaz, Virginia Woolf, aki a megkomponáltság ellen naturalista síkon hadakozott, sem tűri meg regényeiben azt a szerkezetet, amely szinte kiemelhető szilárd vázként húzódik, pályaként, amelyen az események előre meghatározott módon közlekednek a megsejthető cél felé. Nála is a szerkezetnek egy magasabb fajtája van jelen, ami tágabb megfogalmazásban nem több, mint a részek aránya, organikus összefüggés. Elbeszélésében nincsenek holt mezők, szinte vérkeringés hatja át mondatait, szuggesztív erő áradását érezzük, amely az olvasás élményében szerzi meg ütemérzékünknek, belső időszemléletünknek elfogadó magatartását.

Van azonban Virginia Woolf-nak más típusú regénye is, az Orlando és az Évek. (Az utóbbi az egyetlen regény, amely eddig magyar nyelven megjelent.) A kapcsolatot az Orlandohoz leginkább abban a megállapításban találhatjuk meg, hogy az a költői szépségérzék, amely a naturalista keretben is egy-egy mélységes hangulat ámulatát kereste, nem maradhatott a kis tények valóságába befogva, mesére vágyott, ahol a fantáziának is végtelen lehetőséget biztosít a képzeletszülte kaland, mesére, ahol a percek elemzése helyett megszűnnek az idő korlátai, ahol nincs öregedés és halál, nincsen évekhez kötött élet s még a nemileg differenciált gyönyör is összeolvad egy romlatlan szépségű és ifjúságú mesehős személyében. A naturalista komolyságot ebben a regényben felváltja a játékos ironia, az írónő nem új időszemlélettel kísérletezik, hanem az időszemléletet parodizálja s Szerb Antal helyesen ismerte fel benne a divatos életrajzi regények enyhe kigúnyolását. De nemcsak az a gesztus, amely a hőst az élet törvénye, az idő törvénye alól kivonja, jelent visszahatást a regényben. Ezt a mesés elemet a romantikus képzelet legtarkább, legkonvencionálisabb elemei kísérik. Fellép az évezre-

des törekvés is, amely a főhőst távoltartja az olvasók zömétől. Orlando nem akárki, nem a hétköznapi ember, hanem arisztokrata ifjú, aki királynők udvarában él. Erzsébet angol királynő korában tűnik fel s ha jó néhány évtized leforgása után leánnyá válva meg is szökik Konstantinápolyból, még 1928-ban is mint arisztokrata hölgytel és ünnepezt költővel találkozhatunk vele London előkelőségeinek társaságában. Azt mondják, nincs az a kusza, értelmetlen beszéd, amelyet kiváló színész ne tudna a pillanat szuggesziójában hatást keltően előadni. Nos, ha a regény olvasása közben nem érezzük a ráció lázongását, ha az ész tiltakozása fel sem ötlök, az a mese diadala, (lelkünkön mindig van egy rejtett kapu, amelyen át a vágy a csodák felé osz), ez Woolf elhíthető művészetének sikere; sikerült ellenvágás az értelem, a józanság felé, amellyel az író nemcsak a realista, naturalista regénynek, hanem önmaga múltjának is ríposzozott.

Az Évek, ez a kétkötetes regény Woolf alkotásában már visszahajlást jelent a klasszikus regényforma felé, kiegyezést, amelynek nyugalma mögött azonban ott parázslak a régi formai forradalom heve, de már mint új szín és megszépítő eredmény. Feké az első rész hat úgy, mintha az angol regényírás legtisztább hagyományai közt mozognánk. A könyv az 1880-as év hangulatát, társadalmi képét idézi, majd éveket átugorva egy-egy újabb évszámánál állapodik meg s története napjainkig nyúlik. Család- és nemzedékregény egyszerre. Érthető tehát, hogy szinte ellenőrizhetetlenül sok szereplővel dolgozik. Egy-két lesüllyedt családtag kivételével valamennyien ahhoz a polgárreteghez tartoznak, amelyből tudósok, katonatisztek, ügyvédek, tisztviselők kerülnek ki. Mozgékonyaságuk, tarka sorsuk a nagy gyarmatbirodalom kontinentális méreteit varázsolják elénk. Van valami megejtő ebben a légkörben, ahová Indiából vagy Ausztráliából oly könnyedséggel térnek meg az emberek, mint nálunk egy vidéki hároméves malcmellenőrségből, van valami lenyűgöző ezekben a távlatokban, ahol földrészek lélekenek s egy-egy szinoptikus képen az életformák szinte meseszerű gazdagsága sűrűsödik. Virginia Woolf a költő fölényével aknázza ki ezt a helyzeti lehetőséget s főként első kötetében tud csodálatosabbnál-csodálatosabb hatásokat elérni. Akaratlanul is az angol impresszionista lírikusokra gondolunk, valahányszor egy színpompás, evokatív, tiszta lírai hatást kiváltó és lírai eszközökkel dolgozó természet leírás nyitja meg az évekre tagolt történetet s kevés könyv tudja így érzékeltetni az angol táj vagy város jellegét, mint ez a költő könnyedségével és szépséglátásával megírt regény.

Az Években Virginia Woolf az embereket is ugyanilyen felsőbb-séggel és írói fölénytel ábrázolja. Impresszionista technikája eljut az elérhető határig. Jelenet vált le jelenetet s nem a történet, nem a realista megfigyelés tartja ében az olvasó érdeklődését, hanem a megmutatás módja, a rátapintás a ritkára, a pillanatot jellemzőre, a lélektani ötletesség, amely friss és fáradhatatlan. Technikai szempontból csak egy mozzanatot emelünk ki abból a lélektani ötletességéből, amely az analízist most egészen filmszerű felvillanásként kezeli (a filmszerűség egyébként is jellemző e regényre): a szándékos érthetlenséget egyes párbeszédekben. Oka egyrészt az impresszionizmus, amely itt következetes naturalizmust jelent: „Minden beszéd értelmetlen volna, ha leírná az ember“. Másrészt az a lélektani tény, hogy az ösztönös és ellen nem őrizett megnyilatkozások sokszor az egyetlen módot nyújtják arra, hogy lelkünk eltakart oldalai is feltáruljanak, hogy megismerjük egymást.

De az Évek szépségét csak az első kötetben élvezheti zavartalanul az olvasó. A másodikban már kiütökzik a látszólag realista formának modernsége s az a világnézet is, amely Woolf formai újítása mögött rejlik: a modernség, amely eltörölt központi helyzetű cselekményt és jellemet s filmszerű

felaprózódásával egyre jobban fárasztani kezd; a világnézet, amely az első kötetnek még izgatón fanyar létszemlélete után keserű pesszimizmusba csap át. „Nem segíthetünk egymáson, valamennyien nycmorékok vagyunk.“ Az elszigeteltségnek, amelyben ember ember mellett él, sem tisztán az impresszionista ábrázolás az oka. Itt derül ki, hogy nem technika kérdése többé, hanem világnézeté, sorskérdés, ahogy Woolf szereplői bezárt lélekkel, nem ismerve másokat és önmaguk ismerete nélkül morzsolják az időt. S itt kapja meg igazi értelmét az a valóság is, amely Woolf írásaiban tükrözik: az élet nem nagy célok állandóságát jelenti, nem megfogható, tapintható tömböt, amelyet eszmék, vágyak és akarások tartanak össze, nem cselekményt, amely regényszerűen rajzolható, hanem széthulló atomokat, összetört, összerázott benyomásokat, éveket, amelyekből alig marad fenn egy-egy szín, íz, hangulat.

Kétségbeesés születik az ilyen szemléletből s ez a kétségbeesés jellemzi azt a harmadik nemzedéket, amely a regényben kiábrándultán áll a harmincas évek kérdései elé. Mi legyen hát a kiút? A művészet talán? Minden impresszionista művész esztétikai világképhez menekül. Woolfnál is találunk ilyen kísérletet. Ez a megoldás is azonban csak formális és erejét veszti, mihelyt a világ nyomorúságába ütközik, ahol halál leselkedik reánk „vagy még annál is rosszabb, a zsarnokság, a durvaság, a kínvallatás, a civilizáció halála, a szabadság vége“. Ezért érzik Woolf szereplői, hogy újjászületésre van szükségük, reformra, amelyet belülről kell elkezdeni. De a végrehajtás már meghaladja erejüket. „Hogyan folytassam, kérde North kapitány, amíg nem tudom, mi az erős, mi az igaz az én életemben és mások életében?“

S mert a kérdés Woolf egész művészetében válasz nélkül marad, az olvasó sem szabadulhat a lehulló éveknek kesernyés, őszi rothadás szagától, amely a magára hagyott léleknek legsajátosabb és legfájóbb illata.

„Minden embernek megvan a maga előírt vonala az agyában és ezen a vonalon ugyanazok a régi mondások futnak végig“ — írja Virginia Woolf — s azt hiszem, mi is megtaláltuk az író alkotásának vonalát, amelyet impresszionista alkata írt elő s a régi mondást, amely műveiben visszatér: az élet párába, sejtelembé bomló, újjaink közül kisikló valóság. Alkat és tartalom sajátosan költői jellegűek, de végeredményben ez adja meg Woolf regényeinek formai érdekességét is: költő birkózik itt a regényírás feladataival, költő, aki mindvégig az is marad. Azok, akik az értelem tiszta formáit keresik, a lényeg nyugalmát, talán csalódottan fordulnak el tőle a nőiségének terhére írhatják az állhatatlanságot is, amellyel az ábrázolás problémái között hányódott. De az is bizonyos, hogy Woolf tehetségének előírt vonalán haladva szépség és élményadás dolgában kortársai között a legmesszebbre jutott az úgynevezett modern világrészékelés irodalmi kifejezésében.

SEMJÉN GYULA

KORMÁNYZÓHELYETTES

MINDEN ALKOTMÁNY teljességéhez és tökéletességéhez hozzátartozik, hogy az államfő helyettesítésének mi-kéntjére rendelkezést tartalmazzon; az alkotmánynak az az egyik biztosítéka, hogy az államfői hatalom gyakorlásának folytonossága soha ne szakadhasson meg és mindig rendelkezésre álljon oly intézmény, amely az államfői hatalom gyakorlásában esetleg támadt űrt azonnal betöltheti. Az államfő személyének változásával kapcsolatosan felmerülő időközöket ugyan célszerű berendezésekkel el lehet kerülni; így a monarchiában a trónöröklési rend megállapításával, köztársaságokban az utódnak az előző államfő működése alatti megválasztásával. Ezenfelül még sok olyan rendkívüli eset merülhet fel, amikor az államfő helyettesítésére szükség van. Így monarchiákban az uralkodó kiskorúsága, a trónörökös bizonytalan volta (méhmagzat), trónörökös hiánya (magszakadás) szerepelhetnek ilyen rendkívüli okok gyanánt. De bármely államforma mellett okot adhat a helyettesítésre az államfő tartósabb és súlyos betegsége, tartósabb külföldi tartózkodása, esetleg más akadályoztatása (pl. ellenséges fogság) és az is megszakadást okozhat az államfői hatalom gyakorlásának folytonosságában, hogy az új államfő tisztét csak az eskütétel, illetőleg a koronázás után veheti át.

Akármilyen ritkán és akármilyen rövid időtartammal merüljenek fel is az államfő helyettesítésére kényszerítő esetek, célszerűnek látszik a megoldásról intézményszerűen előre gondoskodni, azaz az alkotmányba rendelkezést felvenni arra vonatkozólag, hogy a hiányzó vagy akadályozott államfő helyett ilyen esetekben is, mely személy vagy mely testület gyakorolja az államfői jogokat. Ha ugyanis ez előre meghatározva nincs és a helyettesítő intézményt, állást vagy tanácsot csak a helyettesítés szükségessé válása után szervezik meg, az jelentékeny késedelmet és az államéletben komoly zavarokat okozhat.

Tehát legalább is az kívánatos, hogy az államfő helyettesítésének módja előre szabályozva legyen és legfeljebb a személy, esetleg személyek kiválasztása maradjon a helyettesítés szükségességének idejére; de ilyenkor is biztosítani kell, hogy ez a kiválasztás gyorsan és simán bonyolódhassék le és így az államfői hatalom gyakorlásában hosszabb megszakítás ne állhasson elő. Még célszerűbb természetesen, ha a helyettesítő személyt vagy testületet előre kijelölik, vagy a helyettesítés tisztét olyan álláshoz vagy tanácshoz kötik, amely állandóan rendelkezésre áll.

Mindenképen biztosítani kell természetesen, hogy a helyettes a tisztre valóban alkalmas legyen. Ebből a szempontból egy testület

működése ellen a testületi vezetés nehézkességére és határozatlanságára tekintettel joggal hozhatók fel aggályok; de épúgy kifogásolni lehet, ha a helyettesítés joga az államfőnek az alkotmányban előre meghatározott valamely rokonát — anyját, hitvesét, örökösét, stb. — illeti, még pedig tekintet nélkül alkalmasságára és a nemzet bizalmára. Hosszabb helyettesítésre nem kívánatos az országgyűlés vagy a kormány elnökét megjelölni, minthogy ez a rendszer az államhatalmak egymáshoz való rendes viszonyát zavarja, egyensúlyát kockáztatja és az ellentétek megoldását megnehezíti.

A külföldi alkotmányok az említett szempontokat általában nem eléggé vették figyelembe és az államfő helyettesítésére a legkülönbébb természetű megoldásokat tartalmazzák. Lényeges eltérés van elsősorban a monarchikus és a köztársasági alkotmányok rendszere között.

Vannak olyan érvényes vagy már hatályukat veszített monarchikus alkotmányok, amelyek alkotmányos garanciát látnak abban, hogy bizonyos esetekben az államfői hatalmat ne egy személy, hanem több tagból álló testület — kormányzó tanács — gyakorolja (Bulgária, Románia, Jugoszlávia, Spanyol- és Svédország), viszont vannak olyanok, amelyek szerint az államfői hatalom gyakorlása ilyenkor is egy személyt illet. Vannak vagy voltak alkotmányok, amelyek bizonyos esetekre előre kötelezőleg megállapítják, hogy a kormányzóság a nagykorú trónörökös, az anyakirálynőt, az uralkodó hitvesét, a legközelebbi nagykorú férfirokont, sőt pl. az államtanácsot illeti (dán, holland, norvég, olasz, spanyol és svéd alkotmányok), míg egyébként a kormányzó személye esetről-esetre választandó. A dán, görög, bolgár és román alkotmányok bizonyos esetekben (kiskorúság, távollét) a kormányzó előzetes kijelölésére jogot vagy befolyást biztosítanak az államfőnek, míg egyébként az országgyűlés (Bulgáriában a külön összehívandó nagy nemzetgyűlés) a kormányzó, illetve kormányzók választásánál általában legfeljebb bizonyos általános kellékek figyelembe vételéhez van kötve.

A kormányzó majdnem minden alkotmány szerint csak az eskü letétele után veheti át az államfői hatalom gyakorlását; eddig az időpontig az államfői hatalom ideiglenesen rendszerint vagy a minisztertanácsot vagy az államtanácsot illeti, amely a kormányzó választása iránt szükséges lépéseket is megteszi, az országgyűlést egybehívja. Némely alkotmány szerint a kormányzó feltétlenül a kiskorú király gyámja is, más alkotmányok szerint a két tisztt semmiesetre sem egyesülhet egy személyben, végre vannak oly államok, ahol a két tisztt találkozása esetleges.

Az európai monarchikus államok közül egyedül Anglia volt az, amely a király helyettesítésének (kormányzóságnak) intézményét általános érvényű szabályokkal általában nem rendezte, hanem szándékosan fenntartotta az országgyűlés részére a jogot, hogy minden felmerült esetben alkalmi rendelkezést tegyen. Egyedül a trónörökösnek a király halálakor felmerülő külföldi távolléte esetére szervez egy 1837. évi törvény az ország nagyjaiból kormányzó tanácsot, egyéb esetekben pedig az országgyűlés mindig külön törvénnyel szabályozta a helyettesítést.¹

A köztársasági alkotmányok egy része ismeri az alelnöki állást, amelyet az elnöki tiszttel egyszerre töltenek be, de amelynek viselője csak az elnök akadályoztatása esetén jut hatáskörhöz és ez a hatáskör legfeljebb az elnöki tisztt tartamának hátralévő idejére szól; ez a helyzet Svájcban és az Észak-Amerikai Egyesült Államokban. Finnországban a helyettesítés joga ideiglenesen a miniszterelnököt illeti, de halál vagy hosszabb akadályoztatás esetére új elnököt választanak.

Magyarországon a király helyettesítése kezdettől fogva a nádori intézménnyel jutott kapcsolatba annak folytán, hogy a királyi hatalomban foglalt egyes jogokat, különösen a bíráskodást a király helyett annak egyéb elfoglaltsága miatt hovatovább különben is állan-

¹ Hatschek, Julius: *Englisches Staatsrecht*, I. 659—665.

dóan a nádor, mint az ország első tisztviselője gyakorolta. Csak természetes volt, hogy aki a királyt hatalma gyakorlásában kezdetben megbízásból, később önálló jogon állandóan helyettesítette, az volt hivatva a királyi hatalom önálló betöltésére olyan rendkívüli viszonyok között is, amikorra külföldi alkotmányok külön kormányzó állítását tartották szükségesnek (kiskorúság, betegség, távoliet).

Az 1485. évi nádori cikkek kimerítően szabályozzák a nádornak királyi helyettesi és helytartói működésének eseteit; ezek a következők: 1. Kiskorúság esetében ő a király gyámja, aki országgyűlést is hirdethet és akinek az ország lakói épúgy tartoznak engedelmeskedni, mint magának a királynak; 2. Magszakadás esetében az új király megválasztásáig a nádor hívja össze az országgyűlést és neki időközben az ország lakói engedelmeskedni tartoznak; 3. Ha a király annyira együgyű vagy hanyag volna, hogy a külföldi követeket ki nem hallgatná vagy nekik nem felelne, a király helyett e ténykedéseket a nádor teszi meg; 4. A királynak az országból való távolléte esetében a nádor a király helytartója, aki a mellé rendelt tanáccsal együtt a király személyének fenntartott egyes jogok (kegyelmezés, birtokadományozás) kivételével a királyi hatalomban foglalt jogokat általában gyakorolja.

Mínthogy ugyancsak a nádori cikkek a nádornak mint az ország első bírójának, a haderő főkapitányának és az alkotmány őrének a király személyes kormányzása idejére is szinte páratlan jelentőségű közjogi helyzetet biztosítanak: méltán mondhatjuk, hogy a nádori intézmény ebben az időben már alkotmányunk egyik alapintézménye volt. E nagy fontosságra való tekintettel a nádori tiszt az 1439: II. t.-c. óta csak az országgyűlés hozzájárulásával volt betölthető, az 1608. évi koronázás előtti III. t.-c. szerint pedig a nádort a király által kijelölt magyarok közül az országgyűlés választja.

Az eddigiekből is látni, hogy a király helyettesítésének módja nálunk egész eltérő fejlődési irányt vett, mint amelyet a külföldi jogok felmutatnak. Nálunk a nemzet által választott nádor törvénytől fogva, szükségképen gyakorolja a királyi hatalomban foglalt jogokat minden olyan esetben, amikor a király saját személyében nem gyakorolja (kiskorúság, gyengeelméjűség, távoliet, magszakadás, hanyagság).

Az 1848: III. t.-c. 2. §-a újra kimondja, hogy a királynak az országtól való távollétében a végrehajtó hatalmat a törvény korlátai között a nádor gyakorolja. Az 1867: VII. t.-c. a nádori tisztre nézve két rendelkezést tartalmaz. Elsősorban megszünteti a nádornak az 1848: III. t.-c.-en, illetve az 1845: X. t.-c.-en és más régi törvényeken alapuló hatáskörét, mely szerint ő a királynak külföldi távolléte esetében a helytartója; e t.-c. szerint a király a végrehajtó hatalmat a magyar minisztérium útján távoliet esetében is személyesen gyakorolja. Másodsorban ez a törvénycikk a nádorválasztást elhalasztja mindaddig, amíg törvény a nádor hatáskörét a felelős kormányzat elveivel megegyezően nem szabályozza. Az 1867: VII. t.-c. tehát a nádor egyéb hatásköre mellett érvényben tartja a király távollétének esetét kivéve minden más esetben (kiskorúság, betegség, magszakadás) a nádor királyhelyettesítő hatáskörét is. Mínthogy a felelős kormányzat elvei a nádornak csakis a király személyes kormányzása idején való működésére lehetnek befolyással: a nádor királyhelyettesítő jogköre a magyar alkotmánynak ma is fennálló fontos intézménye, amelynek gyakorlati érvényesülését csakis a nádorválasztás ideiglenes törvényi elhalasztása akadályozza.

Mínthogy a törvényhozás a nádor hatáskörének a felelős kormányzat elveivel megegyező új szabályozásával mindezideig késett és így nádorválasztásra nem került a sor: 1867 óta nem tudott működni alkotmányunk azon fontos szerve, amely meghatározott esetekben alkotmányunk ma

is érvényben lévő szabályai értelmében egyedül van hivatva a királyt a királyi hatalom gyakorlásában helyettesíteni. Ezzel alkotmányos életünkben kétségtelen hiány állott be, amely hiánynak következményei akkor érezhetők, ha a király mégsem tudja személyesen gyakorolni a királyi hatalmat. Alkotmányos életünk ezen hiányosságával volt összefüggésben az a körülmény is, hogy az 1918/19. évi alkotmány válságból a kibontakozás alkotmányunk rendes szabályai értelmében nem volt keresztülvihető.

A nádori intézménynek felhasználása a király helyettesítésére 1920-ban az 1920:1. t.-c. javaslatának miniszteri indokolása szerint a következő okokból maradt el: 1. a nádor választása törvényszerűen csak királyi kijelölés alapján történhetnék; 2. az 1867: VII. t.-c. a nádor hatásköréből ép a király távolléte esetében való helyettesítést zárta ki, tehát az akkori helyzetben leginkább szükséges jogkör; 3. a nádor hatásköre egyébként jórésztben elavult és így korszerű új szabályozást igényelne, ilyen állandó jellegű átszervezés azonban az akkori átmeneti célra nem mutatkozott indokoltnak. Ezért a törvény „a nádori intézménynek az 1867: VII. t.-c. értelmében való felújítását további nyílt kérdésnek hagyva”, indokoltabbnak találta kormányzó választásának elrendelését; indokoltabbnak találta pedig annál inkább, mert a nemzet történelmünk folyamán hasonló rendkívüli helyzetekben már ismételtelen választotta ezt a megoldást. Így a nádori intézményátszervezése 1920-ban is elmaradt; a király helyettesítésének módját a törvény nem állandó jelleggel rendezte, nem szervezett egyszer és mindenkorra megfelelő intézményt, hanem csupán az akkori válság megoldása céljából a királyi szék betöltéséig, tehát átmeneti és ideiglenes feladatkörrel állított kormányzót az állam élére. Hogy a királyi szék betöltése után a király esetleges helyettesítése mikép történjék, nyílt és szabályozandó kérdés maradt.

Ha több mint két évtized távlatából tekintünk vissza az 1920. évi rendezésre, azt minden szempontból csak szerencsésnek mondhatjuk. A közjogi provizórium hosszabb tartamúnak bizonyult, mint előre gondoltuk; azonban a nádor királyhelyettesítő jogköre általában csak rövidebb időre volt tervezve. A nádor király helyett saját személyében a királyi hatalmat soha hosszabb időre nem gyakorolta, sőt még a király tartósabb távolléte esetére is a helytartói tisztet rendszerint csak külön királyi kinevezés alapján viselte.¹ A kormányzói és nádori tiszt viszonyára jellemző, hogy Hunyadi János kormányzósága idején is volt nádor, előbb Hédervári Lőrinc, majd Garai László személyében, és a nádor Hunyadi mellett természetesen ellátta azokat a rendes teendőit, amelyeket a király uralkodása idejében el szokott látni. Ebből nyilvánvaló, hogy a kormányzó valóságos államfő, míg a nádor nem az, hanem csak a király mellé, illetőleg a király és nemzet közé szervezett tisztség; nádora állandóan volt az országnak, tekintet nélkül arra, hogy király vagy kormányzó látja el az államfői tisztet, míg kormányzó csak kivételesen: király hiányában vagy akadályoztatása esetében.

Ha megállapítottuk, hogy a király helyettesítésére ma a nádori tisztség felfüggesztése miatt nincs működésben lévő intézmény, akkor ez az 1940: II. t.-c. megalkotásáig a kormányzó helyettesítésére is vonatkozott. Tehát nem volt intézmény a kormányzó helyettesítésére sem és ezzel bizonyos tökéletlenség és hézag jelentkezett alkotmányunkban, aminek jelentősége a királyi szék betöltésének elhúzódása és a kormányzóság hosszú tartama miatt természetesen folyton fokozódott. Az 1942: II. t.-c. ezt a hiányt akarta kitölteni, amint Putnoky Móric mondta képviselőházi beszédében; az államfői hatalomnak biztonságát, szilárdságát, folytonosságát és akcióképességét akarta a javaslat minden bekövetkező helyzet és lehetőség esetére teljesebbé tenni.²

¹ L. Gábor Gyula: A kormányzói méltóság a magyar alkotmányjogban, Bpest, 96. és 97. lapok. Hasonló királyi rendelkezések vannak említve az 1942: II. t.-c. javaslatának miniszteri indokolásában a nádorok közül Perényi Imre, továbbá József és István főhercegek kormányzói szerepére.

² Képviselőházi Értesítő, 1942 február 10.

Tetszetősnek látszik talán az a beállítás, hogy már maga a kormányzó a király helyettese és így a kormányzó helyettesítésére rendelt személy a helyettes helyettese lesz. Azonban a jelenlegi kormányzó nem valamely király személyét helyettesíti. A kormányzói intézmény helyettesítő szerepe csak a ma nem működő királyi intézménnyel szemben jelentkezik, a helyettesítő jelleg inkább azt fejezi ki, hogy a kormányzói intézmény csak átmeneti, ideiglenes jellegű és nem jelent államformát. A helyettesítő jelleg tehát azt igazolja, hogy Magyarország ma is királyság; királyság annak ellenére, hogy az államfői tisztet kormányzó tölti be. Említettük azonban, hogy a kormányzó valóságos államfő és így épúgy helyettesítésre szorulhat, mint a király. Történelmi tény, hogy például Hunyadi János és Szilágyi Mihály kormányzóknak is volt helyettesük.

Amikor a kormányzó helyettesítésére vonatkozó törvény rendelkezéseit ismertetjük, elsősorban arra a kérdésre kell választ adni, nem lett volna-e helyesebb e célra a nádori intézményt ismét működésre alkalmassá tenni.

Egyáltalán nem helyeselhetjük Imrédy Béla képviselőházi felszólalásában és az általa előterjesztett határozati javaslatban kifejezésre juttatott álláspontot, miszerint a nádori intézmény „az államfői főhatalmak gyakorlati módjának kijegecesedésével, különösen a nemzeti szuverenitásunk teljének visszanyerésével létértelmét elvesztette“. Sőt ellenkezőleg: felfogásunk szerint a nádori intézmény a magyar alkotmány szerves része, amelyre a király fill, államfő) helyettesítésének intézményes rendezése szempontjából feltétlenül szükség van és amelyet ép azért mielőbb működővé kellett tennünk. 1921-ben egy nagyobb tanulmányban¹ kimutattam, hogy ez a helyettesítési mód gyakorlatilag a legtökéletesebb; hogy az Ausztriától való elválással tárgyalanná vált a felfüggesztés tulaj donképeni fő oka; Ausztriában más személy lett volna az államfő helyettese; hogy a felújítást a magyar közjogi irodalom egyöntetűen kívánta; hogy a nádori intézmény a felelős kormányzat rendszerével összeegyeztethető és hogy a helyettesítés szerepén kívül is lehet neki a hagyományok szellemének megfelelő munkakört (pl. a felsőházi elnökség) találni. Ezekre az érvekre ma nem kívánok részletesebben visszatérni.

Ha a kormányzó államfői működése alatt a nemzet a nádori méltóság reaktiválásához nem fogott hozzá, ebben véleményem szerint csak az 1920: t.-c. javaslatának miniszteri indokolásában is felhozott célszerűségi okok szerepeltek; különösen visszásnak látszott volna, hogy a törvényhozás a provizórium tartama alatt állandó jellegű intézményt szervezzen újjá, még pedig a királyi szék betöltetlensége idejében oly intézményt, amelynek főleg a király helyettesítése a feladata. Az 1942: II. t.-c. miniszteri indokolása is arra utal, hogy a nádori méltóságnak felélesztése messzebbre elágazó alkotmányjogi módosításokat tenne szükségessé, erre pedig a mai forrongó idők nem alkalmasak. Átmeneti helyzetbe n célszerűbbnek és megfelelőbbnek látszott épúgy, mint 1920-ban alkalmi és átmeneti megoldást keresni.

¹ A király helyettesítése és a nádori intézmény felújítása. Jogállam, XX. évf. 281—291. lapok.

Hogy a történelmünk folyamán néhányszor (1401, 1445) szerephez jutó és egyes külföldi alkotmányokban előszeretettel alkalmazott országtanács (államtanács) az államfői tiszt ellátására, a beteg vagy más okból akadályozott államfő helyettesítésére különösen válságos időkben nem teljességgel alkalmas, az iránt nem lehet kétség. Ilyen tanács szervezése ellen a sorok írója már 1937-ben is felszólalt.¹ Az 1937: XIX. t.-c. 3. §-a által szervezett országtanács feladatkörét az 1942: II. t.-c. 13. §-a rendkívül vissza is fejleszti; ez érdemben helyes, de kifogásolni lehet, hogy ily fontos kérdésekben a törvényhozás rövid időn belül is jelentékeny ingadozást mutat.

A nádori és kormányzótanácsi megoldások elvetése esetében nem maradt más út a kormányzó helyettesítésének rendezésére, mint egy külön kormányzóhelyettesi állás szervezése. A javaslat szerint ez a szervezés „sui generis” megoldás. Ez azonban nem arra utal, mintha ily állás történelmünk folyamán nem fordult volna már elő. Hunyadi Jánosnak, mikor az országtól távol tartózkodott, helyettese (vicarius generalis) volt Újlaki Miklós erdélyi vajda személyében; őt is az országgyűlés választotta meg. Szilágyi Mihály kormányzósága idejében pedig okleveleink említik Geréb János alkormányzót (vice-gubernator).² A sui generis megjelölés inkább arra utal, hogy a törvény a mai helyzethez alkalmazkodó és kivételes jellegű megoldást választott; alkalmazkodott a jelenlegi átmeneti állapothoz és nem szervezett annak tartamán túl terjedő végleges intézményt. A kormányzóhelyettesi állás a kormányzói tiszthez csatlakozik és csak a kormányzóság tartamára létesült. Azonfelül a kormányzóhelyettesi intézmény még a kormányzóság tartama alatt sem állandó; az állás betöltésére ugyanis csak a kormányzó kívánságára kerülhet sor.

A kormányzóhelyetest a törvény szerint az országgyűlés két háza együttes ülésben választja meg. Az országgyűlés ma az állami szuverenitás törvényes képviselője és így a kormányzóhelyettes megbízása is csak tőle eredhet. Az országgyűlés történelmünk folyamán mindenkor tiltakozott az ellen, hogy megkérdése nélkül rendeljen a király helytartót vagy a nádoron kívül valamely más, közjogunkban ismeretlen helyettesítő szervet; ha ez mégis megtörtént, azt törvénytelennek minősítette. A kormányzóhelyettes továbbá az országgyűlés előtt tesz esküt és abban tisztének az alkotmány értelmében és a felelős minisztérium által való gyakorlását ígéri.

A kormányzóhelyettes személyének kiválasztására a kormányzó döntő befolyást gyakorol. Őt illeti meg a kijelölés és megerősítés joga. A kormányzóhelyettesi eskü is arra utal, hogy a tisztet a kormányzóval egyetértésben kell gyakorolni és ez csak teljes bizalmi viszony mellett biztosítható.

A kormányzóhelyettes hatásköre kettős. Elsősorban ő veszi át a kormányzói hatalmat, ha a kormányzót tiszte személyes ellátásában távolíét, betegség vagy más ok akadályozza, továbbá ha a kormányzói

¹ Alkotmányjogi reformok. Magyar Jogi Szemle, 1937 március.

² Gábor i. m. 72., 73. és 90. lap. Továbbá a törvényjavaslat miniszteri indokolása.

tiszt megüresedik; ebben az esetben a kormányzó nevében annak valamennyi jogát gyakorolhatja az utódajánlási jog kivételével. Másodszorban a kormányzóhelyettes a kormányzó megbízásából egyes kormányzói tennivalókat a kormányzó nevében olyankor is elvégezhet, amikor a kormányzói hatalmat maga a kormányzó gyakorolja. A kormányzóhelyettes első hatásköre az államfői hatalom gyakorlásának folytonosságát biztosítja és így alkotmányos szükséglet; az utóbbi hatáskör bizonyos mértékig újszerű és esetleg aggályt válthat ki az államfői hatalom látszólagos megosztása miatt.

A magyar alkotmánynak fontos alapelve, hogy az államfő személyesen gyakorolja hatalmát; ehhez az elvhez a nemzet még akkor is ragaszkodott, amikor királyaink idejük nagyrésztét az országon kívül töltötték. Az 1867: VII. t.-c. kimondta, hogy a király még a nádorra, mint királyi helytartóra sem bízhatja a végrehajtó hatalmat, hanem azt csak személyesen és a magyar minisztérium által gyakorolhatja. Az államfői hatalom gyakorlásában tehát nem állhat be olyan párhuzamosság vagy kettősség (duplicitás), amely az egységet és osztatlanságot veszélyeztetné. Alkotmányunknak erre az alapelve utal az 1942: II. t.-c. javaslatának miniszteri indokolása, amikor megállapítja, hogy a kormányzó legfeljebb egyes kisebb jelentőségű kormányzati tennivalók ellátásával (főleg képviselővel, tárgyalások vezetésével, alkalmi eljárásokkal) bízhatja meg saját tehermentesítése végett helyettesét, de a hatalom teljes vagy szélesebb körű átruházásáról nem lehet szó. Putnoki Móric előadói beszéde is kiemeli, hogy a javaslat csorbítatlanul fenntartott alapelve az államfői hatalom egysége, osztatlansága és átruházhatatlansága. A kormányzóhelyettes mindig csak a kormányzó nevében és vele egyetértésben és mindig csak a minisztérium közreműködésével járhat el; megbízása csak miniszterelnöki ellenjegyzéssel történhet meg és a kormányzó részéről bármikor visszavonható. Az államfői hatalom széthasadása, kettőssége tehát nem következhetik be.

A kormányzóhelyettes tisztét a megválasztásáról és eskütételéről szóló törvény kihirdetése előtt nem gyakorolhatja. Ahhoz azonban, hogy egyes kormányzati teendőket elláthasson, még a kormányzónak ellenjegyzéssel ellátott külön megbízása szükséges. Ha pedig a kormányzói hatalom gyakorlását a kormányzói tiszt megüresedése vagy a kormányzó akadályoztatása miatt átveszi, a minisztériumnak rendelettel kell közzétenni az átvétel időpontját és azután azt az időpontot, amelyben a kormányzó tisztének személyes gyakorlását az akadályozás megszűnte következtében újra visszaveszi; mindkét intézkedést az országgyűlésnek is be kell jelenteni. A kormányzóhelyettes tiszte az új kormányzó eskütételével minden esetre megszűnik. Az új kormányzó megválasztására továbbra is az 1937: XIX. t.-c. rendelkezései maradnak érvényben és a választás előkészítése iránt szükséges intézkedéseket nem a kormányzóhelyettes, hanem az országtanács teszi meg; a törvényjavaslat indokolása szerint ugyancsak az országtanács hirdeti ki az új kormányzó megválasztásáról és eskütételéről szóló törvényt.

A kormányzóhelyettes az 1942: II. t.-c. szerint ugyanaz a büntetőjogi védelem illeti meg, mint a kormányzót. A személyes sérthetlenség

azonban már reá nem terjed ki; ellene bírói vagy más eljárást lehet indítani, de — ha a kormányzói hatalom gyakorlását átvette — csak az országgyűlés, egyébként pedig a kormányzó felhatalmazásával. A kormányzóhelyettest a főméltóságú cím használata illeti meg; tiszteletdíját és a működésével felmerülő egyéb költség fedezését a költségvetés állapítja meg.

EGYED ISTVÁN

MAGYAROK ÉS HORVÁTOK

— *Bajza József tanulmányai* —

AHATALMAS KÖTET, melyet Tóth László egyetemi tanár Bajza Józsefnek a horvát kérdésre vonatkozó válogatott cikkeiből és mélyreható tanulmányaiból kegyeletes gondossággal összeállított, már egymagában is a magyar politikai irodalomnak oly nagy értéke, mely a korán elhunyt kiváló tudósnek valóságos „aere perennius monumentum”-a és méltó helyet biztosít neki a balkáni politikai kérdések két másik alapos ismerője: Kállay Béni és Thallóczy Lajos mellett a magyar politikai írók Pantheonjában.

A rendkívül gazdag kötet 63 cikke és tanulmánya közül 1\$ újságcikk és egy a magyar-horvát unió felbomlásáról szóló, de csak 1925-ben megjelent mesteri tanulmány a magyar-horvát viszony alakulását tárgyalja Gáj Lajos fellépésétől (1835) egészen a horvát társországnak 1918 október 29-én bekövetkezett elszakadásáig, míg a többi 26 cikk és 21 tanulmány a horvátság helyzetét az új állami közösségben: a később (1929 őszén) Jugoszláviára átkeresztelt SHS királyságban és a horvát nemzeti eszme és a délszláv koncepció lepleiben jelentkező nagyszerb törekvések közötti ádáz és felette változatos harcát ismerteti.

Ez utóbbi tanulmányok közül nem kevesebb, mint tizenöt a Magyar Szemle egyes számaiban jelent meg 1933 és 1937 között és olvasóink bizonyára élénken emlékeznek még azokra a nagyszerű felkészültségről tanúskodó és remekbe készült írásokra, melyek a jugoszláv belpolitika, különösen pedig a horvát-szerb viszálykodás fontosabb eseményeiről és fejleményeiről számoltak be, nemcsak a krónikásnak még a kevésbé jelentős részletekre is felügyelő gondosságával, hanem a hivatott publicista nagyvonalúságával és a történetíró erkölcsi felelősségérzettel párosuló ítélőképességével is.

A magyar olvasóközönség túlnyomó részét azonban érthető okoknál fogva főleg azok a cikkek és tanulmányok érdeklik, melyek a magyar és a horvát nemzet 800 éves közjogi és politikai viszonyának egyre fokozódó kiéleződéséről és a mindkét részről elkövetett súlyos hibák folytán óhatatlanul bekövetkezett végzetes és végleges felbomlásáról szólnak. Nemcsak rendkívül érdekesek, hanem több szempontból felette tanulságosak, sőt bizonyos vonatkozásban (Muraköz stb.) időszerűek is ezek az írások, mert rádöbbenik az olvasót annak a felismerésére, hogy miképpen lehetett volna józan belátással, kölcsönös engedékenységgel és jóakarattal a XVIII. század utolsó évtizedéig majdnem zavartalan együttműködésnek különösen az illyrizmus behatása alatt mindjobban lazuló szálait ismét szorosabbra fűzni, a bécsi udvar, később pedig Belgrád és Prága által tervszerűen szított félreértéseket eloszlatni és így a fenyegető válságot a magyarelles törekvések és elszakadási mozgalmak leszerelésével esetleg kikerülni.

Mindezt figyelembevée a továbbiakban ezúttal — már helyszúke miatt is — csak az ebbe a tárgykörbe eső cikkekkkel és tanulmányokkal kívánok foglalkozni, melyeknek egészen különleges szint és jelleget adnak Bajza személyi és lelki kapcsolatai a horvát kérdéssel, a horvát nemzettel és a horvát kultúrával. Ezek az alanyi melléközöngék egy őszinte, meggyőződéses és csak a köz javát szem előtt tartó férfiú tiszteletet parancsoló vallomásai és egyáltalán nem zavarják Bajza írásainak tárgyilagosságát. Hogy mindkét nemzet közös érdekeit teljes odaadással szolgálva, Bajza, a lelkes magyar hazafi, mennyire egybefonódott lelkileg a horvátsággal, azt minden magyaráztatnál jobban az egyes cikkekből vett alábbi idézetek mutatják: „Legyen szabad e sorok írójának — mondja az Új Nemzedék 1914 június 17-i számában megjelent „A horvát helyzet“ című cikkében — aki nem tartozik egyetlen horvát politikai párthoz sem, de aki egy évtized keserves munkájával iparkodik magában a magyar és a horvát nemzeti eszme összhangját megteremteni és akinek az a szubjektív érzése, hogy egyformán magáénak vallhatja mindkét nemzet törekvéseit, azokra az okokra rámutatni, melyek csekély véleménye szerint állandósították a horvát válságot.“

Három esztendővel később, az Esterházy-kormány megalakulása után, melytől az egyre jobban elmérgesedő horvát kérdés mindkét félre méltányos és megnyugtató rendezését is remélte, ezeket írja: „E sorok írója azt gondolja, hogy a horvát válságot igazán megoldani csak úgy lehet, ha a horvát nemzeti eszmét sikerül összhangzásba hozni a magyar-horvát kiegyezéssel. Ez a feladat igen nagy nehézségekkel van összekötve, de tudja, hogy úgy a most uralomra jutó magyar pártok, mint egyes horvát pártok és párttörödékek részéről megvan az egymás megértéséhez szükséges jóindulat.“

Ebben a feltevésben a sok rossz és kiábrándító tapasztalat ellenére is még mindig reménykedő Bajzának keservesen csalódnia kellett. A melléfogások balkezes politikája folytatódott és szinte feltartóztathatatlansodorta a két egymásrautalt nemzetet a teljes szakítás örvénye felé. „Sokszor töprengök azon — kesereg a Politika című folyóirat 1918 augusztus—szeptemberi száma részére írt pompás tanulmányában — micsoda végzet súlyosodik a magyar és horvát nemzetre, hogy nem tudják egymást megérteni. 800 év közös történelme után ma távolabb állunk egymástól, mint valaha.“ Balsejtelmek gyötrik és háborgó lelkének súlyos aggodalmairól a következő sorok tanúskodnak: „Úgy érzem, a végzet súlyos léptekkel közeleg s ha össze nem fogunk, mi egymás megértésére törekvő magyarok és horvátok, Jugoszlávia álarcában diadalra jut a nagyszerb eszme, elsüllyed a horvát nemzet, s örökre megbénul a magyar.“

A bajok kútforrását és a mindkét nemzetet fenyegető veszedelem egyik főokát abban látja, hogy a horvát ifjúság és a horvát értelmiség Gáj, majd Strossmayer agitációjának hatása alatt a délszláv eszme mámorító, de amint a későbbi fejlemények megmutatták, csalóka bűvkörébe kerültek és mint ennek az ideológiának megszállottjai elfordultak a horvát nemzeti hagyományoktól és törekvésektől, sőt azoknak megtagadására vetemedtek. Hogy mennyire a szívére vette Bajza ezt a mindkét nemzetre végzetesnek tartott történelmi fordulatot, azt a szinte érzelmes őszinteségében egyenesen meghatározó alábbi kijelentése is bizonyítja: „Rám nézve a magyar-horvát viszony a személyes élmény jellegét vette fel és én ezt már nem tudom kizárólagosan magyar szemmel nézni. Családi hagyományaimnál és saját munkásságomnál fogva minden idegszállammal hozzáöttem a magyar kultúrához, de magamévá tettem a horvát kultúrát is és ez nem idegen masszaként él bennem, hanem teljesen beidegzette magát. Ennélfogva a horvát nemzet érdeke is mindig szívemen fekszik és a délszláv eszme ellen nemcsak azért harcolok, mert ez magyar érdek, hanem azért is, mert győzelme a nyugati kultúra egyik legnemesebb és hozzám legközelebb álló nemzeti ethnikumának megsemmisülését jelentené: a horvát nemzetét.“ („A horvát eszme“ című cikkből.)

Ha Bajza a Sufflay Milánról írt tanulmányában (Századok, 1931) a horvátságnak ezt a kiváló tudósát és vértanúját, akihez még azóta, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban éveken át együtt dolgoztak, a legbensőbb barátság szálai fűzték, a „legmagyarabb horvátnak és éppen ezért a leghorvátabb horvátnak“ is mondta, úgy viszont őt, — a fenti önvallomás alapján — per analogiam a leghorvátabb magyarnak s mert a magyar-horvát sorsközösség tudatos és leglelkesebb szószólója volt, — a legmagyarabb magyarok egyikének is nevezhetjük.

Rendkívül érdekes és tanulságos az is, amit a kölcsönös elidegenedés többi okáról ír és ami helyes megállapításainál fogva még a mai és a későbbi nemzedékeknek is okulásul szolgálhat. A horvát kérdéstről, már az összeomlás előestéjén, 1918 október 22-én írt nagyszerű tanulmányában összeállítja a kölcsönös mulasztások, a mindkét részről elkövetett súlyos tévedések és hibák bűnlajstromát és kialakóban lévő reményének egy utolsó fellobbanásával keresi a módozatokat és eszközöket, amelyekkel a végveszedelem ráncszakadását az utolsó pillanatban még el lehetne hártani. „A szorongó hazafias érzés e komor óráiban — írja a többi közt — megpróbálom papírra vetni egy évtized lelki vergődésének eredményét, megpróbálom lehető objektivitással feltárni azokat az okokat, melyek a két nemzetet egymástól elválasztják, megpróbálom utat-módot ajánlani, miként állíthatnánk meg a romlást a tizenkettedik órában, miként törhetnénk új utat egymás megértése felé.“

Ez a többi cikken és tanulmányon átszövődő oknyomozási munka az adatoknak és kellően indokolt megállapításoknak olyan sokaságát eredményezte, hogy itt csak egynéhányat lehet felemlíteni.

A két nemzet közötti viszony folytatólagos elhidegülésének egyik okát a délszláv eszmének a horvátok körében végbement térfoglalásán kívül abban látja, hogy a magyar és a horvát nem ismeri egymás nyelvét. „Mióta a latin nyelv kiszorult a közéletből — írja a többi közt, — a legnagyobb nehézséget a nyelv képezi. A magyarok nem tudnak horvátul, a horvátok nem tudnak magyarul“ ... Így pl. „a jelenleg (1918) többségben levő szerb-horvát koalíciónak csak egyetlen egy tagja bírja teljesen a magyar nyelvet,... a magyaroknál pedig ritka, mint a fehér holló, aki csak valamennyire is tud horvátul“. Majd hozzáfűzi, hogy „a magyar tájékozatlanság volt a bűnösebb, mert a tényleges erőviszonyok folytán a horvát politika alig szólhatott bele a magyarba, míg a magyar igenis a horvátba.“ A hiba szerinte a tanrendszerben van, „mert mindkét rendszer vétkes könnyelműséggel, vagy tudatos rosszindulattal óvatosan kerüli, hogy a magyar vagy a horvát ifjúság a másik nemzet viszonyairól [valamelyes képet nyerjen“. Ezen a visszas állapoton segítő, „a magyar kormánynak tekintet nélkül arra, hogy mit csinálnak a horvátok, haladéktalanul megfelelő iskolapolitikai akciót kellene megindítania. A leghelyesebb természetesen az lenne, hogy mindkét kormány a magyar illetve a horvát nyelvet legalább is fakultatív tantárgyként beillesztené a középiskolák egyrészének a tantervébe és egyúttal arról is gondoskodnék, hogy az egyetemi és főiskolai hallgatók is folytathassák ebbeli tanulmányaikat, a többi közt bőven osztogatott ösztöndíjakkal a másik nemzet főiskoláin“. „Mindig rejtély volt előttem, — írja Bajza — hogyan lehet [magyar, illetve horvát közjogot és történelmet tanítani a horvát, illetőleg magyar források és szakirodalom ismerete nélkül.“ A magyarországi nemzetiségek nyelvének ismeretére szerinte különösen a magyarságnak van szüksége, mert „amelyik nemzet felkészültebb, amelyik nemzet jobban ismeri a másikat, annak a nemzetnek feltétlenül nagy előnyei vannak a másikkal szemben“. Aranyigazság ez, amelyet azonban — sajna — nem részesítettünk kellő figyelemben sem az iskolapolitika, sem a közigazgatás és a közélet terén. Most, hogy a Délvidék és az ország egyéb részei 20—22 és fél évi elszakítottág után megint visszatértek az anyaországhoz, a magyarságnak végre van egy olyan középiskolát és egyetemet végzett értelmiségi rétege, mely második anyanyelvként kezeli az egyes nemzetiségek nyelvét s így legalább egy emberöltőn át teljesen

pótolni tudja a Bajza kifogásolta nyelvismereti hiányt. Ami pedig a távolabbi jövőt illeti, azt Hóman Bálint miniszternek az a bölcs előrelátással kiadott rendelete van hivatva előkészíteni, amellyel a visszatartott Délvidék néhány középiskolájában kötelezővé tette a szerb-horvát nyelv tanítását.

A továbbiakban Bajza hibáztatja a sajtó magatartását is, mert „a magyar és a horvát sajtó az egymás megismerése eszméjét még kevésbé szolgálja, mint a két tanrendszer. A meggondolatlan, elfogult kirohanások, egymás kisebbitése napirenden vannak“.

Ezeknek az áldatlan állapotoknak a következménye volt a magyar és a horvát társadalom elzárkózása egymástól, mely Bajza túlzás nélküli megállapítása szerint 1918-ban már akkora, hogy „a Dráva két partja ma távolabb van egymástól, mint két világrész ... Csak így lehetséges, hogy kaszinói és más véletlen összeköttetések és ismeretségek elhatározó befolyást gyakorolhatnak Horvátország politikai fejleményeire. A siralmas és nevetséges sajátos vegyülete volna az, ha egyszer valaki megírná pl. a horvát báni kinevezések hiteles történetét“. Nem ismerem ezeknek a személyi politikai kérdéseknek a kulisszatitkait s így nem is tudhatom, hogy mennyire fedik Bajza megállapításai a tényeket. Azt azonban merem állítani, hogy ennél lesújtóbb bírálattal még nem illették az akkori magyar felelős tényezők horvát politikáját.

A magyar és a horvát nemzet között az egyik legélesebb ütközőpont a nemzetiégi kérdés volt. „Horvát testvéreink — írja Bajza — az ú. n. közös hivatalok, különösen a MÁV szervezetében, továbbá a horvátországi magyar iskolákban a magyarosítás eszközeit látják, kárpoztalul azután, ahol csak tehetik, elnyomják a horvátországi magyarságot.“ Hogy aztán ezt az elnyomást milyen mértékben gyakorolták, arra elegendő azt az egy tényt felhozni, hogy Horvátország 106.000 magyar lakosa közül, kiknek túlnyomó része, számszerűt 82.000, Szlavóniában élt, alig egynéhánynak adták meg a községi illetőséget és a csak ennek alapján igényelhető politikai jogokat. Jellemző az akkori helyzetre, hogy ez a százezren felüli magyarság éppen a szavazati jog megvonása miatt a Száborban nem tudott képviselőhez jutni. Ez egyébként a mai helyzet is! Ami pedig az ottani magyarság iskolaügyét illeti, azt a jugoszláv uralom alatt úgy intézték el, hogy az összes magyar tannyelvű magániskolákat bezárták 3 tengődő református felekezeti iskola kivételével. Ezen a siralmas állapoton az önálló Horvátország sem változtatott.

Az ellentétek és szakadatlan összetűzések egy másik forrását tették a horvát közjogi sérelmek, melyek nem kis mértékben az 1868: XXX. magyar és az 1868:1. horvát kiegyezési törvény szövege pontos megegyezésének hiányából eredtek. A horvátok különösen az állami beruházásoknál állítólag tapasztalható mostoha elbánást, a vasútpolitikai kérdések szerintük sérelmes rendezését, a közös minisztériumok horvát osztályainak az ügyét és a horvát területen behajtott adók igazságtalan felosztását tették állandóan panasz tárgyává. A felosztási kulcs szerint ugyanis Horvátország a befolyt adóknak csupán 44%-át kapta autonóm költségekre, míg a többi 56%-ot a közös állami kiadások fedezésére fordították. Ezeknek a sérelmeknek gyökeres orvoslása érdekében a horvátok nem szüntek meg a magyar-horvát kiegyezés revízióját és ennek keretében a pénzügyi önállóságot követelni, melyről Bajza megjegyzi, hogy az sok összeütközési pontot küszöbölt volna ki a magyar-horvát viszonyból. A horvát pénzügyi önállóságot egyébként Deák Ferenc sem ellenezte, mert „arról az országról, mely nem rendelkezhetik adóbevételeivel s nem maga tartja kezében a költségeinek fedezésére szolgáló eszközeit, még azt sem lehet mondani, hogy autonómiája van.

Az ilyen ország gyámság alatt van s csak látszólag létezik. Azért Horvátországnak — ha saját lábán akar állani — szüksége van arra, hogy önálló pénzügye legyen.“ (V. ö. Lobmayer István: „Történelmi kapcsolataink Horvátországgal“. 23—24. l.) Bajza felfogása némileg eltér Deák nyílt és határozott állásfoglalásától, mert a horvátoknak a pénzügyi önállóságra vonatkozó és „teljesen megérlelődött“ kívánságát az elkerülhetetlen kiegyezési revízió keretében csak „bizonyos fokig“ tartja teljesítendőnek. Hogy részleteiben és kihatásában milyen lett volna ez a pénzügyi önállóság, arról Bajza már nem ad közelebbi magyarázatot.

Ami végül a horvát területi követeléseket illeti, azok teljesítését Bajza — némi eltéréssel Sarkotic István báró vezérezredes, Bosznia-Hercegovina utolsó tartományi főnökének kibontakozási tervezetéseitől (l. Tonelli Sándor „Tisza István utolsó útja“ Szeged, 1941.) — nagy vonásokban a következő módon képzelte el. Mindenekelőtt megállapítja azt a magyar államjog szerint vitathatatlan tény, hogy Dalmácia és Bosznia a Szent Korona birtokai. Ebben előzőleg nem volt eltérés a magyar és a horvát felfogás között. Az ellentét ott kezdődött, mikor arról kellett volna dönteni, hogyan történjék a visszacsatolás. Bajza szerint e tekintetben három tételhez kellett volna következetesen ragaszkodnunk.

Az első tétel — írja — az, hogy Dalmáciát Horvátországon át kell a Szent Koronához csatolni. Boszniára nézve nem lévén ilyen megszorítás, az közvetlenül az egész Magyar Birodalomhoz lenne csatolandó, mint ennek egyik önálló alkateleme, esetleg mint külön banátus. Mivel pedig így „Bosznia ügye nem magyar országos, hanem magyar birodalmi ügy, sorsára teljes alkotmányos joggal befolyhatnának a birodalmi gyűlésen Horvát-Szlavón-Dalmátországok képviselői is és a szervezendő bosnyák minisztérium nem lenne speciálisan magyar minisztérium, hanem úgynevezett közös minisztérium.“

Bajza második tétele az, hogy a visszacsatolt országok érdekeiknek megfelelő szervezetet kapjanak. „Hogy Dalmácia Horvátországon belül fenn akarja-e tartani külön szervezetét, vagy nem kíván-e átmenetileg külön elbánásban részesülni, azt a két közvetlenül érdekelt félre: Dalmáciára és Horvátországra kellene bízni. Bosznia ragaszkodván a maga autonómiájához, a Monarchia kereteiben élvezett bosnyák önkormányzat érvényben maradna a Magyar Birodalomban is, azzal a különbséggel, hogy Bosznia képviselőket fog nyerni a magyar birodalmi országgyűlésen s így beleszólása lesz az államélet összes ügyeibe, mint ahogy a horvátok is befolyhatnának a birodalmi országgyűlésen Bosznia ügyeire. Bosznia birodalmi képviselőinek módját és autonómiájának viszonyát a Magyar Birodalom alkotmányához egy megkötendő magyar birodalmi (azaz magyar-horvát)-bosnyák kiegyezés fogja szabályozni.“

A harmadik tétel értelmében „a történelmileg kialakult egységeket megbolygatni nem szabad... Horvátország Szlavóniával, Dalmácia Bosznia-Hercegovinával mind ilyen egységek, éppen ezért szétszabdalásuk oly visszahatást keltene a horvát és bosnyák nemzetben, mely lehetlenné tenné a Magyar Birodalom belbékéjét“.

A horvát kérdésről szóló tanulmányában, melyből a fenti adatokat merítettem és jórészt idéztem, Bajza a horvát követelésekkel kapcsolatban még egyéb területi kérdéseket, a többi közt a szlavóniai három vármegye és a Muraköz kérdését is érinti, de ezeknek az előbbiekhöz viszonyítva már csak alárendelt jelentőségük van. A horvát kérdésnek szerinte még a tizenkettedik órában is megvalósítható rendezésére vonatkozó elgondolását a nagyszabású tanulmány befejezéséül a következő programszerű pontozatokban foglalja össze: „Bosznia a bosnyákoké, Horvátország a horvátoké, ez legyen délszláv politikánk jelszava!... Szakítanunk kell Horvátországban is azzal a politikával, mely a horvát elemet háttérbe szorítja és éppen a horvát eszmét kell politikánk vezércsillagává tennünk!“

Amint láthatjuk, Bajza az összeomlás előtt alig 2—3 hónappal, amikor a kocka már el volt vetve, még mindig keresi a kibontakozás módját és lehetőségét. Ez az igyekezete azonban éppen úgy meddő maradt, mint ahogy valamennyi korábbi javaslata és jószándékú tanácsa is hiábavalónak bizonyult. Amikor aztán beteljesült a végzet és a 800 éves magyar-horvát kapcsolat a Szábor 1918 október 29-i ülésén hozott egyhangú határozatával végleg megszűnt, Bajza, a magyar-horvát sorsközösségnek és egymásrautaltságnak ez a leglelkesebb hirdetője és védelmezője, hét évvel később „A magyar-horvát unió felbomlása“ című és a Budapesti Szemle 1925 október—novemberi számában megjelent mélyreható és oknyomozó tanulmányában megrendült lélekkel így emlékezik meg történelmünknek erről a végzetes eseményéről: „Számomra, bár 10 év óta riadtan láttam közeledni e napot, 1918 október 29-e volt életem legnagyobb megpróbáltatása.“

A horvát kérdés megoldásával természetesen az illetékes tényezők is foglalkoztak, egységes és a horvátokat is kielégítő megállapodásra azonban nem tudtak jutni. Ahány vezető politikus, annyiféle terv és megoldási módozat. Windischgrätz közlélmzési miniszter pl. 1918. okt. 3-án a király elé terjesztett programja szerint a Monarchia délszlávjaiat Szent István koronája alatt kellene egyesíteni. Wekerle miniszterelnök elgondolása az volt, hogy Dalmáciát egyesíteni kellene Horvátországgal a horvát autonómia egyidejű kiterjesztése mellett, Bosznia és Hercegovina pedig corpus separatumként, mint külön banátus közvetlenül Magyarországhoz lenne csatlakozandó, míg az osztrák délszlávok továbbra is Ausztriához tartoznának. Ez a terv legközelebb áll Bajza felfogásához, a hiba azonban ott volt, hogy Wekerle a saját programjának a megvalósítását nem tartván sürgősnek, egyre halogatta a komoly tárgyalások széles alapon való megindítását. Andrassy helyes politikai érzékkel nem bízott a corpus separatum lehetőségében és nem tartotta célravezetőnek a Monarchia délszlávjainak egyesítésére irányuló tervezetéseket sem, a háború tartama alatt pedig meddőnek, sőt károsnak tartott minden megoldási próbálkozást. Tiszának és Apponyinak is az volt a nézete, hogy a háború alatt nem szabad változtatni a Monarchia szerkezetén s ezért a leghatározottabban ellenezték Horvátország bármilyen területi megnagyobbítását is. Végül Sarkodé úgy vélte megoldhatónak ezt a kényes területi kérdést, hogy Dalmáciát és Bosznia-Hercegovinát elvben okvetlenül egyesíteni kell Horvát-Szlavónországgal, de az egyesítés végrehajtását a békekötés utáni időre kell hagyni.

Mindezekkel a kibontakozási tervezetekkel szemben a Monarchia délszlávjainak megvolta maguk külön megoldási programja. Sőt nem is egy, hanem ravasz előrelátással, minden eshetőségre számítva lényegüeg háromféle programban foglalták össze követeléseiket. Az egyik — itt Bajzát idézem — a szerb-horvát koalíció 1917 március i-i felirata, „mely Jugoszláviát kívánt a dualizmus keretein belül; a másik az osztrák Délszláv Klubnak 1917 május 30-án a Reichsratban felolvasott deklarációja, melyhez a horvát Starcevic-párt is csatlakozott s amely Jugoszláviát kívánt a Monarchia kereteiben“, tehát trialisztikus megoldást; a harmadik pedig a PaSic és a Trumbić vezette délszláv bizottság között 1917 július 20-án létrejött korfui megegyezés, mely Jugoszláviát akart a Karagyorgyevicsok uralma alatt. „Első pillanatra látszik — írja helyes megállapítással Bajza, — hogy e programok mindegyike a világháború egy-egy eshetőségéhez alkalmazkodik: ha győz a Monarchia és megmarad a dualizmus, ott a szerb-horvát koalíció felirata; ha győz ugyan a Monarchia, de nem marad meg a dualizmus, ott a Délszláv Klub deklarációja; ha elbukik a Monarchia, ott a korfui program.“

A második megoldási módozat lényegében a trializmus megvalósítását, következményeiben tehát Ausztriának előbb-utóbb bekövetkező föderalizálódását jelentette volna. Már pedig ezt a megoldást a magyar politikusok egyértelműleg elvetették, különösen azóta, hogy tudomást

szereztek Ferenc Ferdinánd trialisztikus tervének alapmotívumairól és magyarellenes céljáról, melyet a volt trónörökös katonai irodájának akkori vezetője, Margutti ezredes előtt tett nyilatkozatában akként formulázott meg: „Es wird sich noch ein Radiergummi finden, mit dem man Ungarn von der Landkarte wegwischen kann“!

Magyar részről az utolsó kibontakozási kísérletet a király felszólítására Tisza István tette meg emlékezetes szarajevói látogatása alkalmával. Ez a kísérlet — mint ismeretes — a tárgyaló felek álláspontja közötti kiegyenlíthetetlen ellentét miatt teljes kudarccal végződött. Tisza 1918 szeptember 21-én fogadta a hattagú horvát-szerb bizottságot, mely a már előző nap Tiszához eljuttatott emlékiratában állította fel követeléseit. Ezek szerint a népek önrendelkezési joga alapján teljesen ki kell szakítani a szerbeket, horvátokat és szlovéneket a meglévő állami közösségből és az általuk létesítendő új állami alakulat a szomszédi viszonyra tekintettel tárgyalni fog Magyarországgal egy esetleges megegyezés feltételeiről. (L. Tonelli Sándor: Tisza István utolsó útja. 1941, 99. l.) Tisza, aki a horvát kérdés megítélésében Bajza szerint is hamis vágányra tévedt, amennyiben főtanácsadóit a horvát-szerb koalíciónak a Monarchia szétzüllesztésén ármánykodó szerb tagjai sorából válogatta ki, főleg a fondorlatos Pribicevic Svetozár és a szemfüles Popović Dušan személyében, a legnagyobb felháborodással utasította el az emlékiratban foglalt követeléseket, melyek neki — úgy látszik — még nóvumot jelentettek és amelyek véglegesen elvágták a békés megegyezés útját.

Hogy a dolgok idáig fejlődhettek, annak Bajza szerint az volt egyik főoka, hogy a magyar kormányok tabunak, örök érvényű törvényalkotásnak tekintették az 1868: XXX. magyar és az 1868:1. horvát törvénycikkben statuált magyar-horvát kiegyezést és a legmerevebben elzárkóztak ezeknek az alapvető törvényeknek minden olyan módosítása elől, mely a kiegyezési törvényben Horvátországnak biztosított jogok bármilyen tágítását jelenthette volna. „Az volt a baj, — írja Bajza a horvát kérdésről szóló és már többször idézett tanulmányában — hogy a kiegyezésből dogmát csináltunk, holott dogmának magyar szempontból csak az úniót magát kellett volna tekintenünk, nem pedig az únió ilyen vagy olyan formáját. 800 éves közös állami életünk alatt az együttélésnek formái többször változtak, változhatnak tehát a jövőben is. „Örök és változatlan törvényeket nem ismer a történelem.“ — írja egy másik tanulmányában. (A magyar-horvát únió felbomlása.) A magyar-horvát únió eszméjének azonosítása az 1868-i kiegyezéssel végzetes szerencsétlenség volt. A magyar közvélemény sajátságosán megfedkezett arról, hogy volt magyar-horvát únió 1868 előtt is és ez az únió idők és hatalmi viszonyok szerint ismételtelen változott, anélkül, hogy ezzel az állami szimbiózis folytonossága megszakadt volna ... Az úniónak azonosítása az 1868: XXX. t.-c.-vel eredményezte azt, hogy az e törvény ellen küzdő horvátok meggyőölték magát az únió eszméjét is ... Két nemzedék nőtt fel Horvátországban úgy, hogy nemzete minden bajának okát az únióban kereste.“

A magyar kormánypolitikának egy másik súlyos és kihatásában szintén végzetes hibáját abban látja Bajza, hogy a kiegyezés biztosítása és változatlan fenntartása érdekében állandóan csak az alapjában kiegyezés-, sőt únióellenes két párttal, előbb a 33 évig uralmon volt és délszláv eszmékkel telített Strossmayer-féle nemzeti párttal, ennek bukása után pedig az elszakadás jegyében működő és az 1906. évi választásokon többséget kapott szerb-horvát koalícióval kereste az együttműködés lehetőségét, ahelyett, hogy megfelelő engedményekkel a horvát eszmét képviselő jogpártot igyekezett volna a Szent István koronája alatti állami közösségnek megnyerni, ami egyértelmű lett volna a horvát nép tömegeinek a „délszláv ragálytól“ való megszabadításával és „az únió eszméjének a horvát eszmével való megbékítésével!“

Szemére lobbantja Bajza — és pedig nem alaptalanul — a magyar kormányköröknek még azt is, hogy jóformán tiltakozás nélkül és tétlenül

túrték a Magyarország elleni féktelen horvát és horvátországi szerb agitációt, mely szertelenségében vetekedett a Karagyorgyevic Péter 1903-ban bekövetkezett trónralépése után Belgrádban megindult vad izgatással a Monarchia és nem utolsó sorban a magyarok ellen is. Hogy a horvát és a horvátországi szerb sajtóban milyen egészen útszéli hangnemben írt cikkek jelenhettek meg felelősségrevonás és kellő megtorlás nélkül, arról a többi közt a „Vihar” (Vihar) c. lap egyik 1914. évi számából vett következő idézet is tanúskodik: „Egy nemzet, mely nem az Isten, hanem talán az ördög műve... egy nemzet, melynek nyelve a cirkuszi harmonikák és önműködő bohócok hangjához hasonlít, egy nemzet, mely eddig a kultúrának és az emberiségnek nyújtott: 0, a politikának: 00, irodalomnak: 000, stb. az ilyen nemzet követésétől óvjuk az ifjúságot... Nem szenved kétséget, hogy az ilyen magyarelleses förmedvények sorozatosan csak a báni és a magyar kormányzat érthetetlen és egyúttal menthetetlen gyöngeségének vagy nemtörődömségének folyományaként láthattak napvilágot.

Mindezek a ható tényezők idővel azt eredményezték, hogy az únió egyre gyérülő hívei teljesen háttérbe szorultak és helyükbe azok kerültek, akik eleinte még csak titokban és alakoskodva, később azonban már egészen nyíltan Magyarország és a Monarchia ellen törtek. Ilyen mérgezett légkörben, teljesen elfajult politikai viszonyok között és szélsőséges, állambontó törekvések mellett minden egyezkedési kísérlet már eleve kudarcra volt ítélve, még pedig annál inkább, mert a 67-es kiegyezés változatlan fenntartásához görcsösen ragaszkodó és e tekintetben minden engedménytől valósággal irtózó bécsi udvar az 1868-i magyar-horvát kiegyezésnek a horvátok javára történő megváltoztatását is ellenezte attól való félelmében, hogy az ilyen jogkiterjesztés hasonló követelések támasztására sarkalhatná a cseheket, lengyeleket és szlovéneket s így Ausztria föderalizálásához vezetne. Meddőségre voltak kárthatva különösen az utolsó kibontakozási kísérletek, melyek minden egyébtől eltekintve már azért sem vezethettek sikerre, mert túlkésőn, vagyis olyan időben került rájuk a sor, amikor a háború fejleményei következtében minden magyar részről történt ajánlat már meghaladott álláspontot képviselt és a Monarchia összeomlása már nem volt elkerülhető. Akkor már olyan volt a helyzet, hogy a szerb-horvát koalíció tagjai és általában a Monarchia összes délszlávjai levethették az álarcot és mámorosan az entente győzelmétől, mely egyszersmind a délszláv eszme diadalát is jelentette, lobogó zászlókkal siethettek Belgrád ölelő karjai közé. Hogy aztán a délszláv eszme jegyében és — papíron — a három néptörzs teljes egyenjogúsága alapján létrejött új állami közösségben az ölelő karok szorítása mindinkább elviselhetetlenné vált, arról a Bajza-kötet második és az elsőnél jóval nagyobb része ad számot, a gondosan megrostált és hiteles adatok olyan tömegével és olyan mesteri csoportosításával, hogy ez a rész is nélkülözhetetlen vademecum-ul szolgálhat mindazoknak, akik a horvát kérdés és a jugoszláv probléma iránt érdeklődnek és ezzel behatóbban kívánnak foglalkozni. Ezt a fordulatot: Jugoszlávia széthullását, amelyet írásaiban egyébként többször megjósolt Bajza, barátainak és tisztelőinek mélységesebb fájdalomra, már nem érthette meg. Szelleme és majdnem három évtizedes serény és a szószoros értelmében áldozatos, de kortársainak csak egy csekély hányadától érdeme szerint értékelt munkálkodásának termékei azonban köztünk maradnak. Köszönjük a történetíró Tóth Lászlónak, hogy a Bajza József válogatott cikkeiből és tanulmányaiból összeállított hatalmas kötettel a horvát kérdés legkiválóbb magyar szakértőjének és a magyar publicisztika egyik legönzettebb és legnemesebb munkásának maradandó emléket állított.

SZENTELEKY KORNÉL ÉS A KALANGYA

SZÜKSÉGESSÉG NÉLKÜL nincs megvalósulás. Minél erősebb ez a szükségesség, annál biztosabb, hogy a felvetett terv nem fog elsikkadni.

A délvidéki magyarság folyóiratát sem véletlen hívta életre. Hogy meg létezése. valósulhatott, hiányának köszönhető, hogy fennmaradhatott, szükségességének. De mindennek előfeltétele egy minőségileg is megfelelő írói csoport létezése.

A vajdasági magyarság folyóiratának — nevezzük akár „Vajdasági Írás“-nak, akár „A mi irodalmunk“-nak, akár pedig „Kalangyádnak — meg kellett születnie, hogy itteni magyar íróink térhez jussanak. Nem, mintha nem lett volna alkalmas, sőt erős napilapunk, de ez irodalmi rovatát túlnyomóan idetelepedett, tájunktól, annak lelkiségétől idegen, emigráns íróknak tartotta fenn. Kötelező tárgyilagossággal ezen nincs mit csodálkoznunk, mert ezeket az alig közepes, de friss, ügyes, gyakorlott tollú, ötletes írókat nemcsak hasonló műveltség kötötte a velük egy iskolát járt szerkesztőséghez, hanem hasonló gondolkodás is. Érthető tehát, hogy e jövevény-írókat akkor jelentkező, többnyire fanyar tehetségeinkkel szemben előnyben részesítette. Rokonszenv, hasznosság, üzleti érdek és irodalmi divatosság: mind nekik kedvezett. Az alakulóban lévő fiatal állam is szívesen látta őket. Politikáját támogató fegyvertársakat látott bennük, s nem magyar megmozdulások kezdeményezőit.

Meg aztán: ennek az első korszakba eső irodalomnak sokkal több köze volt akár a budapesti, akár a külföldi lapok irodalmi rovataihoz, mint az itteni tájhoz és magyar lelkiséghez. Nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy akkori irodalmunk „importált pesti irodalom“ volt, s mint ilyen, túlnyomóan a napi szükséglethez alkalmazkodó. Szinte jólesően keveredett közé egy-egy európaiabb szempontú cikk, tanulmány s néhány művészibb vers és novella. Pedig 1927 táján már több olyan írás hevert asztalfiókba száműzve, melyek e táj levegője nélkül sohasem születhettek volna meg.

Ily körülmények közt tűnt fel s kezdett egyre felkapottabbá válni az atyai részről szerb, anyai részről magyar Szenteleky Kornél, akinek neve Budapestről is ismert volt a „Hét“ hasábjairól. Egy nagy, ősztől-tavaszig mocsárba, ködbe, hóba és sárba fulladó, jellegzetesen bácskai szerb faluból tört elő, kezdetben nem is gondolva rá, hogy vezére lesz a vajdasági magyar íróknak s harcos követője a tájirodalomnak.

Szenteleky már elismert tehetség, mikor a Napló hasábjain néhány újabb idevaló író neve is megjelenik. De a legtöbbször elkallódás lett volna a sorsa, ha nem lett volna folyóirat, ahol megszólalhattak. Így is, mire felnyomulhattak s a közönség megismerhette nevüket, évek teltek bele. Berényi János, legmagyarabb költőnk például két szabadkai napilap közt hanyódik, s végre is elkeseredve és felőrlődve, az anyaországba költözik.

Csuka Zoltán érdeme, hogy itt folyóirat megindulhatott, ő ismerte fel először, hogy a Bács megyei Napló szűk lehetőségei közé szorítva s egy idegen szellemiségű érdekcsoport kénye-kedvétől függve, a vajdasági magyar irodalom sohasem bontakozhat ki. Ez készítette őt arra, hogy folyóiratot alapítson. Tervét egyedül nem valósíthatta meg. Fiatal is volt, neve sem elég patinás. A vállalkozás olyan valakit kívánt, aki nemcsak közmegebecsülésben állt, hanem mint író, tekintélynek számított. Így esett választása Szenteleky Kornélra. Alkalmasabbat, kritikailag felkészültebbet nem is találhatott. Ifjúi hevével, gyűjtő lelkesedésével és megcsillogtatott terveivel sikerült is rávennie, hogy e szerepet vállalja.

A terv nyilvánosságra hozatala nagy ellenhatást, megvalósítása évekre szóló ellenségeskedést váltott ki. Fenyves Ferenc, mint a Bács megyei Napló

tulajdonosa s a lapja köré sereglett írók pártfogója, nem nézhette közömbösen, hogy az irodalmi vezetés kisiklik kezéből s Szentelekyébe megy át, aki csak nemrég becézett írója volt újságjának. Hiába igyekeztek őt jobb belátásra bírni, a folyóirat szükségességéről meggyőzni, az ellentéteket elsimítani, Fenyves hajthatatlan maradt s valójában sohasem bocsátott meg a hiúságán esett sérelemért. Agyonhallgatással vagy lekicsinyléssel érezte is, hogy nem felejtett. Hatalma is megvolt hozzá, a Bácsmegyei Napló fénykorát élte.

Fenyves Ferenc ellenséges magatartásának az lett a következménye, hogy 1928 táján két írói csoport alakult ki. Az egyik Újvidéken, a másik Szabadkán. Az előbbi köré többnyire keresztény írók, az utóbbi köré pedig többnyire zsidó írók csoportosultak. Mindez olyan időben történt, amikor máshol még híre-hamva sem volt hasonló írói elkülönülésnek.

Az új arcvonal világnézetileg mégsem volt egységes. Keresztény színezete ellenére szabadelvű elemeket éppúgy tartalmazott, mint baloldaliakat. Szenteleky csupán azt követelte tőlük, hogy írásaikban ne sértsék a magyar nemzeti érzést, vallást és erkölcsöt.

A folyóirat-csoport kevert összetételén nincs megütközni való. Az akkori viszonyok közt nem igen lehetett válogatni, de még kevésbé a Bácsmegyei Naplóval szemben új arcvonalat kialakítani. Szentelekynek különben is az volt a dicséretes elve, hogy egyetlen értéket sem szabad kirekeszteni a munkából. A világnézeti különbségek lassan úgysis letöredeznek s előbb-utóbb mindenkit a magyar kisebbségi hivatástudat tölt be. Hitében nem is csalódott, de annak beigazolódását közbejött halála miatt már nem érthette meg.

Az első folyóirat-kísérlet, a „Vajdasági írás“, tulajdonképpen nem fedezett fel új írókat. Ez már a „Kalangya“ s „A mi irodalmunk“ korszakába esik. A kezdeti tevékenység főképp a meglévő írók összefogására s az innen elszármazottak megszólaltatására irányult. Annak megmutatása volt a cél, hogy e táj tehetségekből gazdagabb, mint a köztudat hitte.

A „Vajdasági írás“ főanyaga szépirodalom volt. Ám bármily lelkesedéssel is csinálták szerkesztői, hosszú életű nem lehetett s alig másfél éves fennállása után, megfelelő támogatás híján, 1929-ben megszűnt.

A veszettség Szentelekyt sújtotta legérzékenyebben. Szinte kedélybeteg lett. Elkéseredetten vádolta tehetősebb értelmiségünket, hogy hiányzik belőle az érdeklődés és az áldozatkészség.

De Csuka nem csüggedt. Újvidéki odújába s baráti körébe húzódva, máris új terveket értelt. S mint minden, amihez kitartással szegődött, új terve is hamarosan megvalósult. 1930 karácsonyára megindította az Újvidéken megjelenő „Reggeli Újság“ mellékleteként „A mi irodalmunk“-at. Ez volt az első délvidéki magyar sajtótermék, mely a délszláv megszállás alatt már nemcsak irodalommal foglalkozott, hanem kisebbségi természetű kérdésekkel is, s ezzel az évekre elhallgattatott politikát pótolva, megvetette alapját a kisebbségi öntudat és gondolkozás későbbi erőteljes kialakulásának.

„A mi irodalmunkéban a legkülönfélébb cikkek jelentek meg. Az egyik a magyar nemtörődömséget ostorozta, a másik az áldozatkészség kötelességére figyelmeztetett, a harmadik példának felhozta az egyszerű szerbek nagy kulturális alapítványait, a negyedik értékeink megbecsülésére és felkarolására intett, az ötödik a kisebbségi sorsba hullott magyarság osztálykülönbségnélküliségét hirdette. Legjelentősebb volt valamennyi közt Szentelekynek Makkai „Magunk revíziójáéval foglalkozó írása. Szokatlan eréllyel követelte, hogy az örökös múltbanező csodavárás helyett vessen mindenki számot kisebbségi voltával, s új és fokozottabb kötelességérettől áthatva, életét népe fennmaradásának szentelje. Ugyanő hirdette, hogy a vajdasági irodalomnak nem lehet Budapest felé fordított arca, s íróinknak a tükrös kávéházak helyett tájunkkal s annak népeivel kell foglalkozniok. A szóra-

koztató írások kora elmúlt s a tollforgatóra, különösen a kisebbségi sorsban élőre, nagyobb feladatok várnak.

Szenteleky cikkei nem maradtak hatástalanok. Értelmiségünket felrázták szellemi tespedtségéből s tájunkon teljesen szokatlan irodalmi pezsgést indítottak meg.

Munkaterve azonban még ezzel nem merült ki. Valószínűleg erdélyi példától serkentve, külön vajdasági irodalom megteremtését tűzte ki céljául. Kétségtelen, hogy csupán vajdasági tárgykörű, színezetű és hangulatú írások lebegtek szemei előtt s egy külön vajdasági lelkiség még nem foglalkoztatta. Bácska, mint művészi és szellemi egység is csak két évvel később, Millekích hasonlító című könyvének ismertetése során kerül érdeklődése terébe.

De bármily erős volt is az irodalmi fellendülés, nagyobb tömegeket megmozgatni nem tudott. Így alig pár hónapos fennállása után a Kalangya helyzete is megingott. Kende Ferencnek, ennek a nagyműveltségű, kifinomult ízlésű műbarátnak s kiváló szervezőképességű üzletembernek köszönhető, hogy mégsem szűnt meg.

Kende, hogy a Kalangya fennmaradását hosszú esztendőkre biztosítsa, széleskörű propagandával és semmi áldozatot sem kímélve, az egész magyar értelmiséget mozgósította. Tervének megvalósítása természetesen szükségessé tette Szenteleky és Fenyves kibékítését s a két egymással szemben álló írói csoport közelebbhozását. A békeegyezmény, megbízottak közbeiktatásával létre is jött, de inkább „Treuga Dei“-nek számított, mint igazi békekötésnek. A viszonyokkal ismerős semmiképpen sem szabadulhatott az érzéstől, hogy a kibékülés csak látszólagos. Ám bár-hogy történt is, megnyíltak egymás felé a kapuk, a közeledés szabadabbá vált, az írók ide és oda is dolgozhattak s hosszú agyonhallgatás után végre a Napló is beszámolt a Kalangyáról, még pedig nagy, parádés cikkben.

A kiegyezés tehát megtörtént, bár sem Kende, sem a Kalangya nem sokat nyert vele. Mindennek előbb kellett volna bekövetkeznie, mikor a közönségben még jóval több volt az érdeklődés és fogékonyság s a Naplón kívül álló irodalom hitele kevésbé korhad. Az a réteg ugyanis, mellyel a Kalangya megerősödhetett volna, évek során át végkép elveszett. Még az sem használt, hogy ügynöki rábeszélésre többszázán szintén felcsaptak a magyar kultúra támogatóinak. Belső meggyőződés hiányában amúgysem tartottak ki s a legelső alkalommal kiugrottak. Még ártottak is, mert azzal hivalkodtak, hogy a Kalangyát felvágatlanul hajjálják polcra, tűzbe, papírkosárba.

Mindezt át lehetett volna vészelní, ha Kende nem vág bele az annyiszor sürgetett jugoszláviai magyar könyvsorozat kiadásába. Ez a közéleti vezetőségünk sok-pecsétes ajánlásával is támogatott, de túlméretezett vállalkozás felfedte igazi arcunkat. Kitűnt, hogy nagyobb munkára képtelenek voltunk, mert kevés volt a minőségileg is megfelelő írónk s az se termékeny. Beigazoló-dott Szenteleky irodalompolitikájának elhibázottsága, amikor ezen a tehet-ségeken szegény tájon, máról holnapra, a kötelező mérték elvetésével, mindenáron irodalmat akart teremteni. Ezt az irodalompolitikát, melynek elhibázottságát halála előtt ő is felismerte, megsínylette az egész délvidéki magyar irodalom és sínyli még ma is. A kontárok és féltehetségek többször túltengő társaságába keveredve, az igazi értékek sem érvényesülhettek s a Kalangya magyarságnevelő és irányító munkája csak részben bontakozhatott ki. Évek teltek belé, mire az olvasók előítélete megváltozott, de a vajdasági irodalom nagyobb elismeréshez már sohasem juthatott.

Szenteleky súlyos betegségében, utolsó szanatóriumi útjára készülődve, még mindig tevékenyen irányította a szerkesztést s hozzászólásai során hangja mind nagyobb eréllyel és határozottsággal csattant. Legemlékezete-

sebb vitája az marad, melyet a taine-i milió-elmélet híveként Havas Emillel folytatott a couleur locale érvényrejuttatásáért s a jellegzetesen vajdasági magyar irodalom megteremtéséért. A disputát a felfogásbeli eltérés csak duzzasztotta s egy sajnálatos nyomdahiba olyannyira elmérgesítette, hogy elfajulásában Szentelekyt még akkor sem kímélte, amikor már teljesen tehetetlenül hevert ágyán, visszavágásra képtelenül: már csupán egy-két hét választotta el a haláltól.

Szenteleky korai elhúnyta pótolhatatlan veszteség volt a Kalangyára. Nem akadt munkatervének folytatója, életművének betetőzője. Sírbaszálltával a tulajdonképpen folyóiratában élő, vajdasági magyar irodalom vesztette el szószólóját s a Kalangya felvázolt hivatás-szerepe került válságba. Az évek kapujából visszatekintve, az ember elvesztése sokkal fájdalmasabb, mint az íróé. Vezéri egyénisége szélesen ölelő keret volt, minden csatlakozót befogadó és beillesztő. Abban a kis közösségben, melyet megteremtett, magasan álló szelleme tiszta, jótékony és megnyugtató sugárzással világított. Akik utána következtek, szerepét nem vállalták, de nem is akarták, így tűntével sirba szállt.

Bár Szenteleky továbbra is magasan lobogtatott zászlója maradt a magyarságnak s hitvallását nem szűnő állhatatossággal hirdették, a Kalangya szellemi irányításában ez csak részben jutott kifejezésre. Az örökébe lépők nemcsak a színvonal kérdésében tértek el tőle, hanem a tájirodalom felfogásában is. A vajdasági irodalom szerintük nem erőszakolható, mert vajdasági szín, hangulat s lélek csak azok írásaiban jelentkezik, akik a Délvidék népi tarkaságában gyermekkoruktól fogva benne gyökereztek. Enélkül minden kísérlet: csupán üres külsőség. Még azé az íróé is, aki ugyan itt született s itt élt, de a Nagy-Alfölddel összeolvadó magyar nyelvterületen, mint pl. Cziráky. Az ilyen elsősorban alföldi magyar író s nem vajdasági.

A Szenteleky utáni időket egy folyton erősödő színvonalharc jellemzi.

A kitenyészett kontárok és féltehetségek lassan visszaszorultak, de nem annyira, hogy befolyásukat végkép le lehetett volna szerelni. Uralmi törekvésük minden alkalmat megragadott a felülkerekedésre. Ha nem volt más mód, divatos szellemi és politikai áramlatok jelszavainak kisajátításával. Kivált az utolsó évtized-forduló második felében. Érdemesebb alkotó munka helyett sok erő fecsérlődött el támadásaik kivédésében és visszautasításában.

Szenteleky munkatervének módosítása a Kalangya arculatát is megváltoztatta. Hónapokon át a szellem legkülönfélébb tájairól vett írások váltakoznak lapjain. Társadalomtudományi, bölcseleti, szellemmozgalmi, történelmi s egyéb tanulmányok keverednek szépirodalmiakkal. A széttördelt egység helyett, lázas igyekezettel, mindjobban enciklopédikus szándék jut kifejezésre. Izgatott tájékozódás és tájékoztatás. Mintha a Kalangya a magyar szemléket akarná pótolni. Kétségtelen, hogy ez is sarkalta, de erre szorította a színvonalas írók mindinkább érezhető hiánya is. Ebben az időben jóformán csak néhány bírálat emlékeztet tájunkra.

1934 tavaszán a Kalangya érdeklődése új irányba fordult. Egyre jobban áthatotta a tudat, hogy az irodalom ápolásán és a tájékoztatáson kívül egyéb feladatai is vannak, s hogy az igazán szorongató kérdések ott sűrűsödnek körülötte. A magyarságnak legjobban fájóokról azonban nem szabad írnia. Oda nyúlt tehát, ahol tiltó kéz nem fogta le karját. Helyzetképeket közölt, velünk együtt élő népek kulturális és gazdasági viszonyait ismertette, támadó élű délszláv könyveket kivonatolt, újabb elszlávosítási törekvésekről tudósított. Szerepe: a résenállás, tájékoztatás, megelőzés, figyelmeztetés, visszautasítás volt. 1935 nyarán Kendé Ferenc az összes szép- és közírók bevonásával egy vastkos kisebbségi szám kiadását tervezi. Célja: a rendteremtés, helyzettisztázás.

A vármegyei szellem időszerűtlenül még mindig kísért, akadályozza a kisebbségi összefogás kialakulását, a politikai tevékenység mozdulatlan-ságra van ítélve, a központi szervezkedés teljesen lehetetlen, a szövetkezeti eszme megvalósíthatatlan, egységes munkatervnek se híre, se hamva.

A vaskos számot Kende Ferencnek mindenre kiterjedő s legsürgősebb teendőinket felvázoló tanulmánya vezetne volna be, kiegészítve a többiek hozzászólásaival. A részletes munkatervet adó számból azonban nem lett semmi. Az ügyészség nem engedélyezte s a Kalangyát csürés-csavarással hónapokig szüneteltette. Mire újból megjelenhetett, a szerkesztőség kedvét veszítette hasonló próbálkozástól.

A Kalangya szerepe ettől fogva újra a szépirodalom ápolására zsugorodik. Más természetű cikkek már csak ritkábban jelennek meg, akkor sem mindig idevaló írótól. A szerkesztőségnek egyre több a gondja a kéziratokkal. Ezen a tájon sohasem volt nagy bőség a szellem hombáiraiban. Akinek csak kedvnyüvő, minden es sors jutott, — mint a kisebbségi írónak — nem nagyon ért rá félretenni, betakarítani. Többnyire csak azt adhatta, amit akkor kapart össze.

1935 karácsonyától a gyors lezegényedés szomorú hónapjai következnek. Szellemileg is, anyagilag is. A bedobott anyag nem egyszer összehordott töltelék. De néhány szám még erőlködve kiemelkedik, szállni, lebegni próbál, örülni az egynapos, szebb életnek. A következő szám már újra üresen, fáradtan puffan. Sok-sok hétköznap s nagyritkán egy-egy pirosbetűs vasárnap! Szegénynek nem juthat több. Még erre is erején felül készülődik, költenek. Így volt mindig, ma, tegnap, tegnapelőtt. Ez volt a vajdasági író sorsa! Egy kissé mindig hősködés, egy kissé mindig önbiztató reménykedés. Még akkor is, ha erdőt irtott napszámba, koszvakaróval már hajnalban sorra járta a szennyes viskókat, vagy végigtalpalt három vármegyét, hogy eladjon néhány könyvet, feketekávéét ebédelve.

1936 novemberére már nem volt kézirat, de pénz sem.

Deák Leónak köszönhető, hogy a Kalangya — öt hónapos szünet után — szerény anyagi támogatás biztosításával, újra megjelenhetett.

Színvonala ettől fogva ismét felfelé tör, de az „Erdélyi Helikon”-ét soha el nem éri. Íróinak többsége nem okul, nem tanul, nem művelődik — könyvet is keveset olvas — s teljesen rábizza magát ösztönére. Nem csoda, ha a névsor egyre ritkul s még az újabbakkal is alig mutat ki többet hétnyolcnál.

Az utolsó négy évet a szépirodalmi anyag erős csökkenése jellemzi, a minőség javulásával. Annál több a szellem egyéb területéről vett cikk. Ezek közt különösen a kisebbségi természetűek nagyjelentőségűek. Szaporításukkal a Kalangya kisebbségi szemlejellege egyre érezhetőbben kidomborodik. Itt-ott helyet kap a szolgálatába osztott, színvonalasabb közírás is. A kisebbségi kérdés teljességét, erős jogérzéssel felépített tanulmányában, szakszerű hozzáértéssel, Deák Leó bontotta ki. Ehhez hasonló bátorsággal egyetlen elszakított területen sem írtak a kisebbségi jogokról. (Igaz, hogy a politikai elnyomás akkorra már érezhetően enyhült.)

A Kalangya az utolsó négy év alatt arra törekedett, hogy kisebbségi helyzetünket minél teljesebben feltérképezze. Személyi kockázatot vállalva, mindenekelőtt feldolgoztatta a féltve őrzött 1931-es népszámlálás adatait. Sajnos, a lakosság elvándorlásával foglalkozó s az eredményösszehasonlító statisztikák nem jelenhettek meg. A Belgrádtól tartó szabadkai ügyészség nem engedélyezte.

Asszimiláció, iskola-, ifjúsági-, főiskolás-, tanonc-, földbirtokreform-s egyéb kérdés: mind sorra kerül a Kalangya hasábjain. Érdeklődése kiterjed a délszláv irodalmi és művészi megnyilatkozásokra, de egyéb szellemi moz-

galmakra is, ha azokból alkalom kínálkozik összehasonlításokra vagy egy-egy rejtett szándék leleplezésére. Munkatervébe tartozott a délvidéki magyar népzene szakszerű feldolgozása is s az idősebb nemzedékkel feledésbe vesző népdalkincs megmentése. De nem kevésbé szívügye a hasonló sorsban, Romániában maradt magyar írók bevonása. E tervét, a felszabadulás folytán csak részben valósíthatta meg.

A Kalangya kisebbségi évei lezárultak. Szerepe évek során túlnőtt a délvidéki irodalom megteremtésén és ápolásán. A kisebbségi sors olyan feladatok vállalására kötelezte, mely idegen volt egy folyóirattól s inkább egy szakszemle keretébe tartozott. De feladata elől nem térhetett ki, mint-ahogy az eltelt huszonhárom év alatt egyetlen felelősségtől áthatott magyar sem vonhatta ki magát az alól, hogy kitartson helyén, ahová kisebbségi sorsa állította. Lehet, hogy a műhelyéből kikerült munka csak ritkán volt mestermunka, de haszontalan sem egészen.

Ha a Kalangya kisebbségi évei lezárultak is, feladatai megmaradtak. Európa e népileg talán legtarkább népszívetén egész sereg kérdés vár még feleletre. A választ, melyet türelmetlenül várunk, a Kalangyának kell megadnia. Elsősorban is arra, hogy mi az a vajdasági vagy délvidéki lélek? Mert, hogy van, rég sejtettük, de hogy mennyire létező valóság, csak a felszabadulás után tudtuk meg.¹

SZIRMAI KÁROLY

NAGY-BUDAPEST

AHÁBORÚ SOK régi terv megvalósítását hiúsítja meg, de ugyanakkor más elgondolások végrehajtását nemcsak hogy lehetővé teszi, hanem látszólag megoldhatatlan problémákat is legyőz és kialakult tervek keresztülvitelét hihetetlen mértékben gyorsítja meg. Így van ez jelenleg Nagy-Budapest tervével is, mely évtizedek óta húzódó viták, különböző elgondolások súlyos csődje után a parancsoló szükség hatása alatt a megvalósulás közelségébe jutott.

A jelen század első évtizedeiben a városok fejlődése addig el nem képzelt méreteket öltött. A gazdasági élet fellendülése rendkívül számottevő lehetőségeket biztosított az európai városok fejlődése számára és ezek roppant arányokban növekedtek meg. Nemcsak a városok lélekszáma, hanem területük is jelentős változásokon ment keresztül, mert a városba tömörülő népesség lakásigényeit a régi városterületeken belül kellett kielégíteni s ez már sok esetben nem volt lehetséges, sok esetben pedig, ha erre lehetőség is kínálkozott, bizonyos más szempontok miatt igénybe kellett venni a város eredeti határain kívül fekvő területeket is.

Az egykori kis városok, a maguk szűk elhatároltságából feloldódtak és ebben a feloldódásban, éppúgy mint a városba özönlés momentumában a közlekedés fejlődésének volt a legjelentősebb szerepe. A régi városhatárok megvonásában is a közlekedési eszközök adottságainak volt döntő súlya, hiszen nem tartozhatott a városhoz sohasem olyan terület, amelynek kapcsolatai nem voltak szorosak a városmaggal. A közlekedési technika fejlődésével azonban a városterület abban az irányban növekedett meg, ahogy a városi közlekedési eszközök mindjobban behálózták először magának a politikai

¹ Megjegyezzük, hogy Szenteleky Kornél munkásságával a Magyar Szemle már 1934 dec. számában is foglalkozott, ld. Bisztray Gyula: Vajdasági irodalmi élet c. tanulmányát.

értelemben vett városnak területét, majd annak közvetlen és távolabbi környezetét is.

A közigazgatás számára az új városterületek bekapcsolása rendkívül sok gondot okozott, és bár igazgatástechnikai, de rendszerint politikai szempontok is ellene szóltak, a városkörnyéknek a városhoz való kapcsolása mihamar megtörtént. Nagy-Berlin, Nagy-Páris, Nagy-London fogalmi már a jelen század első tizedében ismertek voltak és Budapesten is már 1908-ban foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy a szomszédos községeket a fővároshoz csatolják, mert különböző szempontok miatt szükségesnek látszott, hogy ezek a fővárossal szoros egységben élő települések közigazgatásilag is egységben éljenek magával a fővárossal.

A terv keresztülvitelének akkor még számtalan akadálya volt. Nevezetesen a környéki települések becsatolásának a gondolata már abban az időpontban későn merült fel, mert a főváros fejlődése sokkal gyorsabb ütemben ment végbe, mint a perifériákon ezeknek a kísérő bolygóknak a fejlődése. Budapestnek hatalmas kiterjedésű területe — csaknem 20.000 hektár — jelentős részében el volt látva már akkor közműhálózattal, de utai és utcái csaknem mintszerűen burkoltak voltak már. Ezzel szemben a gyors ütemben alakuló pestkörnyéki települések nélkülözték a közműhálózatnak még az alapjait is, lakosságuk pedig a fővárosi lakosságnál sokkal gyengébb teherbírásúnak mutatkozván, bekapcsolásuk a fővárosnak inkább csak terhet, mint előnyt jelentett volna.

Amíg a század eleji liberális-kapiralista felfogást tisztán pénzügyi szempontok vezették, addig az első vüágháború végén és utána Nagy-Budapest életreklését már inkább politikai szempontok nehezítették meg. Tudjuk, hogy Budapest-környék valamikor a balszélső politikai pártok fellegvára volt, olyannyira, hogy a rövidéletű kommunista uralom a Pestkörnyék legnagyobb települését: Erzsébetfalvát Lenin-falvára keresztelte át. Ez a körülmény bírta azután rá a keresztény fővárost felépítő újabb politikai pártokat, hogy a környék bekapcsolása ellen tiltakozzanak, miután nem volt céljukban szaporítani, saját hatalmuk csökkentésétől félvén, a fővárosi képviselőt szocialista elemeit.

Az utolsó húsz évben azonban Budapest környéke meglehetősen nagy változásokon ment keresztül. Ebben a periódusban már nemcsak az övezet városainak lélekszáma növekedett meg, hanem emelkedtek ezek a települések városias kialakításukban is, közműhálózatuk legalább részben kiépült, úthálózataik megkapták a szükséges burkolatot és lakosságuk összetételében is jelentős változás ment végbe. Csökkent a teljesen nincstelen munkásosztály súlya annak következtében, hogy magából a fővárosból indult meg számottevő kitelepülés a tisztviselők, önállóak, szellemi foglalkozásuk stb. sorából. A pestkörnyéki városok lakosságában végbenemő változás azonban nemcsak anyagi szempontból jelentett újat, hanem politikailag is. Budapestkörnyék mindjobban elvesztette proletár jellegét és lakóinak többsége az öntudatos magyar munkásnemzedék tagjának számítja magát. Talán a legkifejezőbb az átalakulás mikéntjére az, hogy Erzsébetfalvából, a kommunizmus Leninfalvájából már 1938-ban Pestszenterzsébet lett — a csaknem változatlan összetételű lakosság egyenes kívánságára — és ahol valamikor Marx és Lenin szobrait akarták felállítani, ott ma a Magyar Anyák szobra áll.

Ezek előrebocsátása után vizsgáljuk meg azt, hogyan alakult ki Budapest körül a periferikus városok és községek sora és tulajdonképpen mi is tartozik ahhoz a települési egységhez, amely mint élő organizmus fentáll ugyan, de mint közigazgatási egység megszületése előtt van.

Budapest még a múlt század elején, sőt már korábban is három szűk területre határolt városkából állott. A Duna jobbpartján az egykori erőd helyén és körülötte alakult ki Buda, a fontos közigazgatási székhely, ezzel szemközt a Duna balpartján, a mai Belváros helyén, tehát mindössze száz hektár területen Pest, a jelentős kereskedelmi gócpont, míg Budától északra Óbuda mezővároska terült el, melynek lakossága jelentős részben szőlőműveléssel és mezőgazdasági termeléssel foglalkozott.

A három város lakosságának száma együttesen ugyan már 186.94\$ főt tett ki 1857-ben, ami az európai városok között is komoly jelentőséget tulajdonított a magyar fővárosnak. Budapest természetadta előnye révén nemcsak Magyarország, hanem az egész Délkelet-Európa centrumának számított már abban az időben.

A három város fejlődése azonban a vasúti forgalom kialakulásával indult meg tulajdonképpen. Az a magyar gazdaságpolitika, amely a magyar medence vasúti hálózatának csomópontját Budapesten építette ki, nagy mértékben járult a főváros fejlődéséhez, úgyhogy már 1869-ben a három város lakossága 270.68\$ főre emelkedett, vagyis tizenkét év alatt ötven százalékos fejlődést mutatott ki. Ennek a fejlődésnek hatása alatt indult meg az a törekvés, amely végül is a három város egyesítéséhez vezetett, 1873-ban. Ezzel a város további fejlődését még rohamosabbá tették. Budapest népe a következő két évtizedben egyenként átlagosan százezer fővel gyarapodott, míg végül a század utolsó tizedében a fejlődés minden előbbi túlhaladva több mint kettőszázezer fővel duzzasztotta meg a népesség számát és így Budapest a háromnegyed milliós városok sorába lépett.

A rohamos méretű fejlődése mellett azonban már a nyolcvanas évek elején mutatkoznak a Pestkörnyék önálló fejlődésének jelei is. A pesti oldal városhatára körül elterülő vidék alkalmas volt arra, hogy itt lakótelepek alakuljanak ki és a közlekedési kapcsolatok biztosítása révén ezeket a területeket, amelyek önálló közigazgatási egységet képeztek, be is lehetett vonni abba a városegészbe, ami végezetül is ma Nagy-Budapestet jelenti. A budapesti lakótelepeknek a Pestkörnyékre való kihelyezése azonban annak idején teljesen indokolatlan volt, hiszen a már akkor csaknem húszezer hektár kiterjedésű városban a mind nagyobb tömegben bevándorlók számára is elégséges hely állott rendelkezésre, nem úgy mint a nyugati nagyvárosokban, ahol a kis területű város kénytelen volt a nagyobb tömegek elhelyezésének céljaira határain kívüli területeket is felhasználni.

Budapesten a lakosság kitelepítése egészen más indokok következtében indult meg. Budapest közúti vasútai ugyanis a városfejlődésnek ebben a kétségen kívül legjelentősebb korszakában olyan magántársaságok kezében voltak, akik egyszerre közlekedés- és telekpolitikát üztek, s akik mindig vitték ki vasútvonalaitak, ameddig felparcellázandó területeik voltak, így érdekeik, szemben a közösségi érdekekkel, nem a helyes telepítéspolitikai irányítást szolgálták, hanem saját önző pénzügyi politikájukat vitte előbbre.

A közúti vasútak időelőtti kiépítésének eredményeként született meg a budapest-környéki elővárosok végtelen sora, ahol az 1941. évi népszámlálás előzetes adatai szerint már 516.469 lakos él, szemben a fővárost jelentő terület 1,162.822 lakosával. Vagyis a környékre szorult ki a tényleg es főváros népének kerek egy harmada. Ma már az a helyzet, hogy a nagyváros felszívó hatása inkább jut kifejezésre a környéki városokban és községekben, mint magában a fővárosban. Az utolsó tíz év alatt pl. Budapest népe mindössze 15,7%-kal gyarapodott, ugyanekkor azonban a Nagy-Budapesthez tartozó 22 község, illetve város népessége 415.969-ről nőtt a fent említett 515.469-re, ami 24%-os emelkedésnek felel meg.

Általában azt tapasztalhatjuk a századforduló óta, hogy Budapest fejlődése legfeljebb abszolút számokban múlja felül a környék népességének emelkedését, százalékos értékben azonban már mindig a környék vezet. Az utolsó húsz évben a környék fejlődése abszolút számban is felülmúlta magának a fővárosnak fejlődését, mert amíg Budapest népe 1910 és 1930 között csak 124.401 fővel szaporodott, addig a Nagy-Budapesthez tartozó községek népessége 198.303 fővel emelkedett.

A fejlődés ilyen iránya mellett maga a főváros mind kisebb része lesz annak a települési területnek, amelynek magvát alkotja. Budapest közigazgatási határai között élt 1880-ban az agglomeráció népének 80%-a,

de már a századforduló évében megtartott népszámlálás szerint magára Budapestre az agglomerációnak csak háromnegyede, pontosabban 74%-a jutott. Ettől kezdve a környék még rohamosabb fejlődését tapasztaljuk, míg mögötte elmaradva a közigazgatási értelemben vett Budapest népessége csak lassan növekszik. Már 1920-ban az agglomeráció népének mindössze 61%-a, 1930-ban 49%-a élt magában a szűk értelemben felfogott Budapest határai között. Budapest maga a környék hatalmas fejlődése következtében jelentős tömegeket veszített el. Így 1900 és 1910 közt az idevonatkozó számítások szerint a főváros népességéből kerekén 140.000 ember és 1930 és 1941 között kerekén 150.000 ember költözik ki, négy évtized alatt a főváros népe összesen 450.000 embert veszített.

Az adatokból világosan kiolvasható már az, hogy a periferikus községek kevésbé gyakorolnak a magyar vidék felé irányuló vonzást, mint inkább egy Budapestről kifelé irányuló vándorlást segítettek elő, vagyis a nagyvárosba felszivódó népességnek tekintélyes része csak dolgozni jár be, lakóhelyét azonban a városon kívül alakult településgyűrűben választja ki.

Ilyen körülmények között Budapestnek végeredményében nemcsak saját lakosságának gazdasági és kulturális szükségletét kell kielégítenie, hanem állandóan a budapestkörnyéki gyűrűvel együtt számított népesség érdekeit is kell szolgálnia. Tekintettel arra, hogy ugyanekkor a perifériákon élő lakosság semmiféle vonatkozásban nem veszi ki részét a budapesti közteherviselésből, ez a kiesés a főváros lakosságának anyagi túlterhelését is maga után vonja. Minthogy pedig, mint fenti adataink is bizonyították, a budapestkörnyéki telepek fejlődése és népszaporulata általában messze felülmúlja a székesfőváros népfejlődését, a helyzet fonáksága évről-évre mindjobban növekszik. A közös feladatok viselésében az életszabta Budapest polgársága nem arányosan vesz részt és ebből kiáltó ellentétek származnak, amelyeknek hátrányát úgy a közigazgatási határon túl, mint az azon belül élők is elviselni kénytelenek.

Különösen fokozza az ellentéteket az a körülmény, hogy Budapest csaknem húszezer hektáros területe közelről sem mondható teljesen benépesedettnek. A hatalmas területen élő 1,1 millió ember még messze van attól, hogy egészségesnek mondható tömörülésben éljen együtt és a különösen heterogén módon történt benépesedés folytán a főváros olyan hatalmas üres területekkel bír, amelyek még többszáz ezer embernek kertés, szabad levegőjű letelepedését engedik meg. Hiszen Budapest hatalmas területén hét millió ember élhetne, ha a szűkén beépített Páris módjára helyezkednék el a lakosság, de a még szétszórtabb London beépítettségi viszonyait figyelembe véve is, hárommillió embernek volna helye Budapest közigazgatási határai között. Ilyen módon látható csak igazán, mekkora anomália volt Budapesttől igen távol, sokszor 20—25 kilométerre is lakótelepeket létesíteni a budapesti munkásság számára.

Budapest lakosságának szétszórtsága jobban jut kifejezésre azonban akkor, ha pl. Berlinnel hasonlítjuk össze. A Budapest központjából megvont két kilométeres körön belül 420.000 lakos, a Berlin központjából megvont két kilométeres körön belül 400.000 lakos él. A következő két kilométeres körgyűrűben Budapesten 330.000-en, Berlinben 1.230.000-en élnek, ami azt jelenti, hogy ennek a körgyűrűnek népsűrűsége Budapesten hektáronként 83 fő, Berlinben ellenben 326 fő. A harmadik körgyűrűben Budapesten 145.000 lakos él, Berlinben félmillió. A népsűrűség értéke a negyedik és hatodik kilométerkörök között tehát 23, illetve 80 fő egy-egy hektár területre számítva. Eddig igen egyenletes volna a népsűrűség eloszlása, most jön azonban az, amit Budapesten mindenkor kifogásolni lehetett.

A negyedik körgyűrű, tehát a város középpontjából megvont nyolc és tíz kilométer közötti körök lakossága Budapesten 195.000 fő, Berlinben ellen-

ben csak 120.000 főnyi. Ez azt jelenti, hogy Budapesten ebben a külső környűrűben hektáronként még mindig 21-en, Berlinben ellenben már csak 12-en élnek. És most jön még hozzá az, hogy Budapesten a központból vont tíz kilométeres körön túl 160.000 főnyi népesség él, akiknek nagyrésze budapesti munkás, budapesti iskolák tanulója, szóval mindennapos használója a főváros értékeinek.

Szinte érthetetlen mindez, ha most a főváros közműhálózatának sűrűségi adatait iktatjuk ide. Mert tudni kell azt, hogy a főváros területének 39%-a csatornázott, 47%-a gázvezetékekkel, 73%-a vízvezetékekkel és 78%-a elektromos áramot szállító berendezéssel van ellátva, tehát település céljaira minden tekintetben alkalmas. És ugyanekkor a közigazgatási határai között értett főváros területének csaknem háromnegyede olyan ritkán lakott, mint egy intenzívebb kultúrájú mezőgazdasági terület.

A fővárosi települési politika teljes hiányát ezekben az adatokban és tényekben felismerni igazán nem nehéz. Ilyen múltbeli örökséggel állunk szemben tehát most, amikor Nagy-Budapest életrehívásának időpontja lassú fejlődés után érkezett. Nem nehéz felismerni természetesen ezekben az újabb törekvésekben az újkor gazdasági észszerűségekre való törekvését, hiszen Nagy-Budapest megalkotása elsősorban egy fontos városi üzempolitika érdekében és jegyében megy végbe. Ebből a célból és ezen oknál fogva történik a főváros és környékének közigazgatási egységesítése, amelynek eredménye a jövő Nagy-Budapestje kell, hogy legyen.

A Nagy-Budapest iránti törekvések valóra váltását végső sorban megkönnyíti az ország területi meggyarapodása is, ami a két bécsi döntés eredményeként jutott kifejezésre. A világháború után minden ilyen törekvéssel szemben ott volt a vád: Budapest amúgy is vízfej a megcsontított ország testéhez. Ma már ez is kevésbé áll, mert amíg 1930-ban az ország lakóinak iró%-a jutott Budapestre és ió4%-a Nagy-Budapestre, addig 1941-ben már a budapesti hányados 8-%-ra, a nagy-budapesti hányados pedig ¹²>3%-ra csökkent, nem szólván arról, hogy az európai újjárendeződés során Budapest nemcsak a mai országterületnek, hanem természetes helyzete folytán az egész közép-dunai medencének lehet ismét minden tekintetben gazdasági központja, kulturális és politikai góca is.

RUISZ REZSŐ

INDIA, ANGLIA, JAPÁN

SIR STAFFORD CRIPPS indiai küldetése nem érte el a várt eredményi. A hindu nacionalizmus ellenállása nem változott meg még a szélső-baloldalról jött angol hivatalos küldöttel szemben sem, noha már régóta ismeretesek a hindu nacionalizmus újabb csoportjainak „baloldali” és „szocialista” rokonszenvei. India problémája ezúttal is megoldatlan kérdése maradt az angol birodalomnak.

Ez a megoldatlanság különös veszélyeket rejt magában a japán hódítás ellenében, mely már elérte Burma és India határait. „Burma nem India”, — hangzik az 1919-ben az angol parlament által elfogadott és 1921-ben életbelépett „Montagu-Chelmsfort-Report” megállapítása, mely az indiai közigazgatás rendezése során elkülönítette a Hátsó-Indiával kapcsolatos Burmát India testéből. Indiát különben is nagy hegyláncok és sűrű dzsungel különíti el Burmától, mellyel csupán a tengeren közlekedett s melynek népe

is egészen más, mint a hinduk rengeteg változata. Burma, mondják az angolok, sosem volt része India eddigi állagának s Indiával való angol egysége is csak közigazgatási jellegű volt. A 230.000 négyzetmérföldnyi Burma lakossága mintegy 15 millió ember s a hinduk, kínaiak, malájok, indo-kínaiak keverékéből keletkezett. A lakosság nagyrésze buddhista s nem ismeri a kasztrendszert; a nők szabadok, nincs arisztokráciájuk. A keleti határszél - apró államai az angol főbiztos felügyelete alatt állanak. Az indiai alkotmány rendezésekor Burma is alkotmányt kapott, hasonlót az egyes hindu tartományokéhoz. Kétkamarás parlamentje van s a választási cenzus mértéke bizonyos adók fizetése (ez a gazdasági szempont Indiában is az angol érdekek javára érvényesült). A felsőház tagjainak felét a képviselőház választja, másik felét a kormányzó nevezi ki. Egyébként itt is az a „diarchia“ érvényesül, mint az indiai államok kormányzatában.

A következőkben látni fogjuk, mit jelent a „diarchia“ problémája a hindu-angol ellentét szempontjából. A „diarchia“ rendszere Burmában is éreztette a maga hatásait; ezek a hatások eleinte kedvezők voltak az angol közigazgatás és gazdaság számára, utóbb azonban — mivel annyi kérdést megoldatlanul hagyott ez a rendezés — a bennszülött nacionalizmus feszítőereje lett a vele szembeni ellenkezés. Ilymódon a Burmái népesség sem érezhette magáénak az államot s ez az idegenség — mivel az állam az angol uralommal azonosult — okozza azt, amiről különben egyformán olvashatunk angol, amerikai és japán hadijelentésekben, hogy t. i. a burmai lakosság jelentős része állott a japánok oldalára. Burma kérdésének eldöntése után a japán térfoglalás ott áll India kapuinál.

Ez a háborús helyzet olyan erőket szabadít fel az indiai nacionalizmusban, melyek eddig talán visszaszorultak e nacionalizmus sajátos, mondhatnék „európai“ jellegében. A hindu nacionalizmus régóta csodálattal nézi Japán felemelkedését, annál is inkább, mivel a hindu társadalomtól egészen a legújabb mozgalmakig idegen volt az ipar és a technika szelleme, melynek a japán imperializmus és nacionalizmus a maga sikerét köszönheti. Rabindranath Tagore, aki költő mivolta mellett a hindu nacionalizmusnak egyik legfigyelemreméltóbb teoretikusa is, nagy csodálattal szól a japán fejlődésről, hiszen Japánnak köszönhetik az ázsiai népek új öntudatosodásukat és önéreztetüket. A XX. század elején lezajlott orosz-japán háború a kezdete annak az ázsiai közösségi propagandának, melynek élén Japán halad. Tagore már a század elejétől figyeli a japán eredményeket. A „Nacionalizmusról“ szóló könyvében megejtő színekkel festi azt az ázsiai egységet, mely egykor a béke és a szeretet, a szellem és a művelődés szálaival kötötte össze Ázsia népeit az indiai partoktól a japán szigetekig.

Ennek az egyre nagyobb erővel fellépő japán-indiai együttműködésnek kezdetei az angol ázsiai politikáig nyúlnak vissza, mely a századfordulón mozgósította Japánt Oroszország ellensúlyozására és India északi határainak tehermentesítésére. 1902-ben egyezményt kötött az angol és a japán kormány, mely azonban eredetileg csak a kínai angol és a koreai és kínai japán érdekek védelmére és kölcsönös méltánylására vonatkozott. Ez az a kor, mikor Anglia növekvő aggodalommal figyelte Oroszország középázsiai terjeszkedését, s úgy látta, hogy az angol és japán érdekek e ponton közösek. Az orosz titkos levéltárak legújabban felfedezett adalékai világosan bizonyítják, hogy ez a megegyezés egyszerűen India északi peremének védelméről is tartalmazott részleteket. Arról volt szó, hogy Anglia Japán segítségére számít az oroszok esetleges indiai betörésének esetén. Pár évvel utóbb, az orosz-japán háború idején Lord Kitchenerrel bizalmasan közölte a melléje beosztott japán vezérkari tiszt, hogy India északi határainak veszélyeztetése esetén japán csapatok állanak az angol katonai parancsnok rendelkezésére. Az 1905-ben és 1911-ben kötött angol-japán szövetségi egyezmények szintén állást

foglaltak India kérdésében. De már ekkor is az volt a japán politikusok és szellemi vezetők véleménye, hogy Anglia semmit sem kockáztat az orosz-angol-japán viszonylatokban, viszont mindent megnyerhet. Japán Oroszország fölött aratott győzelmével elhárult az indiai határt fenyegető orosz veszély s egyben az a Franciaország is visszaszorult a gyarmatosítás versenyéből, mely mindent az orosz kártyára tett 1906-ban, s melyre egész 1914-ig gyanakodott az angol koloniális politika.

Később azonban ez a japán-angol együttműködés növekvő féltékenységnek adott helyet. Ennek oka a japán gazdasági terjeszkedésben keresendő. Az angol titkos szolgálat aggódva figyelte a nyilván politikai missziók birtokában is eljáró japán kereskedők működését. Már az 1910-es években feltámadt a gyanakvás az angolokban, hogy a japán gazdasági törekvések kapcsolatot találnak a hindu nacionalizmussal. Ugyanezért féltékenyen figyelték az angolok vezető hinduk, például Rabindranath Tagore japáni utazásait. Anglia ázsiai politikája „sztatikus” jellegű volt, viszont Japáné terjeszkedő és „dinamikus”. Ily módon az érkeket védő Anglia mereven és keményen elutasította a japán gazdasági igényeket. A kínai angol-japán rivalitás rövidesen érezte a maga hatásait az indiai politikában is. Az angol gazdaságnak észre kellett vennie, hogy a japán gazdasági terjeszkedés nem áll meg Kínában, hanem áterjed Indiára is s a gyapot-, vas- és acéliparban éppen úgy észrevehető lett a japán verseny, mint a hajóépítés terén. 1904 és 1913 között Japán kínai kivitele megháromszorozódott; ugyanez áll Japán és India viszonylataira is. 1904 és 1917 között pedig Japán kínai kivitele hatszorosára nőtt, indiai kivitele pedig megtízszereződött. Japán ázsiai terjeszkedése és indiai politikája tehát már az első világháború korában kezdetét veszi. Angliát ez azért is érinti, mert hiszen a gyapotipar Japánnak is elsőrendű iparává nőtt s ahogy Japán meghódította magának a kínai gazdaságot, megkezdheti terjeszkedését India felé is, — ez azonban Lancashire végét jelentené ... India területén találkoznak ugyanis gyilkos versenyben Lancashire és Japán hasonló termékei.

Még élesebbre fokozódott ez a verseny, midőn Japán megkezdte terjeszkedését Afrika felé. Az első világháború után Japán teret nyer Abesszíniában is s innét veszélyeztette az indiai és közeli angol gazdaságot és hatalmi pozíciót. A Perzsa-öböl, Suez, Madagaszkár angol problémája tehát nem 1942-es keletű. Indiai vezető elmék tudják jól, hogy Anglia távozásával a tarka, változatos Indián a káosz lenne úrrá, — ezért fordultak figyelemmel és érdeklődéssel Japán felé

Az indiai nacionalizmus kaotikus állapotaira azonban mi sem jellemzőbb, hogy a japán hajlandósággal párhuzamosan több más irány is küzd az uralomért. S a mostani háborús események azt mutatják, hogy a japánbarát irányzat hívei inkább a külföldön fejthetnek ki tevékenységet, míg a belső indiai viszonylatokban más értelmet vesz az ázsiai gondolat. Az indiai nacionalizmus ebben a vonatkozásban is az európai társadalmi és politikai viszonylatok függvénye. A hindu nacionalista politikának ez a szárnya a „baloldali” Európa felé fordult, miközben elutasította magától az angol imperializmust. Lenin ázsiai politikájának igen lényeges része volt a gyarmati nacionalizmusok és a Szovjetunió kapcsolatainak kiépítése. Az orosz felfogás szerint ugyanis a gyarmat-india-délfrikai területeken a faji-nemzeti probléma egyet jelent a gazdasági kérdéssel, amit különben a hindu nacionalizmus és az angol ipari és vámrendszer ellentéte is bizonyít. A szovjetorosz politika tehát mind Indiában, mind Kínában, mind pedig Délafrikában támogatta az angolellenes és antiimperialista, antikapitalista faji-bennszülött mozgalmakat. Ugyanezt a politikát követte Oroszország Kínával és Perzsiával szemben is, midőn lemondott mindazokról a koncessziókról, érdekszférákról, melyeket a cári korszak szerzett a többi európai hatalmak társaságában. E mögött az orosz politika mögött ott volt az a számítás is, hogy a szovjet ipar új piacra találván, a gyarmati népeket megszervezheti az angol gazdasági fölény ellenében. Így támogatta Oroszország Kínát is, előbb az angol, utóbb meg a japán gazdasági uralommal szemben.

A hindu nacionalista mozgalmakra az 1920—30-as években élénk hatást tett. ez az orosz elgondolás, melynek további hatására vall az is, hogy a hindu nacionalista-kongresszusi párt a baloldali európai mozgalmak (spanyol polgárháború stb.) javára nyilatkozott. Utóbb pedig ugyanez az orosz koncepció teremtett együttműködést Csangkaisek marsall csunkingi kormányára és az indiai vezető körök között.

A közelmúlt események különös paradoxonja, hogy a világpolitikai változások addig fejlődtek, míg az angol, kínai és orosz politika egyetértének India kérdéseiben. A szovjetorosz kormány az angol megoldás érdekében vetette latba befolyását az indiai politikusok között. S India kérdéseire az sem lehet közömbös — ismervén az északindiai helyzet és a Perzsa-öböl régi összefüggéseit, — hogy Szovjetországnak haderői most ott állanak Iránban, szinte már a Perzsa-öbölnek Oroszország számára egykor tilos partjainál, mintegy az angol politika kezeseiként...

Az indiai és orosz-ázsiai viszonylatok bonyolultságára vall az a „világ-nézeti“ és „emberi“ ellentét, ahogyan soká különböztek a hindu és az orosz politika és társadalmi fejlődés módszerei. Az új orosz politikát az industrializmus szelleme hatja át s a Szovjetunió egyik legjelentősebb ázsiai hatása az — ami Japánt és Angliát egyformán nyugtalanította — hogy szétvitte az industrializmus szellemét és eredményeit a belsőázsiai népek közé. Kína éppen úgy nem érdektelen ez iránt az industrializmus előretörés iránt, mint ahogy a hindu nacionalizmusra is igen hatott az ipar új szelleme. Ez a nacionalizmus kezdetben élesen ellene volt minden ipari és technikai fejlődésnek s ebben az angol-európai civilizáció kártékony művét látta. Rabindranath Tagore bárhogyan csodálta is Japán ipari és gazdasági fejlődését, mégsem rejthette el ellenszenvét az ipari eszközökkel hódító angol imperializmussal és hódítással szemben, éppen mert ennek természete ipari és mechanisztikus, tehát ezernyi szoros kapoccsal nő össze a földdel, a föld termékeivel. Gandhi egész politikája s a régi hindu passzív vallási szellem felélesztése mögött mindenütt ott áll ez az iparellenesség. Csak az újabb hindu nemzedék barátkozott meg az ipar szellemével. S nem kétséges, hogy itt nemcsak az angol-európai civilizáció mélyebb ismerete hatott, hanem hatott az „ázsiai“ programmal fellépő szovjetorosz politika példája is.

Ebben a vonatkozásban a hindu nacionalizmus egészen modern termék s teljesen egyezik abban a nyugati nacionalizmusokkal, hogy lényege elsősorban gazdasági természetű. A nyugati nacionalizmusok tartalma a gyarmati imperializmus. Ez a gazdasági szemlélet ragadt át aztán a hindu önállósági politikára is. Hiszen az angol térfoglalás is elsősorban gazdasági kereskedelmi természetű volt s India csak jóval később nyert politikai és birodalmi szervezetet, miután a XIX. század derekán a londoni kormányzat is elérkezettnek látta az időt a Keletindiai Társaság kizsákmányoló gazdasági tevékenységének megszüntetésére. Ettől fogva az angol közigazgatás védelme alatt nem a Társaságba szervezett cégek közös szervezete, hanem az individualista gazdasági rendszer uralkodott India népein. 1600-tól kezdődik az angol kereskedők indiai tevékenysége, de a nagy hódítási és gazdasági műveletek — a portugál és francia konkurrencia leküzdése után — csak a XVIII. század végével kezdődnek igazán. Semmi sem jellemzőbb a gazdasági térfoglalás menetére, mint hogy a Keletindiai Társaság tagjai például már 1676-ban 20%-os osztalékot kaptak s az angol behozatal Indiából 8000-ről 300.000 fontnyi összegre emelkedett. Az angol gazdaság úgy biztosította az indiai piacot és nyersanyagtermelést a maga számára, hogy különböző intézkedésekkel megsemmisítette a helyi ipart. A XVIII. század végén az indiai textilipar igen magas színvonalon állott. De 1775-ben egyszerűen

betiltották Bengáliában a textiliák gyártását s takács- és szövőmunkákat csak a Keletindiai Társaság műhelyeiben engedélyeztek. Ugyanekkor viszont annál erőteljesebben támogatták az angolok — egészen napjainkig — a régi állami és társadalmi berendezkedéseket, különösen a fejedelmek uralmát.

Az angol gazdasági szempontok indokolták tehát, hogy India elsősorban agrárországgá változzék. India gazdag szénben, sóban, aranyban, mangánban, bőven van petróleuma, óriási mértékben termel jutát és gyapotot egyéb mezőgazdasági termékek (tea, rizs stb.) mellett. Ilymódon Indiának saját ipara lehetne; ám a lakosságnak 70%-a mégis földművelő. Ez a helyzet alig változott 1860 óta, mióta először alakultak Indiában helyi juta- és gyapotgyárak. A vámrendszer ugyanekkor az angliai behozatalnak kedvezett. A hindu nacionalizmus tehát az angol gazdasági politikát okolja a lakosság hátramaradottságáért és nyomoráért, — India iparosításának kérdése egyszerre a nemzeti önrendelkezés és a szociális forradalmiság kérdése. Miközben az ázsiai népek önrendelkezéséről beszél ez a nacionalizmus, már mindenben az európai gazdaság függvénye és szemléletmódja teljesen európai.

Itt két szempontnak van igen nagy jelentősége. Az egyik az angol civilizáció hatása. Indiát az angol uralom tette egységessé. India történetében először az angol uralom idején érte el az egység mai fokát. Az angol politika ugyan különbséget tesz a régi fejedelmek uralma alatt álló Hindu-India (Indian India) és a közvetlen angol kormányzás alatt álló British India között, azonban ennek nincsen gyakorlati jelentősége akkor, ha tudjuk, hogy a fejedelmek is milyen szoros dinasztikus, politikai és gazdasági kapcsolatokkal egyesültek az angol uralommal. Brit-India 860.000 négyzetmérföldnyi területén 256 millió lélek lakik (1931-es adatok), míg Hindu-India 700.000 négyzetmérföldnyi területének mintegy 80 millió ember a lakossága. Ez utóbbi terület kb. 600 külön kisebb-nagyobb államra oszlik... A lakosság egy-egyede mohamedán, nem ismeri a kasztrendszert s a XIX. századtól máig igen közeli viszonylatokat szőtt (Musztafa Kemál epizódját kivéve) az angol kormányzattal: a török szultanátus és Anglia érdekei azonosak voltak s a szultán többször intette (kalifái méltóságánál fogva) India mozlímjeit az Anglia iránti lojalitásra. Az Izlám tehát nemcsak a hajdani arab hódítás korában, de azután is máig veszélyezteteti India, illetve a hinduizmus egységét, bár a mozlímok sem mentesek a hinduizmus hatásaitól. Az egész roppant területen és a rengeteg kis nép és nyelv fölött mintegy 135.000 európai uralkodik; közülük mintegy 60.000 az angol katona. Ami annál könnyebben mehet, mivel 1857, a sepoy-lázadás óta a hinduknak tilos volt a fegyvertartás s az indiai hindu katonaságot nem is annyira az angol-indiai területekről, mint a fejedelemségekből sorozzák, ahol még teljesen a régi társadalmi szellem uralkodik Brit-India mozgalmas és nyugtalan, sokszor forradalmi gondolkozásával szemben. E változatosságba, — bár a történelmi elvet saját érdekükben és az őket támogató fejedelmek érdekében is igen tiszteletben tartják — az angolok vittek egységet; a gazdasági fejlődés Indiában teremtett centralizmust, a közlekedés fejlődése nemcsak az angol kereskedés és ipar érdekeit szolgálta, de javára vált a hindu nacionalizmusnak is. A népek és nyelvek zűrzavarában a modern angol igazgatás révén ismerték meg egymást a hinduk, akiknek roppant milliói közül csupán mintegy két és félmillió tanultabb és gazdasági pályán lévő ember ismeri az angol nyelvet. Ám az angol nyelv a hindu nacionalizmus és nemzeti egységmozgalom fontos eszköze; a nemzeti kongresszusokon és gyűléseken a különböző tájak és nyelvek emberei angolul értik meg egymást s angolul jelennek meg a legerterjedtebb angolelles nacionalista bengáli lapok is.

Különben is az angoloknak, mint egyéneknek nem egyszer nagy szerepük volt a hindu nacionalizmus fejlesztésében; a közelmúltból említsük az ismert agg teozófus hölgy, Annie Besant nagy szolgálatait, Tagore angol híveit, Gandhi londoni rajongóit s nem utolsósorban azt az indiai kormány hivatalnokot, A. O. Hume-ot, akinek műve volt a hindu nemzeti kongresszus megalapítása. (1885). A következő években számosan vettek részt a hindu szabadságmozgalom iránt érdeklődő angolok a kongresszus munkálataiban.

A nacionalista mozgalom első szakaszaiban az erőhatalmi ellenállás gondolata váltakozott a Gandhi által is hirdetett passzív rezisztencia kultuszával, mely utóbbi a régi hindu háziipar és a teljes fegyvertelenség és pacifizmus eszményével párosult. Utóbb egyre nagyobb teret foglalt el a hindu nacionalizmusban az európai hatás, mely az industrializmus gyakorlatától várta India függetlenülését. Az angol visszahatás is az ipari és technikai önjogság késleltetésében nyilatkozott. Közben a legkülönbözőbb eszmék és eszmények szívódtak fel a hindu nacionalizmusba az európai szabadságmozgalmak örökségéből. A francia forradalom egyenlőségi és nemzetegységi jelszavai ma a hindu tömegmozgalom követelményei, egyfelől az angolok által pártolt fejedelemségek, másfelől pedig a kasztok ellenében. Mazzini és az Ifjú Itália gondolata éppen úgy megtalálja a maga híveit, mint az ír „home rule“ Indiára alkalmazott analógiája. A bolsevik orosz hatást Tolsztoj nagy kultusza készítette elő. Tolsztoj Gandhira is erősen hatott. A modern industrialis nacionalizmus pedig egyre gyakrabban fordul (Nehru és a kongresszusi párt ifjabb csoportja) az Északamerikai Egyesült Államok felé, ahonnan a kínai nacionalizmus is sok ösztönzést merített.

Az ipari követelmények mellett mi ennek a nacionalizmusnak leglényegesebb igénye Angliával szemben? A későbbi koncepciók, a dominiumi státus elérése az önkormányzat különböző békés fokozatain át, tulajdonképpen mind ennek az egy gondolatnak szülöttei. Ez a gondolat pedig a teljes hindu nemzeti egység. India ugyanis az angolok hatására, adminisztrációjuk és gazdaságuk nyomán alakul nemzetté... Rabindranath Tagore és a többi hindu politikai gondolkodók a nyugateurópai értelmű nemzetben ellenszenves és erőszakos jelenséget látnak, mely a maga technikai erejével és politikai egységével igazta le Indiát, mikor még az nem ismerte a nemzeti eszmét és politikát. A hindu gondolkodók szerint India társadalmának és szellemének lényege egyetemes emberi fontosságú és jelentőségű, nemzeti kötöttségek nélkül; s különben is India a maga tarkaságában — ezt jól tudják a hindu-bengáliai vezetők is — korántsem „nemzet“ a szó nyugateurópai és nemzetállami értelmében. A nemzetté alakulás folyamata, az egységes gondolkodás kialakulása még most is tart. Az ipar és a technika a nagy hindu tömegek számára — nemzetté alakulásuk esetére — anyagi felemelkedést ígér; a hindu nacionalizmus tehát népi-demokratikus mozgalom. Ez a „demokratikus“ jelleg elsősorban Brit-Indiában született és emelkedett uralomra a közvélemény fölött. Uralkodó szelleme mégis a hinduizmus, melyet most már nem vallási, hanem geográfiai és emberi értelemben értenek s ez az egység most annál hevesebben fordul a szeparatista mohamedánok s a különböző kisebbségek ellen. Ezek a kisebbségek állandó eszközei az angol hatalmi politikának; védelmük a hindu társadalmi és vallási túlsúllyal szemben erős fegyvere az angol uralomnak. A nemzeti egység mozgalma nem áll meg Brit-India határainál; áterjed a fejedelmek zárt és elmaradottabb területeire is. A demokratikus egységmozgalommal szemben a régi abszolutista módszerekkel kormányzó fejedelmek Anglia segítségét keresik; ez a hindu főúri társaság különben is már régóta részese az angol társasági életnek. Nem is ezek a „történelmi“ rétegek viszik előre a hindu nacionalizmus ügyét, hanem az intellektuális közép-rétegek, kereskedők, polgárok, írók, ügyvédek (Gandhi stb.), akikhez csatlakoznak a történelmi osztályok művelt tagjai is (Tagore, Nehru).

Az igazgatás kérdése az a pont, ahol Sir Stafford Cripps tárgyalásai megakadtak. Ugyanis Cripps sem mehetett el a hindu nemzeti egység olyan elismeréséig, mely átadta volna a pénzügyeket és főleg a hadügyet a hinduk kezébe.

Ez tényleg többet jelentene, mint a domíniumi státus s tovább menne» mint a sokak által mintául választott ír Szabadállam viszonya Angliához. Azonfelül Cripps terve a kilátásba helyezett hindu federációt még mindig a régi alapokra építette volna fel. Említettük már, hogy az angolok az indiai „történelmi“ alakulatok (fejedelemségek stb.), valamint a kisebbségek (mozlimok, sikhek, párszik stb.) védelmének hangoztatásával gördítenek akadályokat a hindu egység elé. Az indiai federáció tehát nem adta volna át az uralmat teljesen a hindu kongresszusi pártnak, mely most az indiai nemzetegység teljes követelésével lépett fel. Az angol terv mellett a különböző elemek szabad választására bízta volna, hogy részt akarnak-e venni a tervezett federációban s a kisebbségek pártolásán túl különleges helyzetet biztosított volna a fejedelemségeknek is. Cripps tervében világosan felismerhető volt a Szovjetunió nemzetiségi alkotmányának hatása. Am az angol megoldást nem hathatta át olyan egységes szellem, a szocializmus szelleme, mint a szovjetorosz államnak a szocialista-kommunista gyakorlat által összefoglalt nemzetiségi atomizáltságát. Cripps tervének elemi része maradt továbbra is az angol uralom. Lényegében tehát ez a terv még mindig nem jelentette a hindu nacionalizmus teljes megvalósulását, bár megszüntette a „diarchia“ rendszerét, vagyis a belügyekben teljesen szabad kezet engedett volna a hinduknak. Ez gyakorlatilag annyit jelentett volna, hogy a tényleges hatalmat és ügyintézést gyakorló londoni indiai államtitkár és a sokban valósággal „királyi“ látszattal fellépő, udvartartással rendelkező, mégis mindenben London alá rendelt alkirály helyére a hinduk nemzeti akarata került volna. Jelenleg különben 15 provinciára oszlik Brit India, s ezekben helyet engedtek a hinduk közreműködésének is. A provinciák élén álló kormányzók két ügykör felett döntenek. Az egyik a „reserved subjects“, ami alatt az angol hatalom fenntartásának összes eszközeit összefoglalták. Ilyen „fenntartott ügyek“ a közrend, a hivatalnokok alkalmaztatása stb. E tárgykörökkel foglalkozik a kormányzó mellett az „Executive Council“. A „transferred subjects“ a másik csoport. Az ilyen „átvitt ügyek“ alatt értik a földművelés, az oktatás, az egészségügy kérdéseit, stb., melyek kevésbé fontosak az angol kormányzat számára. E tárgyakban is a kormányzó dönt az általa kinevezett helyi miniszterekkel, akik a helyi parlament tagjai. E helyi parlamentek választják aztán megfelelő arányban a kormányzók minisztereit. A választójogot különféle cenzusok szabályozzák. 270 millióból e cenzusok ügyes alkalmazása révén csupán 7.4 milliónak van választójoga. (A 353 millió indiai lakosból a 270 millió felüli szám a fejedelemségeknek minden jog nélküli polgára...) Ami tehát az indiai kormányzást illeti, az „representativ“, de nem felelős („responsible“) jellegű.

Az az 1919-ből eredő s Montagu indiai államtitkár és Lord Chelmsford alkirály tervéből eredő megoldás a „diarchia“ e rendszerével akarta „fokozatossá“ tenni az indiai kérdés fejlődését. A rendkívül bonyolult és mesterkéltszerű diarchikus rendszer nem bizonyult tartósnak és célravezetőnek. Az újabb reformtervek már mind szembefordultak a diarchia rendszerével s az 1930 óta egyre élénkebb indiai diskusszió eredménye már az volt, hogy az angol megoldások is közeledtek a hindu álláspont felé. Ezt az álláspontot azonban nyilván felbátorította a japán térfoglalás közeledése, másfelől fjedig elkésérítette az a tény, hogy a Cripps-féle terv tovább is csak fenn akarja tartani India régi széttagolt területi és politikai rendszerét. A kongresszusi párt most már úgy lép fel, mint amely magának igényli az államhatalom teljességét. Tehát eleve ki akarja küszöbölni a lehetőséget, hogy az angoloknak befolyásuk legyen hatalmi és gazdasági érdekeik védelmére az indiai belpolitikában, kiváltképpen a kisebbségek, a hadügy és a gazdasági ügyek

kérdéseiben. Íme, még kezében sincsen az uralom, a szabadságért küzdő párt máris uralmi igényeket hangoztat. A hindu nacionalizmus fejlődése kiváló példája a modern nacionalizmus útvonalának. A népi és gazdasági ellenállás, a szabadságmozgalom szellemi magatartása mögött mindig ott van az uralmi igény; a szabadságésszme a hatalom útját készíti elő.¹

ARGUS

„KORUNK IRODALMA“

ATÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK egyik kényes problémája saját koruk módszeres feldolgozása. Sok történetíró nem is hajlandó foglalkozni kortársaival. Hivatkozik arra, hogy azoknak várható érzékenysége, akikről ír, befolyásolja munkáját; hivatkozik arra, hogy a „történelmi távlat“ hiánya is torzítja ítéletét, hogy saját korát nem ismerheti annyira, mint a régebbi évekéét. Viszont a kortárs-történetíróknak kútfő-értékük lesz később, meg az olvasó közönség is szívesen fogadja a magasabb szempontú, összefoglaló, a közvetlen kritika szempontjain felül emelkedő történelmi tájékoztatást.

Mostanában jelent meg Pintér Jenő nagyterjedelmű irodalomtörténetének befejező nyolcadik kötete. A befejezés terjedelemre méltó az előzményekhez: két kötetre oszlik és több mint 1400 lap.

A nagy irodalomtörténet eredeti terve a háború előtti időben született meg. Az első fogalmazásban négy kötet jelent meg 1909—1913 között és Kazinczy Ferenc haláláig ölelte fel az irodalom anyagát. A század első éveiben virágzott szellemi életünkben a pozitívizmus, s ez a légkör termelte Pintér Jenő gondolatát is, anélkül azonban, hogy a pozitívista történetírásra jellemző pszichológiai elmélyültség eljutott volna, ő megállt az egyszerű adatközlésnél. Irodalomtörténetében összefoglalja, leltározza a tudományos kutatás addigi eredményeit és óvakodott attól, hogy egyéni szempontokkal, feltevésekkel megzavarja a biztos adatok köreit. A vitás kérdésekben sem döntött: ismertette az ellentétes véleményeket, a többit a további kutatásra bízta. A gondolat annyira tetszett abban az időben, hogy az Akadémia Semsey-jutalmával tüntette ki a fiatal szerzőt és csakugyan kár, hogy Pintér terve nem ebben a formában valósult meg.

A világháború és a forradalom zűrzavara után Pintér Jenő a budapesti tankerület főigazgatója lett, s úgy érezte, hogy az eszmék kavargásában magas méltóságával együtt jár, hogy irányt szabjon az irodalomnak. 1921-ben jelent meg kétkötetes irodalomtörténete, amelyet „tudományos rendszerezés“nek minősített. Komoly bírálók, az irodalomtörténet konzervatív képviselői figyelmeztették, hogy ami könyvében jó, az az eredeti gondolat megvalósítása: „bibliographie raisonnée“, ahogy a franciák szeretik emlegetni a bizonyos szempontok szerint feldolgozott kutatási anyagot. De megmondták azt is, hogy mikor ítélni és irányítani akar, merevségével, kicsinyességével inkább árt, mint használ azoknak az eszméknek, amelyeket hirdet.

A jószándékú és alapos bírálatnak meg is lett az eredménye. Néhány évi szünet után, amikor fejlett gyakorlati érzékkel kamatoztatta addigi tudományos eredményeit középiskolai és népszerű irodalomtörténetekben, újra hozzáfogott nagy vállalkozásához. 1930—1934 között jelent meg hétkötetes

¹ Az indiai kérdés számos vonatkozásának kimerítő tárgyalását l. a Magyar Szemle 1942 februári számában: Fejes György: India útja a függetlenség felé. (77.1.)

nagy irodalomtörténete, amelyet az Akadémia nagy díjával, Budapest székesfőváros pedig Kazinczy-emlékérmével tüntetett ki. Nem temette el egészen azokat a szándékokat, amelyek az 1921. évi irodalomtörténet megjelenésekor vihart keltettek, de óvatosabb és mérsékeltebb lett, még jobban ragaszkodott az adatszerűség elveihez.

Amit ő pozitívizmusnak tart saját szemléletében, az igen öntudatosan jelentkezett nála. Amikor a most megjelent mű első kötetében az impresszionista kritikát korholja, jobban összefoglalja kritikai elveit, mint előszavaiban szokta: „Nem az volt a főcél, hogy az olvasó világos képet kapjon az újonnan megjelent mű tartalmáról és értékéről, hanem az, hogy a kritikus könnyedén szellemeskedjék, nagyképűen filozofáljon vagy egyes külföldi szerzőktől eltanult esztétikai tolvajnyelven bújjék ki a bírálat felelőssége alól, A józan becsületességgel dolgozó pozitívizmus a szépirodalmi kritika terén is kénytelen volt többé-kevésbé meghátrálni az impresszionista modor nagyoló divatja előtt.“

„A józan becsületességgel dolgozó pozitívizmus“ valóban vezérlő elve Pintér Jenőnek. Főtörekvése az volt, hogy eligazítsa az olvasót a magyar irodalomtörténet immár tekintélyesre dagadt anyagában. Általában tényleg józanul és becsületesen számolt be az irodalomtörténeti kutatások eredményeiről. Az újabb módszereket ugyan nem értette meg, eredményeiket mégis legtöbbször híven regisztrálta. Bibliográfiái nem mindig teljesek és megbízhatók, de kiindulásnak mindig elfogadhatók.

Az egyes korokat állandó rendben tárgyalta. A bevezetésben az első fejezet a történeti mozzanatok ismertetése, aztán felsorakozott minden külső tényező, ami az irodalom életét befolyásolja: műveltség, iskolák, nyomdászat, könyvkiadás, hírlapok, folyóiratok, színházak, irodalmi társaságok, írói törekvések stb. Ekkor következtek a közérdekű irodalom fejezetei: szónoklat, publicisztika, irodalomtörténet, kritika, történelem és nyelvészet. Majd a korszak vezető egyéniségeit mutatta be külön-külön fejezetekben (a most megjelent kötetben Herczeg, Gárdonyi, Ady, Babits, Kosztolányi és Móricz Zsigmond). A kisebb írókat műfajok szerint csoportosította, a műfajokon belül az addigi kutatás által megállapított irányokba szokta sorolni őket.

A műfaji csoportosítás eddig is sokszor volt erőltetett, az utolsó kötetben azonban még más baj is van. Eddig nem állapítottak meg biztos körvonalú csoportokat. Pintér hagyományörző költőkről, impresszionistákról és szimbolistákról (a prózáiróknál analízisokról és stílmantikusokról), naturalistákról, szocialistákról, és expresszionistákról, — ez a kevert szempontú felosztás annyira tetszik neki, hogy a prózáírókra újra alkalmazza — katolikus és zsidó irányról, költőnőkről, népköltészetéről, végül műfordításról beszél.

A logika egyik axiómája szerint a felosztás akkor jó, ha szempontja következetes. Pintérnél pedig három szempont keveredik: a stílusé (impresszionisták, szimbolisták, naturalisták, expresszionisták), a világnézeté (hagyományörzők, magyarul konzervatívok, szocialisták, katolikusok és zsidók) és az írók neméé (írónők). Ha az ember azt keresi, mit jelentenek szerinte ezek a fogalmak, ismétlődő és egymásnak ellentmondó ítéleteket kap. Az analízis előjén prózában is bekövetkezett az impresszionista írói törekvések kora. Az elbeszélők egy része ideges érzékenységgel és újszerű stilizálással szőtte meséit különös helyzetei köré.“

Most meg kellene mondania, miben újszerű a stilizálás és hogyan szövik ideges érzékenységgel meséiket az analízisok és stílmantikusok. Helyette azonban szociológiai elmefuttatás következik. A regényekben az új alakok egész serege vonul föl, főképp a főváros népe, ahol a huszadik század első harmada sajátos társadalmat teremtett a legkülönfélébb elemekből.

A magyarság a maga életformájában, gondolkodásában, érzésvilágában két részre kezdett tagolódni: a főváros lakosságára és a vidék népére. Budapest élete, társadalma, világfelfogása elsősorban az impresszionista írók munkáiban mutatkozott be (a fejezet címe: Analizálók, stílromantikusok. Tehát a kettő egy szóval: impresszionisták?), ezek tartották fenn legszembetűnőbben a kapcsolatot a külföldi regényírás tárgyaival és földolgozó mesterségével; nem mintha rászorultak volna, kétségtelenül gazdag találékonyságuk mellett, az idegen irodalmak tanulmányozására (tehát az idegen irodalmak tanulmányozása általában szellemi szegénységet jelent, amire „rászorul“ az ember?), hanem mert úgy vélekedtek, hogy kár kiaknáztatlanul hagyni egyetlen hasznosítható indító okot is (?). Az impresszionisták között történeti regényírók is bőven akadtak. Nem lehet azt állítani, hogy a múltak jeleneteit a modern fővárosi ember torzító látásával mutatták be közönségük előtt (akkor miért kell említeni?); életfilozófiájuk materialista-volta inkább csak társadalmi regényeikből ütöközt ki. (Ambrus, Krúdy, Bánffy Miklós, Farkas Pál, Földi Mihály, Surányi, Zilahy, Harsányt Zsolt materialista?) A tehetségek nyomában ott járt az ügyeskedők raja. Ezek tervszerűen kiirtottak gondolkodásukból minden idealizmust, s póré realizmusukat nem tudták művészivé tenni semmiféle fogással. Azt azonban érezték, mi kell a közönségnek: a női test tömjénezése, a nemi szerelem, a házasságtörési problémák. A sajtószabadság nevében szemérmedenül vitték bele regényeikbe a perverz témákat. Az utolsó mondat ismétli az előbbit, és még néhányszor elmondja ezt a gondolatot a következőkben. Végül ilyen impresszionista páthosra készíti a szónokló lendület: „A divatos élvkufárok és ravasz gyönyörselepítők hada alaposan kiaknázza a félművelt együgyűséget.“

Az erkölcsi felháborodás sokszor érthető és jogosult századeleji regényirodalmunk bemutatásakor, de a leghevesebb felháborodás sem magyarázza meg, mit kell értenünk az analízis, impresszionizmus, stílromantika szavakon. Pintér Jenő nem magyarázta meg, mit jelentenek ezek a szavak, mert talán ő maga se tudta. Ösztönösen érzi, hogy valamiféle különbség van a régebbi és újabb írók között, elég ügyesen csoportosítja is őket, de hogy miért teszi az egyik írókat az egyik csoportba, a másikat a másikba, nem tudja megmondani. Talán Baránszky-Jób László szépprózai anthológiája is ihlette. Az újító írókat két csoportra osztja: impresszionisták és expresszionisták címszó alá. A stílusok közötti különbséget nem érzi, a csoportosítás szempontja nem is az, amit a cím elárul. Az öregebbeket teszi meg impresszionistáknak, a fiatalabbakat expresszionistáknak. Ezenfelül a tartalom igazítja még el. Ahol szociális törekvések érvényesülnek, ott expresszionizmusról beszél, ahol csak általában, irányzatosság nélkül rajzolja a társadalmat az író, ott impresszionizmust emleget.

A tartalom Pintér irodalomfelfogásában döntő szerepet játszik. Ezzel ugyan eltér a klasszikus esztétikától, amely a tartalom és forma tökéletes harmóniájában keresi a tökéletes művészetet, de azt hiszi, ha az újító irodalomnak joga volt megbontani az összhangot a forma hangsúlyozásával, neki is szabad a másik elemet, a tartalmat egyoldalúan kiemelni. Hiszen a szó szoros értelmében vett szellemtörténet is az írásművek tartalmi elemeiből keresi ki az egyéniségeket, korok, nemzetek szellemi hullámain. Ha azonban tovább vizsgáljuk a tartalom helyzetét Pintér Jenő kritikáiban, egyéniségének egyik sarkalatos vonására bukkanunk.

A tartalom nemcsak egyik útja az író és a kor megismerésének az ő szemében, hanem maga az irodalom. Még a költőket is úgy ismerteti, hogy elmondja verseik anyagszerű tartalmát. A stílussal csak akkor törődik, ha az addigi kutatás eredményeit kell regisztrálnia, de ilyenkor is nyíltan, vagy burkoltan fontoskodásnak, semmitmondó nagyképszerűségnek érzi a stílus-

elemzést. Jellemző, hogy véleménye szerint Toldy Ferenc a legnagyobb irodalomtörténész, aki a szövegeket gyűjtögette és kiadta. Gyulai Pál számára már tartogat néhány félig elfojtott mordulást, mert Gyulai már törődött stílussal, formával s más efféle haszontalansággal is ... Az 1400 lapon a vastag, vékony és legvékonyabb sorokban az ember hiába keres stíluselemzést. Egyedül Szabó Dezső tárgyalásakor vet oda egy jó gondolatot: „Stílus-sikerének fő titka az volt, hogy az expresszionizmus szokatlan kifejezéseit ő formálta először pathetikus érthetőségeké, nyelvszínező tehetségével neki sikerült leginkább a robbanó hatású próza befogadásának biztosítása. A Révész—Kassák-csoport külföldi behozatala Szabó Dezső stilizálásában vált élvezhetővé.“ Nem említi forrását, de ilyenféle gondolatot találunk Baránszky-Jób László szépprózai anthológiájában is. Baránszky-Jób Pintért is az expresszionista stílus megvalósítói közé sorolja(?), tehát valószínű, hogy nála olvasta ezt a fejtegetést.

Ez a kivétel annál rikítóbb, mert szinte egyedülálló. A tartalom az irodalmi művek legfőbb eleme, amelyhez Pintér Jenő hozzáfér. Ezért a stílusművészetben kiváló írók ismertetésekor alig leplezi elégedetlenségét: „Márai Sándor tehetségéből hiányzik az érdekes meseszöveg adománya. Nem történeket mond el, hanem állapotokat ír le. Az olvasó nem egyszer fárasztónak találja regényírását, annyira egy helyben jár, olyan részletező elmélyedéssel elemzi alakjait, annyira elmélkedik helyzeteiről.“

A tartalmi szempontot hangsúlyozó történetírók legtöbbször az írók és korok világnézetét állítják össze. Pintérből azonban hiányzik az elvonó képesség, történetírása megmarad a tények felsorolásánál, — az oknyomozás másokra marad. Saját világnézete amilyen merev, ugyanolyan szűkkörű is. Mint már említettük, távol áll irodalmunk aranykorának klasszicizmusától. Egyoldalúbb. Igazában két pilléren támaszkodik ez a világnézet: az erkölcs-
telenségeken való megbotránkozásra, amely mögül hiányzik az igazi keresztény bensőséges pátosza, s így csak a konvenciókhoz húzó nyárspolgári ragaszkodást érezzük ki belőle; másodsorban bizonyos politikai tájékozódásra, amely azonban szintén nem magas szempontú, nem a nemzet nagy feladataiból fakad, hanem a napi politika közepes szintjén marad: „A földindulás rengései mindenütt jelentkeztek. A jobboldali és baloldali politikai pártok szenvedélyessége átsapott az irodalmi és tudományos élet területeire is. A más világszemléletű emberek gyűlölettel tekintettek egymásra, mint évszázadokkal ezelőtt a katolikusok és a protestánsok. Lehetett valaki bármilyen híres szépíró vagy nagy tudós, az ellentábor szemében mindig kicsinyeit személyiség maradt. A lelki eltávolodást nyomon kísérte a területi megosztás. A vidék féltékeny szemmel tekintett Budapestre, az elszakított területek tele voltak előítéletekkel, ha az anyaországra gondoltak. A vidéki író mellőzöttnek érezte magát, egészségtelen központosítást látott a főváros szellemi egyeduralmában, kevés jót remélt attól, hogy Debrecenben, Szegeden, Pécsen az egyetemek körül serény tudományos munka éledt. Az elcsatolt országrészek a maguk elszigeteltségében teljes erejükből iparkodtak kiépíteni szellemi szervezkedésüket, de ezzel évről-évre jobban távolodtak Csonka-Magyarország lelki világától.“ Ezt a képet nem 1938 viszonyairól festi, amikor bizonyos okok betegesen felhevítették a politizáló lázt a közvéleményben, hanem visszavetíti az 1920-at követő két évtizedre is.

Aligha véletlen ez a túlzó színezés, mert szemében minden kiegyenlítő törekvés baloldalinak számít. Baloldali a marosvécsi Helikon, baloldali a magyar Rádió is, — legalább is csak az ilyenféle panaszokat ismerteti könyvében — ugyanígy a Kisfaludy-Társaság és a Nyugat köré csoportosult írók kibékülésekor, amelyet szinte az egész közvélemény helyeselt, az egyedül álló különvéleményt, Milotay István vezércikkét idézi bő részletességgel.

A történetíró kifejtheti véleményét, de ha nem akar politikai párt szolgálatába szegődni, ismertetnie kell az ellenkező álláspontot is. Pintér Jenő többször megfélekedezik erről az elvről.

Ahogy politikai állásfoglalása egyoldalú, nem tud megszabadulni a kortárs-történetírók másik szokásos hibájától: a személyes rokon- és ellen-szenv által vezetett bírálattól. Módszere itt is olyanféle, mint politikai téren. Csak a neki tetsző véleményt idézi. Klebelsberg Kunó kultusz-miniszteri alkotásait és terveit lehet bírálni, de jóhiszemű történetíró nem elégedhetik meg azzal, hogy a közismerten ellenséges érületű újságíró kritikáját idézi, miután maga is ezeket írta: „Munkásságának értékéről különféle a felfogások. Míg hatalmon volt és kegyeket osztogathatott, egekig magasztalták; mikor távoznia kellett miniszteri székéből, gúnyos mosollyal szóltak tevékenységéről. Sokat akart, nagyra törekedett, de szervező mohósága nem párosult biztos ítélő erővel. Vass Józseffel éveken keresztül folytatott torzsalkodása elkeserítette mindazokat, akik a haza szent ügyét önzetlen puritánok és talpig férfiak kezében szerették volna látni. A kultuszminister fűgése a réalpolitika hatását keltette.“

Általában értékelésében a barátság döntően esik latba. Tápay-Szabó Lászlóról, aki mindenről tudott minden napra cikket írni a Pesti Naplóba, melegebben és többet ír, mint Schütz Antalról vagy Révész Imréről. Várkonyi Nándor, aki a modern irodalomról olyanfajta összefoglalást merészelt írni, mint Pintér Jenő a régibb korokról, jobban kikap, mint Ignotus, vagy különösen Szerb Antal, aki már-már kedveltje. A derék Zlinszky Aladár néhány tanulmányával több helyet kap, mint Huszti József vagy Koltay-Kastner Jenő. Harsányi Kálmán általánosan elismert nagy tehetsége és néhány remekműve elhalványul Sajó Sándor, sőt Némethy Géza költői munkássága mellett..

Ilyen torzítások után már nem csodálkozik az olvasó, hogy a nyelvészetel általában mostohán bánik el, mert szerinte „nyelvtudásaink jártasak voltak ugyan a nemzetközi nyelvészeti problémákban, nyelvészi érzékük azonban nagyon elkorcsosult ahhoz a szóalkotó és stílusvédő szenvedélyhez képest, amely Kazinczy Ferenc korát vagy Szarvas Gábor emberöltőjét olyan előnyösen jellemezte“, azaz mert nem pártolták elég lelkesen a nyelvészetben járatlan Pintér Jenő megfogalmazta nyelvtisztítást.

Szinte fölösleges megemlíteni ezek után, hogy a szellemtörténeti irány, amelyet sohasem tudott megérteni, szinte a bűnbak szerepét kapja. Általában csak a támadásokból ismerteti, egyeden kivétel Hóman Bálint előszava a „Magyar történetírás új útjai“ című kötethez, amelyből néhány sort idéz. Mivel „az új iskolának Szekfü Gyula volt a vezérszellem“, természetes, hogy bőségesen részesül a Pintér-féle objektív történetírás áldásaiban, azaz szinte kizárólagosan csak az ellenfelek cikkeiből ismerteti munkásságát.

Ilyen nagy elvi hibák mellett furcsán festene, ha felsorolnám azokat a hibákat és hiányokat, amelyeket ki lehetne jegyezgetni, ugyancsak fölösleges lenne foglalkozni feszes, látszólag tömör, alapjában véve bőbeszédű és ismédésekbe bocsátkozó stílusával, de talán meg kell még emlékeznünk nem mindennapi fölényéről, amellyel ítélkezik elevenek és holtak fölött. Emlegetnek az anekdoták olyan tudósokat, akik a kartársaik véleményeit hideg göggel bírálják, saját véleményüket pedig úgy adják elő, hogy „ezzel szemben a tudomány álláspontja a következő .. .“ Pintér Jenő így nem mondja ki, de amikor a különféle -izmusokról beszél, nyíltan azonosítja saját magát az irodalomtörténetírással: „Kassák Lajos föllépésétől kezdve az apróbb avant-gárdista csoportok feltűnése és összeomlása az irodalmi élet krónikájának megszokott — s utóbb már halálosan megunt — apróbetűs szakasza lett.“ Az apróbetű és nagybetű t. i. a Pintér-féle irodalomtörténetek egyik

jellegetessége, amikor tehát Kassákékat az apró betűbe utalja, saját irodalomtörténetére gondol, de általában az irodalomtörténetről beszél.

Amíg élt és hatalmon volt, a legszerényebb kritikát sem bírta. Joggal hihette, hogy irányítja az egész magyar szellemi életet. Most, amikor halála óta eltelt már annyi idő, hogy emberi szempontok nem gátolhatják az igazság kimondását, és művének megjelent utolsó kötete szinte kötelező állásfoglalásra: bűn lenne a hallgatás. Itt az ideje, hogy felmérjük jelentőségét. Egész életét a magyar irodalomnak szentelte, s nagy munkabírással, kitartó szorgalommal óriási anyagot hordott össze. Az irodalomtörténet minden munkása hosszú évtizedeken keresztül hálás lesz neki, hogy ezt a nagy adat-tömeget rendezte, és közzé is tette. Azonban nagy kár, hogy tehetsége határait félreismerve olyan feladatokat is vállalt, amelyekre készülsége sem volt, egyénisége sem volt alkalmas. A bírálat, a rendszerezés munkáját másnak kellett volna átengednie, s mivel ezt nem látta be, munkatöbbletet rótt utódaira: ítéleteit alaposan meg kell majd rostálniok vagy egyszerűen, figyelmen kívül kell hagyniok.

FÁBIÁN ISTVÁN

EMLÉKEZÉS TISZA LAJOSRÓL

A BONYOLULT EMBERI KARAKTER oly összetett és oly áttekinthetetlen az életben is, mint a halál után. Legjobb tehát, ha Tisza Lajosról a legmeghatóbb és legemberibb emlékem mondom el. Az ilyesmit ugyanis ki szokták felejtetni a nekrológok.

A szatmári köves úton, nyári napsütésben láttam meg először, amint az istenhátamögötti kis kocsordi kúriája kapuján széles, lapos társzekér zötyögött ki a kőhídon a legkülönösebb, legédesebb és legmulatságosabb teherrel, amelyet ilyen ordenáré szállítóeszköznek sosem volt még módjában magára vennie. Szinte mesebeli jelenet volt: Tisza István édesöccse, Tisza Lajos feküdt ezen a nagy társzekéren — fürdőtrikóban! Körülötte tizenkét édes gyermek vakító barna bőre Aba-Novák ecsetjére méltó színorgiát árasztott szét a rozzant deszkák között.

Ebéd után határozta el a gróf, hogy leviszi gazdáit, kertészeit, ispánjait és falusi gazdabarátait gyerekeit a Szamosra fürödni. A magyar alföldi nyár ázsiai perzselése, mongol módra sötét izzása párolta a kerekded kis koponyákat, ötvözte az erős pofacsontú arcocskákat. A kerek zötyögtek, a gyerekek izzadtak, a lópaták csattogtak, — mégis ezeken a szerelletes nyári zajokon át is figyeltek a gyerekek, — édesded figyelemmel figyeltek — a gróf szavára, aki éppen Don Quijote spanyol eredetijéből rögtönzött mulatságos műfordítást. Bár tekintete a spanyol szövegen futott, szájából mikszáthos közvetlenséggel magyarul szálltak ki az érdekes történetek, harsány históriák a bizarr lovagról. Irodalomszeretete, szépírói szenvedélye, műveltségterjesztő ambíciója ilyenkor is talált valami természetszerű megnyilatkozást. És ne higyük, hogy ez az egész különös helyzet nála nem volt természetes.

Gróf Tisza Lajos a strandra zötyögő társzekéren is megőrizte úrságának és magyarságának minden fenkölt vonását; de ebben a pillanatban egy öreg görög bölshöz hasonlított. Ebben a helyzetben úgy hatott, mint egy alföldi prédikátor tizenkét gyermektanítványa között, aki az iskolai évben az ő pénzén ül a debreceni kollégium padjaiban, — de most vakáció van! Le kell hát hozni őket a protestáns pedagógia magasztos fellegvárából maga köré, emberi közvetlenséggel és emberi közelségbe.

„Engedjétek hozzám a kisdedeket!“ Ezek ugyan már növekedő gyerekek, akikben friss illatozással most nyiladozik a lélek, az ész, az értelem

és szellem. Koponyáik elevenek, mint az erős legényöklökből kiröppenő kugligolyók. De az ősök évszázados intellektuális pihenése után egyszerre olyan hévvel és olyan lihegéssel szívnak be minden szellemi újdonságot, minden kulturális élményt, hogy még strandmenet is harsány felkiáltásokkal kísérik végig a gróf meséit.

Tisza Lajos mély emberismeretével és magyarságismeretével tudta ezt és minden alkalommal, a legszokatlanabb helyzetben is kihasználta. Űgy oldotta meg a paraszti és népi tehetségek ügyét, hogy politikai és vezércikkszólamszerű programokra mit se adott. Saját közvetlen környezetéből kiválogatta a legértékesebb paraszti fejeket, felküldte az évszázadok óta ilyen feladatot végző debreceni kollégiumba és megteremtette a szükséges anyagi alapot, ő tényleg csinált szelekciót, csakugyan teremtett népfőiskolát, de nem azzal a suta, kusza és szólamszerű megoldással, amilyenre száz példát láttunk az utóbbi évtizedben. Valósággal dialektikai szemináriumot, irodalmi önképzőkört és tanári katedrát állított fel a strandra hajtó társzeker különös fórumán éppen úgy, mint bent, kúriája falai között. Akiket ide összegyűjtött: a kismemes, bocskoros és hétszilvafás Szatmár megyéből hívta össze. Nemcsak a maga falujából, hanem minden környékbeli községből, ahol testi-lelki kitenyésztettségében úgy él a mi népünk, ahogyan a vereckei szoroson át leszálló és ittmaradó honfoglalók utódai csak élhetnek! Csodálatos tisztaságban maradtak meg itt fajtánk eredeti vonásai, testi konstitúcióban éppen olyan keveretlenül, mint ahogy a szellemükbe se lopózkodt be idegen szín és hamis hang. Ezeket védte, ezeket karolta fel szegénységükből olyan karitással, amelyre a nemzeti és magyar jelző éppen úgy talál, mintha csak azt mondanánk, hogy Tisza Lajos igaz keresztyén volt. . .

Amikor ezek a sorok nyilvánosságra kerülnek, már régen koporsójára hullott a magyar rög. Mély meghatottsággal gondolunk a sírban fekvő halottra. A modern nagyváros örvényében szeretnők az egész nemzetnek megmutatni ezt a csodálatos és új példát az „úr és paraszt“ igazi magyar közösségéről. Hátha tradíció lesz belőle . . .

Tisza Lajos csakugyan kereste és meg-megtalálta a módot arra, hogy friss erőkért nézzen a magyar társadalom felújítása és szellemi reorganizálása céljából. Különös kis szűk kolóniát tenyésztett ki maga körül a tehetséges népi ivadékokból, mert érezte, hogy a nemzetet szellemi süllyedés fenyegeti és középosztályunk egyre erőtlenebb. Tehát éppen arra szorultunk rá különösen, hogy a közéletet, társadalmat és a szellemi erőkifejtéseket végző intellektuális rétegeket az ép és érintetlen népből kell megteremteni igaz hagyományhűséggel, bensőséges nacionalizmussal, jószándékú és átgondolt segíteniakarással. Megérezte embereiben a fajta vonzóerejét, a tiszta és eddig használaton kívül hagyott intellektust. Nem különködésből állt melljük, lelke mélyén állandóan járta ezt a felfedező utat és ez a terve nem vált soha holmi suta jótékonykodó akcióvá. Figyelemmel kísérte őket, különös egyéni módszerével érlelte ki bennük a tudásvágyat. Csiszolta azoknak a kis emberkének az elméjét, akik a fizikai munkában, a föld évszázados művelésében kimerülő ősök után, — a testi munka évszázai után — egyszerre, minden átmenet nélkül, tudás birtokába jutottak, a műveltség, irodalom, művészet és nagyrangú tudomány fokára emelkedtek. Ezt az organikus átváltozást hihetetlenül kifinomult érzékkel tudta figyelni, fejleszteni, érlelni és át tudta vinni őket olyan szellemi atmoszférába, ahol már művészi foka kezdődhetnek el a magyar kultúréletnek. A politikát mindehhez képest durva mesterségnek tartotta, — maga soha nem is politizált — de csodálatos élvezettel fejlesztette ki az ifjú értelmiségiek lelki szövetét. Új, egészséges és nemes próba volt ez és kimeríthetetlen módusokat talált arra, hogy új szellemi erőtartálékkal, új vérrel, új energiákkal

lássa el ilyenmód a nemzet testét. Talán félszáz ilyen esetet is lehetne felsorolni ... 1933-tól 1937-ig 54.318 pengő 40 fillért tesz ki a szegény tanulóknak juttatott összeg, pedig Tisza Lajos nem nagybirtokos, mert 2010 holdjából csak 1632 volt a termő szántó.

De nemcsak a magyar népoktatásnak találta meg új műfaját, hanem okos, célszerű és „apolitikus“ módozatát teremtette meg a földreformnak is. A háborúig még nyugdíjazta munkásait, de a háború után, a túlélkesült és túlpolitizált kisgazda-éra után bevezette, hogy nem ad többé nyugdíjat alkalmazottainak, de őket és utódaikat — egyéni tehetségüket próbára téve — kötetlen, szabadon vállalkozó helyzetbe bocsátja és Önálló élelmességet követelő feladat elé állítja. A mechanikus földosztó törekvésekkel szemben különös módon adott példát az organikus földreformra. Belátta, hogy sokkal eredményesebb a két-három holdas nadrágszíjnyi területek helyett néhány olyan racionális kisgazdaságot teremteni, amely a polgárosodást jobban emeli, több kezet foglalkoztat, a differenciáltabb munkamegosztás kereteiben sokkal több kereseti lehetőséget szolgáltat, mintha ugyanazt hajszálként aprózná szét. Ezer holdat osztott így ki négy embere között és azoknak adott többet, akiknél a családtagok száma a legnagyobb volt, — így tehát egyéni kezdeményezése szerint ezt a földreformn gesztióját egykeelletes propagandának is tekinthetjük, mert tudta azt, hogy az anyák nem az egykeelletes állami teóriák szerint hozzák világra az utódokat. Az anyabirtokon lévő adósság kamatait az adományozottak viselték s így külön ők is hozzájárultak a szegény tehetségek neveltetéséhez. A tulajdonjogot nem a felnőttekre, azaz nem az apákra, hanem gyermekeikre íratta, hogy a belátható jövőben is biztosítva lássa népe sorsát. Ez a földreform-megoldás annyira bevált, hogy a négy ember még életében levette az anyabirtokról az adósság terhét. Ez a középbirtokos megoldás a földteleneknek is javára szolgált, hiszen a racionális földkihasználás közvetlenül vagy közvetve nagyobb élelemszerzést és kereseti lehetőséget adott nekik is. De ezenkívül még a saját kezelésben megmaradt területen norfolki-négyes vetésforgója és több ipari forgója a szerződött és állandó 64 alkalmazotton kívül foglalkoztatott még a faluból 100 felesmunkást, 100 marokszedőt és 3 remek dohánykertészt. A meleg szívnek és a hideg, észszerű gazdálkodásnak harmonikus találkozása történt itt, de különben is a lehető legnagyobb távolságban állt tőle az az emberfajta, amely a forrófejűséget és jégszívűséget szokta magába foglalni.

Tisza Lajos egyéniségének kimeríthetetlen árnyalataiból talán azt mégis ki kellene emelnünk, hogy univerzális gyermekszeretete, amelyet a társzekéren rögtönzött műfordítás is jelzett — abból a hiányérzetből is eredhetett, amelyet a világháborúban kapott súlyos sebesülése okozott s megrokkánása, gerinctörése hozott magával. Családi életet nem tudott élni, családalapításra nem gondolhatott. De rajongott a gyermekekért, mert jelenlétük számára a titkokkal teljes egész életet, a családot, az apaságot, az utódokat jelentette. Belül, lelke legmélyén mindig az egész élet teljességére vágyott. Ezért volt folyton olyannyira merőben cselekvésre kész a szíve, ezért adakozott mindig. A testi szenvedés arra volt jó, hogy a fájdalom titokzatos religióját mutassa meg számára, aki a háború óta 1200 morfiuminjekciót kapott. A test és a testen túl sugárzó lélek különös kontaktusa volt ez, amelyben a valóság és túlvilág, józanság és misztérium, lehetőség és lehetetlenség keveredett el. És Tisza Lajos volt a legtisztább kedélyű ember. Mint állandóan hinni tudó moralista — soha nem származott tőle egyetlen indulatból fakadó cselekedet. Nem lehet tőle elbúcsúzni sem, mert úgylis itt él közöttünk és emléke lelkeink szövetébe szövődik . . .

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A távolkelet — Anglia, Amerika és Franciaország; Madagaszkár — Laval rendszere — Olaszország és Németország; Olaszország és a háború — Hitler beszéde — Az orosz front — A nyugati légháború — Az angol társadalom

Egy pillanatra talán úgy tetszik, mintha az európai és a távolkeleti háború dolgai elváltak volna egymástól. Az európai háború még mindig újabb meg újabb meglepetéseket és változásokat tartogat, míg a távolkeleti események már hosszabb ideje nem mutatnak különösebb fordulatot s azok között a keretek között mozognak, melyeket a japán kezdeményezés meghatározott. Ehhez mindjárt tegyük hozzá, hogy a japánok most is megtartották a kezdeményezés elsőbbségét a távolkeleti háborúban. Ami természetesen nem jelenti azt, mintha az angol-szász hatalmak most már nem tennének olyan különleges és alapos védelmi előkészületeket, aminőket annak idején bizonyos könnyelműséggel s fölényes biztonságérzettel elmulasztottak. Az új védelmi előkészületek középpontja Ceylon, illetve India. A japán haderők ugyanis annyira előrehaladtak Burmában, — melyet különben is aránylag csekély erők védelmeztek, — hogy most már ott állanak közvetlenül India határvonalán, sőt némely jelentések szerint már át is lépték India politikai határait. Ha a japán erők egy része valóban gondot is fordít rá, hogy az India felé hátráló és ott újra csoportosuló brit védelmet foglalkoztassa, most a japánok nagyobb gondja mégis inkább Kína felé fordul. A kínai és az indiai csapatokat minden látszat szerint sikerült a Burmát hódoltató japánoknak annyira elkülöníteniök, hogy most már régi ellenségük felé fordulhatnak. Amint átlépték India határait, úgy behatoltak délről, Burmából már Kína területére is. E lépéssel Japán azt akarja elérni, hogy Kínát és Indiát végleg elkülönítse egymástól s meggyőztse azokat a főleg baloldali angol terveket — itt Cripps missziójára és Indiában ma is azért tovább ható gondolataira kell utalnunk, — melyek kínai-indiai federációt terveztek a japán hódítás ellenében. A tengelyhatalmak és japán megelégnülő indiai propagandája is a hinduk figyelmét Japán felé igyekszik fordítani. Ugyanekkor India védelme — Cripps küldetésének meghiúsulta után — elsősorban brit feladat s ettől a jelentések szerint a passzív pacifista magatartást tanúsító s újra Gandhi befolyása alá kerülő kongresszusi párt mereven elzárkózik. Bár ugyanekkor azt is látnunk kell, hogy más jelentések szerint ugyancsak Gandhi környezete és a kongresszusi párt érdeklődik egyre jobban a háború és a hindu nép viszonylatai iránt, ám ugyanekkor a brit politikára hárítja a felelősséget India védtelenségéért és a hindu passzivitásért.

India problémája azonban nem különíthető el annyira az európai kapcsolatoktól, mint a távolkeleti óceániai hadi helyzet. Ez utóbbi területen a japán hadvezetés és haditengerészet újabb erőkifejtésre készülődik. Újra sokat beszélnek az Ausztrália ellen közvetlen küszöbön álló japán támadásról. Ausztrália védelmét most Mac Arthur amerikai tábornok, a Fülöp-szigeti ellenállás vezetője szervezi. A Fülöp-szigeteken elcsendesült a háború s a hosszú ideig makacsul ellenálló amerikai őrség kénytelenül feladta Corregidor szigeterődjét, majd meg sorra lehetetlenné vált a japán áthatolással szemben az egyéb területrészek hathatósabb védelme is. Ezzel a háború súlypontja áthelyeződött Ausztrália partjaira, illetve India területére. A rendkívül kiterjedt japán hadviselés extenzivitása kétségtelenül időt hágy — talán éppen a kínai probléma új feltűnése miatt is — az angol-szász szervezkedésre, hiszen ha Japán Kína határai helyett most már közvetlenül India ellen fordul, legalább is igen erőteljes mértékben befolyásolja az angol-szász helyzetet és erőviszonyokat.

Ezt a kellemetlen lehetőséget azonban nyilván jól ismeri az angolszász hadvezetés is, mely most már, úgy látszik, tudatosan számol a japánok terjeszkedésének további lehetőségeivel. Az Indiai-óceánon jelenleg csendesebb a helyzet, mert a japán flottát a koralltengeri nagy csaták eléggé elfoglalják. A japán jelentések itt nagy sikerekről számolnak be, az angolszászok az ellenkezőjét bizonyítgatják. Ezalatt az angolszász vezetés biztosítani igyekszik az Indiai-óceánt. India problémája itt már összekapcsolódik Európa kérdéseivel. Az európai politikában passzív szerepet játszó Franciaország egyszerre az érdeklődés homlokterébe került.

Az angolszász vezetés hosszabb ideje nyugtalanodik azon feltételezések miatt, melyek szerint Japán nagy érdeklődést tanúsított Madagaszkár francia gyarmat iránt. A világgazdaságban különben eléggé jelentéktelen helyzetű Madagaszkár partjai egyfelől az Indiai-óceánra tekintenek, másfelől pedig szembe néznek az afrikai portugál és angol gyarmatokkal. Az angolszászok előtt nem ismeretlenek azok a régiebb japán tervek, melyek már az 1920—30-as években Afrika keleti területeit szívesen belevonták volna a japán gazdasági, utóbb meg gyarmati és katonai terjeszkedés számításaiba. A Madagaszkárral kapcsolatos mostani feltételezések felidéznek ezeket a régiebb képzeteket, melyek a japán dömping korszakának termékei. Az angolszász vezetés szerint Madagaszkárról kiváló módon figyelemmel lehet kísérni az Indiai-óceánt. Nem került el az sem az angolszászok figyelmét, hogy az új Laval-féle francia rendszer iránt nagy érdeklődést mutatnak a japán diplomáciai képviselők és katonai küldöttségek. Anélkül, hogy ezeket a híreket konkrét lépések igazolták volna, sokat beszéltek arról, hogy Franciaország kormánya hajlandó lenne reá, hogy Japánnak támaszpontokat engedjen át Madagaszkáron, ahonnan japán repülő és tengeralattjárók ellenőrizhetnék az Indiai-óceánt. Mindez a hadiszállítások biztonsága miatt érdekli nagyon az angolszászokat, hiszen éppen most építenek jelentős támaszpontokat Délafrika területén s csak nemrég hangzottak el azok a nyilatkozatok, melyek a háború utánra Afrikának angolszász vezetés alatti federációs és egységes államtömbbé való átalakítását tervezik. Afrika tehát elsőrendű fontosságra emelkedik az európai és indiai háború szempontjából.

Ilyen előzmények után került sor arra, hogy április és május fordulóján angol csapatok jelentek meg Madagaszkáron és a Vichy kormánya által ünnepelt reménytelen francia ellenállás letörése után angolszász birtokba vették a jelentős szigetet. Az akcióban nem vettek részt amerikai csapatok, de Amerika kormánya annál nagyobb figyelemmel és jóakarattal kísérte az egész foglалást. Ez a fordulat is odatartozik azok közé az amerikai számítások közé, melyek már hosszabb ideje nagy fontosságot tulajdonítanak Középfrika atlantióceáni partjainak. A legutóbbi napokban újra sokat hallottunk ezekről az amerikai elképzelésekről; Középfrikában bázisokat terveznének Európa ellenében s ezt a területet tennék meg a tengelyhatalmak elleni felvonulás gyülekező helyévé.

Az angolszász hatalmak afrikai érdeklődését, mely természetesen azzal az Indiával kapcsolatos, ahol az amerikai befolyás folyton erősödik s ahol már amerikai csapatok is megjelentek, Laval kormányra jutása robbantotta ki. Laval kormánya a vichyi rendszer gyökeres átalakítását jelenti, azonban kötelességünk hozzátenni azt is, hogy a tengelybarátnak jellemzett francia szükségalakulat rendkívüli óvatossággal és eszélyvel viselkedik, különösen a támadó élű amerikai politika irányában. Az amerikai politika most újra megkísérelte, hogy súlyát éreztesse Vichyvel és a hagyományosan még ma is közvetlen francia-amerikai viszony a látszat szerint megrosszabodott. Washington igen kelletlenül fogadta a francia kormányváltást

s bizonyos tanácsokkal látta el a franciákat; ezeket Laval rendszere természetesen visszautasította. A német sajtó és külpolitika szívesen előlegez bizalmat Lavalnak s ennek megerősítésére az egyre fokozódó keleteurópai erőfeszítések között nyilván elég az is, hogy az angolszászok bizalmatlansággal és ellenszenvvel viseltetnek a németekkel való kiegyezési politika régi szóvivője ellen. A madagaszkári akciót hosszabb diplomáciai tusakodás és ellenszenv előzte meg, melynek során Amerika meglehetősen agresszív fellépéssel felelt a francia kormány tengelybarát irányzatára. A vichy-i politika elleni angolszász diplomácia és politikai tevékenység súlypontja Washingtonban van s az amerikaiak nem is titkolják, hogy a hadihelyzet miatt nagyon érdekli őket a francia gyarmatok sorsa, illetve felhasználásuk lehetősége. Madagaszkár is így került terítékre s Vichynek alighanem számolnia kell az afrikai birtokok elleni további fellépéssel, hiszen Francia-Középfrikába De Gaulle csoportjai ültek be. Laval rendszerére úgy válaszolt Amerika, hogy De Gaulle emigráns csoportját mintegy hivatalos francia nemzeti képviselőnek ismerte el. Nem egy vonatkozásban pedig De Gaulle csoportjával hajt végre az angolszász hadvezetés bizonyos vállalkozásokat. Nyilvánvaló, hogy az angolszászok De Gaulle-nak még további szerepet szánnak a középfrikai, majd meg az esetleges északafrikai akciók során.

Madagaszkár sorsának elintézése után az angolszász eljárás az Amerika peremén levő francia gyarmatbirtokok felé fordult. Martinique és Guadeloupe szigetek, valamint a délamerikai Francia-Guyana sorsa aggodalommal tölti el az amerikai diplomáciát és hadvezetést, mikor a német tengeralattjárók meg-megjelennek a Karaibi-tengeren és Kanada partjainál. Nem titkolják gyanújukat, hogy Laval kormánya módot ad arra, hogy a német tengerészet diszkrétan felhasználja e támaszpontokat Amerika elleni fellépésében. Laval rendszerének iránya készíti e feltételezésre az angolszászokat, s e nézetek nyilvánvalóan jelentős módon befolyásolják a francia gyarmatok kérdését. Vichy nagy felháborodással fogadja az angol gyarmatok elleni tevékenységet s számíthat a tengelyhatalmak sajtójának hathatós támogatására. Ez a szolidaritás azonban nem akadályozta meg az amerikai diplomáciát abban, hogy egyre követelődjen ne lépjen fel Martinique sziget esetében. A sok huzavona végül is oda vezetett, hogy Vichy kormánya felhatalmazást adott Martinique kormányzójának, cselekedjék belátása szerint. Egyébként Vichy hangsúlyozottan kiemeli, hogy semmiféle francia birtok nem lehet idegen hadászati támaszpont. Ilyen értelemben Martinique sorsát elintézték és az amerikai közbelépés elérte, hogy az ottani francia hadihajókat semlegesítették.

Egyébként Laval kormánya és Németország kötött igen szívélyes a viszony, ami kifejezésre jut a francia kormányzat antibolsevista magatartásában. Ám ez a kapcsolat nem akadályozhatja meg Németországot, hogy ne gondoskodjék egyfelől a franciaországi megszálló német csapatok biztonságáról, másfelől pedig a nyugati német határ kikerekítéséről és szabályozásáról. Laval és a németek közös érdeke a fel-fellépő bolsevista és gaullista merényletek letörése. A német hatóságok és katonaság nagy eréllyel járnak el a meg-megisméltendő németellenes merényletek esetében s ilyenkor az elintézés során jelentős szerep jut az összegyűjtött túsoknak, akiknek viselniük kell a felelősség terhét. A megszállott Franciaországról különben egyre több szó esik a nyugati hadviselésben. Hiszen az angol politika nem titkolja azt a reményét, hogy a keleti német hadműveletek során elérkezettnek látott pillanat felléptekor felállíthat egy nyugateurópai inváziós frontot. Németország ismeri ezt a lehetőséget, mely fokozott jelentőséggel áll fenn nemcsak Északfranciaország, Belgium és Hollandia esetében, hanem

Norvégiában is, ahol az adott esetben szívesen egyesülnének az angolok az oroszokkal. Németország ezért Norvégiában, éppen úgy mint Franciaországban, fontos partvédő és erősítési munkálatokat végez. Franciaország fontosságának felismerését semmi sem jellemzi jobban, mint hogy a megszálló erők főparancsnokává Rundstedt vezértábornagyot nevezték ki. Ami pedig a nyugati német népi határt illeti, arról nemrégiben nyilatkozott Bűrckel, a már az osztrák Anschluss idejéből ismert rendkívül erélyes körzetvezető. Lotharingiának francia elemektől való megtisztítása tovább folyik s a német településeket katonai határőrvidék módjára szervezik. Arról is beszéltek, hogy Lavalnak rendszere érdekében további területi áldozatokat kell hoznia. Németországban az utóbbi időben gyakran emlegették, hogy Burgundia tulajdonképpen germán eredetű terület és hajdan a középkor évszázadaiban, a császárság idején, birodalmi hűbér volt. Ami pedig a francia közvélemény biztosítását és lecsillapítását illeti, német részről bíznak Laval realista kormányának erőfeszítéseiben. Ám azért a német hatóságok is megteszik a magukét s legutóbb, a fel-fellépő merényletek hírére Párizsba érkezett az új SS-vezető beiktatására Heydrich, Himmler helyettese, a cseh protektorátus protektora, akinek nagy szerepe volt abban, hogy a cseh-morva protektorátus beilleszkedett a német haditermelésbe és visszaállott az a társadalmi, politikai és gazdasági nyugalom, mely megzavarta a már három éve minden eszközzel biztosított cseh-német harmóniát.

Franciaország, elsősorban a tengerpartok és Párizs munkásoklakta, gyáraktól népes külvárosai továbbra is ott állottak az angol légháború keresztútjében. A nyugati légitevékenység megélenkült és az angol-orosz együttműködés nyilvánvalóan leginkább a légháború fokozásában jelentkezett. Az angolok támadásai azonban sokkal jobban érintették az északi német területeket. Köln, Hamburg, Rostock állottak Lübeck után az angol támadások középpontjában. A német sajtó felháborodva tiltakozott az angolok támadásainak rombolásai ellen s hangoztatta, hogy e támadások csak megedzik a németek győzelmi elszántságát. A német légihaderő nem is késett, hogy viszonzza e támadásokat s ezúttal Bath, Exeter, Norwich és egyéb angol városok szenvedtek légitámadásoktól, melyek hatását a német közvélemény még a tavalyi és tavalyelőtti nagy londoni bombázás korából is jól ismeri. A nyugati légháború arra mutat, hogy az angolokban egyre növekszik a szándék, hogy bizonyosságát adják készségüknek, mellyel tehermentesíteni szeretnék a Szovjetuniót.

A nagy nyugati légitámadások azonban csak kisebb részletei a megélenkülő európai frontnak. A német közvéleményben egyre erősebb az öntudat, hogy az orosz front eseményeinek kell eldönteniök a győzelmet, melyet Németország amúgy is kétségtelennek tekint. Hitler Adolf nagy tavaszi beszédében újra a győzelem hitét hangoztatta s erős vádakot emelt az angolszász politika ellen. A Führer egyébként a birodalmi gyűléstől rendkívüli nyomatékkal külön háborús teljhatalmi felhatalmazást kért magának. Erre azért volt szükség, hogy személyes fellépéssel még jobban megerősítse a belső német egységet. A hadseregben észlelt csekély jelenségek mellett a Führer különösen a közalkalmazottakat és a bírakat emlegette. Ez a felhatalmazás még jobban megerősíti Hitler Adolf személyes hatalmát, melyet a német politika és közvélemény lelkes szavakkal üdvözölt. A felhatalmazás véglegesen szakít a „jogállam“ fikciójával és a közhatalom hármass (törvényhozói, bírói, végrehajtói) felosztásával, mely Montesquieu óta alapja az európai állami szervezkedésnek.

Ugyanekkor a tengelyhatalmak politikája újabb jelentős állomás elé érkezett. A tengely vezetői újra dokumentálhatták a diktatúrák összetartását és az angolszászok elleni győzelmi akaratukat. Erre az adott alkalmat, hogy

az angolszász propaganda valóságos sajtóhadjáratot folytatott Olaszország ellen. Mussolini nemrégiben erélyesen felszólalt az olasz ellátás dolgában. Az angolszász propaganda most azt terjesztette, hogy Olaszországban a kormány rekonstruálására készülnek s hogy ellentét van az uralkodóház és a Duce között, valamint, hogy a lakosság élelmezési nehézségei miatt a belső helyzet felborulással fenyeget. Mindez a híresztelés nem bizonyult valóznak, az olasz kormány különben is rendkívül hatásos intézkedéseket hozott a helyzet tisztázása érdekében. A tengelyhatalmak összetartását pedig semmiféle bizonyította jobban, mint a Duce és a Führer mostani salzburgi találkozás. A két diktátor külügyminisztere kíséretében ez alkalommal alaposan megbeszélte az európai helyzetet. A megbeszélések eredményeként kiemelik a zavartalan összhangot s az elszántságot, mellyel az olasz hadsereg még jobban bekapcsolódik a bolsevizmus elleni küzdelembe.

A tavasz közeledtével különben is megélnék az orosz harcát. Már a tél végén igen nagy harcok voltak a front északi szakaszán, a finn-orosz határokon. Úgy látszik, az angol-orosz haditerv egyik részlete az, hogy az oroszok áttörést kíséreljenek meg Norvégia felé, hogy aztán annál könnyebben egyesülhessenek az esetleg partraszálló angol expedíciós csapatokkal. Egyelőre azonban az oroszok még ott tartanak, hogy várják és kívánják a nyugati angol akciót. Anglia azonban nyilvánvaló megfontolásokkal él s mintha vonakodnék attól, hogy expedíciós sereget kockáztasson a harc mostani állásában. Annál jobban igyekszik azonban az angolszász front azon, hogy hadianyagszállításokkal támogassa az oroszokat. Ezeknek a szállítmányoknak iránya Murmanszk felé vezet. A német légi- és tenger-alattjáró flotta jelentős része tevékenykedik tehát ezeken az északi vizeken s a nagy csatahajók közül is jelentős egységek tartózkodnak erre felé. Az angol politika tisztában van az északi front nehézségeivel és az utánpótlás és szállítás tengeri veszedelmeivel. Az északi front e fokozott jelentőségének tulajdonítható, hogy az orosz ellentámadások erre a leghevesebbek s a német elhárításnak is erre van legtöbb teendője. Az északi front helyzetével függenek össze azok az ismételt híresztelések, melyek Finnország különbékéjéről beszélnek. A vezető finn politikusok cáfolatai azonban ellene mondanak e kombinációknak, melyek különben is merészek, már csak azért is, mivel igen jelentős német erők tartózkodnak az északi területeken.

Az északi front küzdelmeinek hevességével szemben a középső szakasz aránylagos csendességet mutat. A vonalak itt a legmerevebbek, ám ugyanekkor itt is kell küzdeniök a megszálló csapatoknak a legjobban a fel-felbukkanó partizánokkal. A keleti hódolt területek pacifikálása különben erélyesen folyik s a német gazdasági és politikai élet vezető tényezői (Funk, Rosenberg) nagy jelentőséget tulajdonítanak e részek gazdasági jelentőségének s majdan meginduló termelésének. A tavasz beálltával megindult küzdelem azonban a déli szakaszon lángolt fel a leghevesebben. A krimi félsziget áll e küzdelem forrójában. A német hadvezetés úgy látszik, továbbra is rendkívül fontosságot tulajdonít a Kaukázus felé vezető útvonalnak. Ugyanekkor az orosz védelem is a krimi félszigeten volt a leghevesebb s a déli éghajlat miatt aránylag itt voltak a harcok a téli időszakban is a legfolyamatosabbak. Május elején indult meg az a nagy német offenzíva, mely a Keres városon keresztül vezető útvonalért s a keresi tengerszoros uralmáért folyik. Ha ugyanekkor az oroszok Charkov felé gyakoroltak a német elhárítással szembe találkozó nyomást, a német előretörés mégis döntést csikart ki tíz napig tartó tömegtámadásokban Keres irányában Május közepén Keres városa német kézre került. Ezzel a háború új szakaszához érkezett. Németország, úgy látszik, a kaukázusi kérdés felvetésével erőteljesen bele akar nyúlni a Közelkelet problémáiba. A kaukázusi útvonalnak azért van olyan

rendkívüli jelentősége, — az olajkérdésen kívül, — mert Németország ily módon tényezővé emelkedik a török és az arab kérdésekben. Hogy a kaukázusi kérdésben Németország felléphessen, ahhoz arra volt szükség, hogy Angliát az indiai kérdés foglalkoztassa. Ha az indiai-japán probléma nem jelentkeznék akkora sürgősséggel Anglia teendői között, akkor az angolok nyilván több gondot fordíthatnának a Közelkelet és a Kaukázus kérdéseire, — hiszen még nem is olyan régen azt tartották, hogy a Kaukázus hegyei előtt új angol-orosz arcvonalat lehet kiépíteni.

Ezek azonban ma még mind kombinációk. A valóság az, hogy a német politika és hadviselés igen jelentős tényező Törökország helyzetében. Németország ismételtén utalt arra, hogy Törökországot veszélyezteti a Szovjetunió. Arról is beszéltek német megnyilatkozások, hogy Törökország számára milyen kellemetlen a Szovjetunió iráni terjeszkedése. Az ankarai perről pedig azt tartják, hogy kellemetlen tényező a török-orosz viszonyban. A tavasz kezdetével a török kérdés is nyilván mozgalmasabb stádiumba ér eddigi, aránylag sztatikus helyzetéből, mihelyt a német hadviselés megfelelő eredményeket mutathat fel a délorosz területeken.

A hadviselés kérdéséhez tartozik a gázháború problémája. Erről nemrég élénk diplomáciai vita folyt. Orosz és angol megnyilatkozások (Molotov, Churchill) azzal vádolták a német hadviselést, hogy nem vonakodik a gáz harci eszközként való igénybe vételétől. Német részről erre a feltételezésre azzal feleltek, hogy utaltak Churchill cinikusnak jellemzett beszédeinek egyes szavaira a német városok bombázásáról stb. Egyben pedig kifejtették megfelelő német illetékes helyeken, hogy a gázháború angol és orosz részről történő emlegetése tulajdonképpen nem jelent egyebet, — Németország megvádolásán kívül, — mint azt, hogy Anglia és Oroszország a közeljövőben nem riadnak majd vissza e veszedelmes fegyvernem alkalmazásától. Német részről nyilvánvalóvá válik, hogy mindent megtesznek ennek az állapotnak szükségese elhárítására, illetve megelőzésére.

A német sajtó és a külpolitikai közvélemény különben rendkívül érdeklődéssel figyeli Anglia „belső átalakulását“. Az angol társadalomban egyre jobban előtörnek azok a tényezők és elemek, melyek a társadalom és a gazdaság átalakítását sürgetik. Nemcsak a munkásságban, hanem egyéb rétegekben, sőt a hadseregben is mind erősebb azoknak a szava, akik e változást követelik. Német részről hangoztatják, hogy a háború után az angol társadalom élete egészen más lesz, mint a kezdetén volt. Ám ez a fordulat közben azt is jelenti, hogy mindinkább visszaszorulnak a „müncheni politika“ utolsó hívei is, a szociális átalakulás emberei pedig mind a Németország elleni végső és kíméletlen hadviselés következményét hangoztatják. Ha a konzervatív párt s maga Churchill is bizonyos tartózkodással figyeli ezt a folyamatot, a küzdelem kíméletlensége mégis egységet teremt a különböző pártok között. Szemlélők figyelmét az sem kerülheti el, hogy a háború előtti angol társadalom pártjai — beleértve a munkáspártot is — mindjobban elvesztik a társadalom rokonszenvét; az időközi választások során a közvélemény azokat küldi a parlamentbe, akik kívül állanak az eddigi pártkereteken, melyek végeredményben mind a jelenlegi társadalmi állapotok támaszai.

Nem lenne teljes a közelmúlt európai eseményeinek szemléje, ha nem tennénk említést XII. Pius pápa huszonötéves püspöki jubileumán tartott beszédéről. A pápa hangoztatta az Egyházba vetett bizalmát s a béke és megértés szükségességéről beszélt. Különös nyomatékkal hangoztatta a katolikus családi nevelés fontosságát s azt a szilárd nézetet, hogy az ifjúság nevelésének a családban kell lefolynia, onnét kell elindulnia.